

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 98ο • ΤΟΜΟΣ 189ος • ΤΕΥΧΟΣ 1898 • ΙΟΥΝΙΟΣ 2024

38

ΧΑΓΚΕΝ ΦΛΑΪΣΕΡ

Γερμανικές περιηγήσεις στην Ελλάδα:

Λωτοφάγοι, μνήμονες και άλλοι

ΜΕΡΟΣ Α΄

72

ANNITA ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ

Γερμανικές περιηγήσεις στην Ελλάδα:

Λωτοφάγοι, μνήμονες και άλλοι

ΜΕΡΟΣ Β΄

85

ΧΑΓΚΕΝ ΦΛΑΪΣΕΡ

Nausika suchend

Großdeutsche Hellas-Fahrt 1941 - 1944

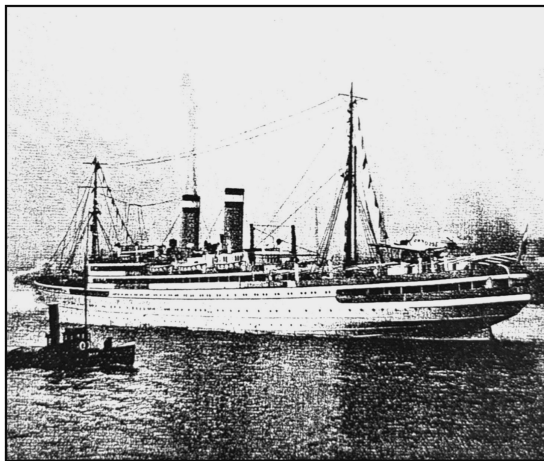
92

ΧΑΓΚΕΝ ΦΛΑΪΣΕΡ

Αναζητώντας τη Ναυσικά

Ελληνική περιήγηση 1941 - 1944

ΑΝΑΤΥΠΟ

Dampfer "Oceana" der Hamburg-Amerika-Linie

Χάγκεν Φλάισερ

Εν είδει προλόγου

Γερμανικές περιηγήσεις στην Ελλάδα:
Λωτοφάγοι, μνήμονες, και άλλοι

Μέρος Α'

Θες να καταλάβεις καλά τον ποιητή, στον τόπο του να πας.¹

Μότο της Ελληνικής Περιήρησης, 1930

Ένα ταξίδι στην Ελλάδα δεν είναι απλώς ένα ταξίδι σε μια γεωγραφική σαφώς οριοθετημένη περιοχή, αλλά πρωτίστως ένα προσκύνημα στις αρχέγονες αφετηρίες του πνεύματος το οποίο κατεύθυne τον πολιτισμό όλης της ανθρωπότητας περισσότερο από δύο χιλιετίες. [...] Αποφάσισα να ξαναπάω στην Ελλάδα το γρηγορότερο δυνατό. Διότι η Ελλάς είναι η χώρα των Λωτοφάγων. Όποιος δοκιμάσει μια φορά τους καρπούς αυτής της χώρας, μαγεύεται και λησμονεί όλους τους άλλους προορισμούς.

FRANZ SPUNDA, Αυστριακός λογοτέχνης και περιηγητής²

Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους ονομαζόταν το υπερεθνικό αλλά γερμανοκεντρικό Ράιχ του Μεσαίωνα: *Sacrum Imperium Romanum Nationis Germanicae, Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation*. Ο τίτλος καθιερώθηκε το 962, με την αυτοκρατορική στέψη του Όθωνος Α', του Μεγάλου, και βασιζόταν στην αξιωματική αξίωση ότι το Ράιχ αποτελούσε –τουλάχιστον στη Δυτική Ευρώπη– τη θεσμική αναβίωση ή ακόμη και αδιάλειπτη συνέχεια της αρχαίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, καθώς και της καρολίγγειας παράδοσης από το έτος 800, όταν ο θρυλικός Καρλομάγνος είχε στεφθεί στη Ρώμη από τον Πάπα. Ο νέος θεσμός φανέρωνε εγγενείς αδυναμίες, πρωτίστως τη χαλαρή σύσταση ως καλειδοσκόπιο ανεξάρτητων και ημιανεξάρτητων κρατικών σχηματισμών το οποίο δεν διέθετε καν μόνιμη πρωτεύουσα. Ως εκ τούτου το Ράιχ δεν κινδύνευε μόνο από τις αμφισβητήσεις εκ μέρους αντίζηλων γειτόνων, πρωτίστως του Βυζαντίου και της Γαλλίας, αλλά και ένδοθεν, από δυννητικά φυ-

¹ Πολύχρηστο ανώνυμο ρητό, ήδη από τον 18ο αιώνα.

² Franz Spunda, *Griechenland. Fahrten zu den alten Göttern* [Ελλάς. Περιηγήσεις στους παλαιούς Θεούς]. Λειψία 1938, σ. 5, σ. 409.

γόκεντρες εθνικές δυνάμεις (Πολωνοί, Τσέχοι κ.ά.). Εντούτοις επέζησε ακόμη και της ουσιαστικής ήττας στον Τριακονταετή Πόλεμο με επικλυπτόμενες εθνικές και θρησκευτικές συμμαχίες αμφοτέρωθεν των συνόρων του, ενώ διαλύθηκε επίσημα από τον μεγάλο ανατροπέα Ναπολέοντα, το 1806. Ο τελευταίος *Imperator* της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας παραιτήθηκε ταπεινωμένος, κράτησε όμως τον τίτλο του Κάιζερ της Αυστρίας και προσπαθώντας –μέχρι την συντριπτική ήττα στο Königgrätz/Sadowa το 1866– τουλάχιστον στην ευρύτερη Κεντρική Ευρώπη, να επικρατήσει στην διελκυστίνδα με τη σταθερά ανερχόμενη Πρωσία.

Στους αιώνες των μεγάλων πολιτικο-στρατιωτικών συγκρούσεων και ανακατατάξεων, οι εξελίξεις στον πολιτισμικό τομέα παρέμεναν όμως αργοκίνητες, βραδυφλεγείς. Έμοιαζαν στατικές, ενίοτε οπισθοδρομικές. Στον γερμανόφωνο χώρο, οι απόφοιτοι των εννεατάξιων Ουμανιστικών Γυμνασίων, με πρώτες ξένες γλώσσες τα Λατινικά και τα αρχαία Ελληνικά, θεωρούνταν για αιώνες ραχοκοκαλιά και μαγιά της αριστοκρατικής ελίτ των αυτοαποκαλούμενων *Bildungsbürger* [μορφωμένων πολιτών]. Η *restitutio antiquitatis*, το «ουμανιστικό» ξέσπασμα της Αναγέννησης και των Μεταρρυθμίσεων είχε κλιμακωθεί στο πρώτο ήμισυ του 15ου αιώνα, όταν πολλοί λόγιοι και λογιότατοι εξελληνίζαν τα επώνυμά τους που παρέπεμπαν σε «ταπεινά» επαγγέλματα λιγότερο μορφωμένων προγόνων. Έτσι ο φίλος του Λούθηρου και πρώτος θεωρητικός του Λουθηρανισμού Philipp Schwartzerd μετονομάστηκε σε Melanchthon, ενώ πολλοί Holzmann, Fleischmann, Goldmann, Neumann «αναβαθμίστηκαν» σε Xylander, Sarkander, Chrysander, Neander, ενίοτε στολισμένα με ένα «von», το πρόθεμα ευγενείας.³ Κάποτε γνώρισα μέλος της οικογένειας Dryander που μακάριζε τους προφητικά προνοητικούς προγόνους οι οποίοι έγκαιρα είχαν φροντίσει να ξεφορτωθούν το εις αεί στιγματισμένο επώνυμο Eichmann! Και ο περίφημος Έρασμος έδωσε το όνομά του στην περίεργη, ακατανόητη για τους Νεοέλληνες, προφορά της γλώσσας τους⁴ – και ας ήταν τις περισσότερες φορές η σωστή...⁵ Σημαντικότατη ήταν η

³ Άλλοι προτίμησαν τον εκλατινισμό: Α.χ. Bauer [Αγρότης] έγινε Agricola, Schneider [Πάπτης] Sartorius.

⁴ Αντίστοιχα, ο Γερμανός Asmus Lüth, εφημέριος της βασιλίσσας Αμαλίας, αγανακτούσε με τους ντόπιους οι οποίοι «βαυκαλίζονταν πως ομιλούν ελληνικά», ενώ δεν καταλάβαιναν τα δικά του ερασμακά. Αντιθέτως, η Δανέζα σύζυγός του Christiane δεν έπασχε από τέτοιες γλωσσικές αγκυλώσεις. (G. S. Engberg, H. C. Andersen og Athen, *Anderseniana* V 4 (1965), σ. 357 κ.ε. // Christiane Lüth, *Eine Dänin am Hof König Ottos: Ein Zeugnis der Epoche. Notizbuch und Tagebuch*, Αθήνα, 2013.

⁵ Κλασικό αποδεικτικό στοιχείο είναι το αδάνατο πρόβατο του Αθηναίου χωμοδιογράφου Κρατίνου το οποίο ήδη πριν από δύομιση χιλιετίες βέλαζε «Βη»: ήχος που διαχρονικά ακουγόταν **μπέε** και όχι **βου...**

επιρροή στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ήδη το 1526 ιδρύθηκε στη Νυρεμβέργη το Melanchthon-Gymnasium, πιθανώς το αρχαιότερο «Ουμανιστικό» Γυμνάσιο.⁶

Από τον 18ο αιώνα ο θρησκευτικός προσανατολισμός του πρώιμου γερμανικού φιλελληνισμού άρχισε να υποχωρεί, ενώ η ενασχόληση με την αρχαία Ελλάδα επαναπροσδιοριζόταν θριαμβευτικά ως αντικείμενο αμιγώς κλασικών σπουδών. Πάνω της ενέκυπταν και εμπνέονταν οι εμβληματικές μορφές του γερμανικού πνεύματος της εποχής και επέκεινα –ας μνημονεύσουμε ενδεικτικά τους Winckelmann, Lessing, Herder, Schiller, Goethe, Hölderlin και, αργότερα, τον Stefan George, εκκεντρικό «ιερέα» του ομώνυμου λογοτεχνικού και πνευματικού κύκλου. Ενίοτε μάλιστα ο φιλελληνικός ενθουσιασμός ξεχείλιζε και εκφυλιζόταν σε Graecomania – φαινόμενο που δεν έμεινε απρόσβλητο από τη σάτιρα, λ.χ. του Julius von Voss. Πιο σοβαρή και αποκαλυπτική υπήρξε η κριτική προσέγγιση εκ μέρους της ιρλανδής φιλόλογου-γερμανίστριας Eliza (Elsie) Marian Butler (1885-1959). Το βιβλίο της *The Tyranny of Greece over Germany* κυκλοφόρησε το 1935, ένα χρόνο πριν από τους εμβληματικούς Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου και τάρaxε τα νερά – με αυτονόητη εξαίρεση τη ναζιστική Γερμανία.⁷

Ήδη το 1787 ο Γκαίτε είχε βάλει στο στόμα της εκπατρισμένης Ιφιγένειας το παράπονό της πως «με την ψυχή [μόνο] αναζητούσε των Ελλήνων τη χώρα».⁸ Το ρητό απέκτησε αυθύπαρκτη συμβολική σημασία. Τον 19ο αιώνα, η ελληνική επανάσταση και οι τούρκικες σφαγές (Χίου, Ψαρών, Μεσολογίου, κ.λπ.) ανα-νέωσαν το ενδιαφέρον και απογείωσαν τον ενθουσιασμό των Γερμανών, εξορρο-λογίζοντας τον φιλελληνισμό, που περνούσε σε πρακτικά πεδία: Πυκνή ειδησε-ογραφία και φημολογία, έργα δραματουργίας και ελληνοκεντρικής ζωγραφικής, προσωπογραφίες πολεμιστών, φιλανθρωπικές συναυλίες, φιλελληνικά σωματεία, εκδηλώσεις, έρανοι, αρχιτεκτονικές μιμήσεις και αναπαραγωγές, σκηνές του ελληνικού βίου στις προθήκες βιβλιοπωλείων. Ο Karl Mendelssohn-Bartholdy συνέγραψε διατριβή για τον Καποδίστρια και μια Ιστορία της Ελλάδος ξεκινώντας από το 1453: *Εάλω η Πόλις*.⁹ Ο καθηγητής Friedrich Wilhelm Thiersch (της

⁶ Το σχολικό περιοδικό του σεβάσμιου ιδρύματος ακόμα τιτλοφορείται ΕΡΜΗΣ, ενώ το 1941 η Βέρμαχτ επέλεξε για την κωδική ονομασία της αιματηρής αεραποβατικής επίθεσης στην Κρήτη τη λατινική εκδοχή του φτερωτού θεού: MERKUR.

⁷ Το 1949 κυκλοφόρησε μια σύντομη γερμανική έκδοση που έμεινε μάλλον απαρατήρητη: οι Γερμανοί είχαν τότε άλλες σκοτούρες, όπως τον ασφυχτικό σοβιετικό αποκλεισμό του Δυτικού Βερολίνου και την ίδρυση των αντιθετικών διαδόχων κρατικών μορφωμάτων ΟΔΓ και ΓΛΔ.

⁸ Johann Wolfgang von Goethe, *Iphigenie auf Tauris*, Λειψία 1787, Σκηνή Α'.

⁹ Απόγονος του ήταν ο Γερμανός επιτετραμμένος στην Αθήνα Herbert Hoffmann-Loss που προώθησε στα τέλη του 1990 μια πρωτοβουλία του γράφοντος. Επ' ευκαιρία της παρέλευσης μισού αιώνα από τη Μάχη της Κρήτης ο Κωνσταντίνος Μητσόταχης είχε καλέσει τον Helmut Kohl να

αθηναϊκής οδού Θειρσίου, που αυτοαποκλήθηκε Ειρηναίος Θείρσιος) εξόργιζε τον Μέτερνιχ αρθρογραφώντας υπέρ της συγχρότησης μιας Γερμανικής Λεγεώνας –ή Τάγματος– Φιλελλήνων. Ο πρόωρα –σε ηλικία 33 χρόνων– χαμένος Wilhelm Müller (της αθηναϊκής οδού Μυλλέρου) τον οποίο οι συμπατριώτες του αναβάπτισαν σε Griechen-Müller, αναφώνησε «Δίχως την ελευθερίαν τι θα ήσουν, ω Ελλάς; χωρίς εσέ, Ελλάς, τι θα ήτο ο κόσμος;» Ο Karl von Normann-Ehrenfels (της μικρής κεντρικής αθηναϊκής οδού Νορμάννου), διοικητής της αναφερθείσας μονάδας –κυρίως Γερμανών, Πολωνών και Γάλλων– Φιλελλήνων έχασε το 1822 τη ζωή του μετά από τραυματισμό στην καταστροφική μάχη του Πέτα. Το 1825 ο ελληνολάτρης διάδοχος της Βαυαρίας –πατέρας του δεκάχρονου τότε Όθωνος– ανήλθε στον θρόνο ως Λουδοβίκος Α΄ και διέταξε να γράφεται εφεξής το όνομα της χώρας του με το «ελληνικό ύψιλον»: Bayern αντί Baiern! Και έτσι έμεινε. Έπειτα επιφόρτισε τον Τίρς/Θείρσιο με την αναδιοργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας και εκείνος εκπόνησε ένα πρόγραμμα διδασκαλίας με άξονα την εκμάθηση των Ελληνικών και Λατινικών.

Το 1832, μετά την απελευθέρωση μιας έστω κουτσουρεμένης Ελλάδας, κυκλοφόρησε επιτέλους το πολυαναμενόμενο *Faust II*, το δεύτερο μέρος δηλαδή της τραγωδίας *Φάουστ* του Γκαίτε - το οποίο τουλάχιστον επί τρεις δεκαετίες¹⁰ είχε απασχολήσει τον *Ηγεμόνα των ποιητών* [Dichterfürst] που μάλιστα το σφράγισε με εντολή να μην ανοιχθεί όσο ζούσε. Κεντρική σκηνή ήταν η συνέντευξη του Φάουστ με την Ελένη, συμβολίζοντας το σμίξιμο της κλασικής Ελλάδας και της απαράμιλλης ομορφιάς της με τον περιπλανώμενο βόρειο στοχαστή-ερευνητή, έστω με σκηνοθετική επικουρία του Μεφιστοφελή. Η «Ελένη» είχε ήδη κυκλοφορήσει το 1827 ως αυτόνομη *Κλασικορομαντική Φαντασμαγορία* με σαφή πρόθεση να ενσωματωθεί στον *Φάουστ II* (τελικά ως τρίτη πράξη). Ο Γκαίτε ταύτιζε γεωγραφικά το φαντασμαγορικό «βασίλειο» του μεσαιωνικού και διαχρονικού περιηγητή με την άλλοτε φραγκοκρατούμενη Πελοπόννησο, χωρίς ο πολυδιάστατος *sui generis* φιλέλληνας στη Βαϊμάρη να λάβει σοβαρά υπόψη ότι εκείνο το «σμίξιμο» των δύο κόσμων ήταν καρπός της βέβηλης και ληστρικής 4ης σταυροφορίας...

Στα τέλη του 1835, τρία χρόνια μετά την εκδημία του Γκαίτε, ο αμφιλεγόμενος φιλέλληνας Hermann Fürst von Pückler-Muskau πρωτοπάτησε το πόδι του

παραβρεθεί στις επετειακές εκδηλώσεις του Μάιου 1991. Εμείς προτείναμε ο καγκελάριος να αναβαθμίσει την «συμφιλιοτική» επίσκεψή του στη μεγάλωνησο με μία συμβολική μα χειροπιαστή αναγνώριση του γερμανικού πολεμικού χρέους. (Βλ. Hagen Fleischer, *Krieg und Nachkrieg. Das schwierige deutsch-griechische Jahrhundert*. Βιέννη, Κολωνία, Βαϊμάρη 2020, σ. 252).

¹⁰ Ήδη το 1800, οχτώ χρόνια πριν από τη δημοσίευση του *Faust I*, εργαζόταν παράλληλα στις σκηνές με την Ελένη.

στην Ελλάδα, όπου παρέμεινε μάλιστα για έναν ολόκληρο χρόνο. Ο *bon vivant* κοσμοπολίτης, κληρονόμος της μεγαλύτερης εν Γερμανία γαιοκτησίας, ξεχώριζε ριζικά από τους συνηθισμένους περιηγητές, αφού το ταξίδι του δεν οφειλόταν μονοσήμαντα σε ελληνολατρία, αλλά εντασσόταν σε εξαετή περιήγηση της ευρύτερης «Ανατολής» [Orient] και συνοδεύοταν από υπηρέτες, μάγειρα και γραμματέα, τρία κυνάρια σαλονιού και ένα εντυπωσιακό οπλοστάσιο.¹¹ Επιπλέον διέθετε συστατική επιστολή του Αρχιγραμματέα της Αντιβασιλείας Joseph Ludwig von Armansperg προς όλες τις ελληνικές αρχές, καθώς και δύο χωροφύλακες για προστασία από παραμονεύοντες ληστές-κλέφτες οι οποίοι συχνά ήταν αποστρατευμένοι βετεράνοι του 1821. Στις εξερευνήσεις του έπεφτε άλλωστε συχνά στα ματωμένα ίχνη του Ιμπραήμ Πασά, ενώ γνώρισε προσωπικά κορυφαίους της Επανάστασης, όπως τους Κολοκοτρώνη, Κανάρη και Πετρόμπεη – καθώς και την «πεντάμορφη συλφίδα» κόρη του τελευταίου. Ο Πύκλερ διαφωνούσε ρητά με τον Γκαίτε και τον Βίνκελμαν (1717-1768), πρόδρομο των Ευρωπαίων φιλελλήνων και θεμελιωτή της επιστημονικής αρχαιολογίας, οι οποίοι είχαν εκθείασει την «Αρκαδία» καθιερώνοντάς την ως σύμβολο της αρχαίας αισθητικής, χωρίς όμως να καταφέρουν να πραγματοποιήσουν ποτέ το πολυπόθητο ταξίδι που θα τους είχε προσγειώσει. Ο ίδιος επισκέφτηκε, καταχέιμωνα μάλιστα, την πολλαπλώς αφιλόξενη «πραγματική Αρκαδία» και περιέγραφε –καλοπληρωμένος– τις εμπειρίες του σε ευπώλητα βιβλία και εφημερίδες διεθνούς κύρους. Στις 17.2.1836 θα σημειώσει: «Ασφαλώς δεν θα ξαναδώ σε όλη τη ζωή μου χιόνι και βρομιά χωρίς να μου έρθει στο νου, φιλοκρυνώντας, η Αρκαδία». Από την άλλη όμως ήταν πιστός μελετητής του πρωτοδιδάξαντα Πausανία («Ελλάδος περιήγησις») –όπως σχεδόν όλοι οι μεταγενέστεροι περιηγητές. Αρχές Απριλίου συμβουλευτήκε και τον Ηρόδοτο προετοιμάζοντας «αρχαιολογική-στρατιωτική εκδρομή στο πεδίο μάχης του Μαραθώνα», στην οποία τον συνόδεψαν εφίππως, μεταξύ άλλων, ο Αυστριακός πρέσβης Anton Graf [χόμης] von Prokesch-Osten και ο Πρώσος πρόξενος Gropius.¹² Προτρέχοντας πάλι, να επισημανθεί πως η επίσκεψη στο Μαραθώνα, όπου η στρατηγική του Μιλτιάδη και η ορμή των Αθηναίων και Πλαταιέων οπλιτών κατατρόπωσε τους Πέρσες εισβολείς, σπανίως έλειπε από το πρόγραμμα Γερμανών περιηγητών. Ακόμη και το φθινόπωρο του 1941, λίγους μήνες μετά την κατάληψη της Ελλάδας, ο Γερμανός στρατιωτικός ακόλουθος Clemm von Hohenberg κάλεσε τους ομολόγους από φιλικές και

¹¹ Το 1837, σε σκλαβοπάζαρο της Αιγύπτου θα αγοράσει την Μαχμπούμπα, πολυθρύλητη όμορφη και πανέξυπνη 12-χρονη «Αφροδίτη του Τιτσιάνο σε μαύρη εκδοχή», που θα τον συντροφεύσει ως επίσημη «maitresse» ακόμη και σε ευρωπαϊκές αυλές μέχρι τον πρόωγο θάνατό της, το 1840.

¹² Fürst von Pückler-Muskau, *Südöstlicher Bildersaal, Griechische Leiden*. Στουτγάρδη 1840 (έκδοση 1981, σ. 151 κ.ε.)

ουδέτερες χώρες για επιτόπια αναπαράσταση και ανάλυση της κοσμοϊστορικής μάχης που «έσωσε την Ευρώπη από τους Ασιάτες εισβολείς». Και πράγματι οι περισσότεροι ανταποκρίθηκαν με μοναδική σημαντική εξαίρεση τον ακόλουθο των –ακόμα ουδέτερων– ΗΠΑ.¹³

Ένα λιτό κόσμημα στη βιβλιοθήκη του γράφοντος αποτελεί το πολυσέλιδο παρθενικό «Εγχειρίδιο για περιηγητές στην Ελλάδα» του εξέχοντα οίκου ταξιδιωτικών οδηγών Μπαίντεκερ, το οποίο εκδόθηκε μετά από δεκάχρονη προετοιμασία το 1883. Σε δημοφιλές δίστιχο του λόρδου Βύρωνα ακολουθούσαν πρακτικές, ιστορικές, γλωσσικές και λαογραφικές «προεισαγωγικές παρατηρήσεις», με την αιτιολόγηση πως

εδώ και 15-20 χρόνια ένα ταξίδι στην Ελλάδα –και για μας τους Γερμανούς– δεν αποτελεί πλέον εξαιρετική καλοτυχία της ζωής που συμβαίνει μόνο σε μεμονωμένους ευνοημένους.

Αξίζει να αναφερθεί η καθησυχαστική, μα πρόωρη επισήμανση πως είχαν εκλείψει τα παράπονα για τη δημόσια ασφάλεια, αφού, ύστερα από την αιματηρή απαγωγή μιας δεκαριάς κυρίως Άγγλων αριστοκρατών και διπλωματών από αρβανίτικη ληστοσυμμορία, «η ελληνική κυβέρνηση είχε ξεκαθαρίσει αποφασιστικά αυτόν τον συρφετό».¹⁴ Ένα χρόνο αργότερα, τον Οκτώβριο 1884, ο ελληνιστής φιλέλληνας Karl Krumbacher ξεκίνησε ένα σχτάμηνο ερευνητικό ταξίδι στη «χώρα των πόθων και νεανικών ονείρων» του για επιτόπια μελέτη της γλώσσας και της ιστορίας της. Τον μεθεπόμενο χρόνο δημοσίευσε τις εντυπώσεις, διαπιστώσεις και παρατηρήσεις του,¹⁵ που «κατά μέγα μέρος αναφέρονται σε θέματα διαφορετικά» από τα συνηθισμένα των παλαιότερων περιηγητών, μιας που τον ίδιο απασχολούσαν περισσότερο άλλα ζητήματα και ως εκ τούτου είχε περιλάβει στο πρόγραμμά του πρωτίτως τόπους «έξω από το συνηθισμένο δρομολόγιο των τουριστών». Σε αντιδιαστολή με εκείνους, τον ενδιέφερε και η νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία. Έτσι, στην αντιπαράθεση Τρικούπη-Δηλιγιάννη έπαιρνε ρητά το μέρος του πρώτου. Ως προς

¹³ Συνομιλίες Χ. Φ. με τον τότε (1941-1943) Γερμανό πρέσβη Günther Altenburg, 1971, κ. ά.

¹⁴ Karl Baedeker, *Griechenland. Handbuch für Reisende*. Λειψία 1883, σ. XI, XXIV. Στην πραγματικότητα όμως, οι *Dilessi murders* (Οι σφαγές στο Δήλεσι) –όπως έμειναν στην ιστορία– δεν διαπράχθηκαν το 1865 όπως ισχυρίζεται, αλλά το 1870 –δηλαδή μόλις 13 χρόνια πριν από την έκδοση του οδηγού. «Ποτέ άλλοτε δεν είχαν γραφεί τόσο δυσφημιστικά άρθρα για την Ελλάδα» – «χώρα ημισλάβων, ημιελλήνων και ημιβαρβάρων». Ο Άγγλος υπουργός Εξωτερικών, λόρδος Κλάρεντον, δήλωσε μάλιστα πως «διά τούτων πράξεων η Ελλάς τίθεται εκτός του κύκλου των εξευγενισμένων κρατών.» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ', σ. 306 κ.ε.

¹⁵ Karl Krumbacher, *Griechische Reise: Blätter aus dem Tagebuche einer Reise in Griechenland und in der Türkei*. Βερολίνο 1886. Βλ. και την ελληνική έκδοση: *Ελληνικό Ταξίδι*, Αθήνα 1994.

τη γλωσσική διαμάχη ευθυγραμμίστηκε ήδη στον πρόλογο με τους δημοτικιστές, με τη «ζωντανή γλώσσα του ελληνικού λαού που ανθίζει νομοτελειακά κάτω από το μουμιοποιημένο τεχνητό, νεκρό κατασκεύασμα» της επίσημης, αρχαΐζουσας καθαρεύουσας. Αργότερα, τον Γενάρη του 1898, ο «κομβικός ρόλος» του Κρούμπαχερ για την αυτονόμηση των μη-κλασικών ελληνικών επιστημών και, γενικότερα, για τις ελληνο-γερμανικές σχέσεις αναγνωρίστηκε, επιβεβαιώθηκε και θεμελιώθηκε με την ίδρυση Τομέα μεσαιωνικής και νέας ελληνικής φιλολογίας από τον ίδιο στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Βέβαια, όπως επισήμανε ο επιφανής βυζαντινολόγος και νεοελληνιστής Karl Dieterich το 1906, πολλοί φιλέλληνες εξακολουθούσαν «από παχυλή άγνοια της ιστορίας των μεσαιωνικών και των Αλεξανδρινών χρόνων της Ελλάδας» να περγαίνουν

δύο χιλιάδες χρόνια πίσω και να ταυτίζουν τον νεοελληνισμό με την αρχαία Ελλάδα. Ζητούσαν ή την αρχαία Ελλάδα στη νέα ή τη νέα στην αρχαία [...] χωρίς όμως να έρθει σε κανέναν η ιδέα να ζητήσει τη νέα Ελλάδα μέσα στη νέα.

Για τον ίδιο λόγο αυτοχαρακτηριζόταν όχι ως φιλέλληνας, αλλά ως «ρωμιόφιλος».¹⁶ Εντούτοις συνέλεξε και επιμελήθηκε μια ανθολογία με ημερολογιακά αποσπάσματα Γερμανών Φιλελλήνων 1821-1822.¹⁷

Ενδιάμεσα –στην Πρωσία, το ισχυρότερο γερμανικό κράτος– μεγάλη επιρροή είχαν επιφέρει οι μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα του «νέο-ουμανιστή» (Friedrich-)Wilhelm von Humboldt. Μεταξύ άλλων εγκαινίασε υποχρεωτική εξέταση για τους διδάσκοντες στα γυμνάσια [*examen pro facultate docendi*] με ιδιαίτερη έμφαση στις αρχαίες γλώσσες, τις ιστορικές επιστήμες και τα μαθηματικά. Αναλόγως το διδακτικό κέντρο βάρους στην μέση εκπαίδευση εστιαζόταν στα *studia humanitatis*, ενώ η γερμανική γλώσσα διδασκόταν μόνο 2-3 ώρες την εβδομάδα. Παρόμοιες ήταν οι κατευθυντήριες γραμμές για το νεοϊδρυθέν πανεπιστήμιο του Βερολίνου που αργότερα πήρε το όνομά του. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα μονάχα οι απόφοιτοι της κλασικής κατεύθυνσης –με υποχρεωτική συγγραφή έκθεσης στα λατινικά– έπαιρναν το πολυπόθητο *Abitur*¹⁸ που έδινε

¹⁶ Μαριλίτσα Μητσού, Ελληνο-γερμανικές σχέσεις στη λογοτεχνία και την επιστήμη τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, στο: Ευάγγελος Χρυσός, Wolfgang Schultheiss (επιμ.), *Ορόσημα ελληνο-γερμανικών σχέσεων*, Αθήνα 2010, σ. 129-140 // Η ίδια, *Griechenfreundschaft gegen Philhellenismus?* Στο: Chrysosoula Kambas, Marilisa Mitsou (επιμ.), *Hellas verstehen. Deutsch-griechischer Kulturtransfer im 20. Jahrhundert*. Κολωνία, Βαϊμάρη, Βιέννη 2010, σ. 243-267, εδw σ. 257.

¹⁷ Karl Dieterich, *Deutsche Philhellenen in Griechenland 1821-1822*, Αμβούργο 1929 (Ανατύπωση: Αθήνα 2021).

¹⁸ Στην Αυστρία: Matura.

πρόσβαση σε όλους τους κλάδους σπουδών. Ρότα άλλαξε ο νέος Κάιζερ Βίλχελμ Β΄, ο οποίος στο έτος των τριών αυτοκρατόρων (Dreikaiserjahr 1888) –μετά τους θανάτους παππού και πατέρα– ασκούσε πρόωρα, ζόρικος και ακαταστάλακτος, σχεδόν απόλυτη εξουσία. Έτσι, το 1890 δεν απέλυσε μόνο τον έμπειρο τιμονιέρη, τον «σιδερένιο καγκελάριο» Όττο φον Μπίσμαρκ, αλλά προκήρυξε –όχι εντελώς αδικαιολόγητα– και το τέλος της πρωτοκαθεδρίας των αρχαίων πολιτισμών: «Οφείλουμε να εκπαιδεύσουμε νέους Γερμανούς εθνικόφρονες, όχι νέους Έλληνες και Ρωμαίους!» Επομένως οι υποχρεωτικές ώρες εβδομαδιαίας αρχαίας διδασκαλίας μειώθηκαν κατά ένα τέταρτο, ενώ αντικαταστάθηκαν με εκπαίδευση γερμανικής γλώσσας και πολιτισμού.

Εντούτοις δεν έλειψαν αντιδράσεις εκ μέρους της παλαιάς πνευματικής ελίτ. Μεταξύ 1890 και 1914 εκδόθηκαν στα γερμανικά 24 βιβλία για περιηγήσεις στην Ελλάδα, από τα οποία δεκαπέντε προήλθαν από καθηγητές κλασικών σπουδών του πανεπιστημίου ή ουμανιστικών γυμνασίων. Ανάμεικτες αντιδράσεις στον γερμανόφωνο χώρο είχε ο (κατοπινός) νομπελίστας Gerhard Hauptmann με την *Ελληνική άνοιξη* (1908) που αναφερόταν στο πρόσφατο και μοναδικό ταξίδι του στην Ελλάδα. Εκεί όμως πολλοί ενοχλήθηκαν από το γεγονός ότι ο ήδη πασίγνωστος συγγραφέας δεν είχε αφιερώσει «ούτε μια σκέψη, ούτε μια λέξη για την ζωντανή Ελλάδα μας» για την οποία προφανώς ελάχιστα ενδιαφερόταν, ενώ έμεινε προσκολλημένος στις (διαχρονικές) «κατσίκες μας και τους αρχαίους ποιητές μας.»¹⁹ Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Χάουπτμαν υπήρξε ίσως ο μοναδικός επώνυμος περιηγητής που δεν είχε ουμανιστική σχολική μόρφωση και δεν γνώριζε ούτε αρχαία, ούτε νέα ελληνικά.

Επί του προκειμένου ενδιαφέρει πολύ περισσότερο η ιδιάζουσα περίπτωση ενός άλλου από τα προαναφερθέντα 24 ταξιδιωτικά πονήματα: Στον φιλόλογο κλασικής γραμματείας Leo Weber²⁰ είχε δοθεί σε ώριμη ηλικία η ανέλπιστη ευκαιρία «να αναζητήσει την χώρα των ονείρων του, όχι μόνο με την ψυχή αλλά να την δει πρώτη φορά ιδίως όμμασιν» – μάλιστα και κατά τις τέσσερες εποχές του χρόνου 1908/1909. Μεγάλη εφημερίδα του Ντίσελντορφ, όπου κατοικούσε, του κάλυπτε τα έξοδα μιας 12-μηνης διαμονής με τον όρο να στέλνει τακτικές ανταποκρίσεις, τις οποίες αργότερα εξέδωσε ως μονογραφία.²¹ Για τις ελληνικές

¹⁹ Βλ. Dorothea Ipsen, «Visionäre Aneignung der Antike», στο Kambas / Mitsou (επιμ.), *Hellas verstehen*, σ. 3-13, εδώ: σ. 7.

²⁰ Μεταξύ άλλων ήταν επιμελητής του έγκυρου οίκου Teubner για την πρωτοποριακή σειρά *Εκδόσεις Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων για μαθητές*. Επίσης δημοσίευσε μελέτες για την ελληνική αρχαιότητα σε επιστημονικά περιοδικά.

²¹ Leo Weber, *Im Banne Homers. Eindrücke und Erlebnisse einer Hellasfahrt*. [Μαγεμένος από τον Όμηρο. Εντυπώσεις και εμπειρίες από μια ελληνική περιήγηση]. Λειψία 1912.

περιηγήσεις (Hellas-Fahrten) συνόφισε πως για τους ουμανιστές αυτές αποτελούν «ταξίδι ζωής, ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα». Όσο για την δική του εκτενή περιήγηση στην «ευλογημένη Ελλάδα», συμβουλευόταν όχι μόνο τον Παισάνη και άλλους αρχαίους συγγραφείς, αλλά και τον επί 25 χρόνια Α' Γραμματέα [δηλαδή διευθυντή] του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Wilhelm Dörpfeld, με τον οποίο είχε αναπτύξει φιλική σχέση. Εκείνος μάλιστα, παραμονές Χριστουγέννων, τον ενέταξε σε μια ομάδα Γερμανών και Αυστριακών που ξεκίνησε για την Αρχαία Ολυμπία. Εκεί ο περιηγητής συγκινήθηκε διπλά: Αφενός, επειδή εκεί «διεξάχθηκαν οι πρώτες ανασκαφές σε κλασικό έδαφος» εκ μέρους του επανιδρυθέντος (το 1871) Γερμανικού Ράιχ, αφετέρου επειδή «το τοπίο έμοιαζε εκπληκτικά με ημιορεινές περιοχές της πατρίδας» του. Οι συνειρμοί ενισχύθηκαν, αφού οι επισκέπτες είχαν μεταφέρει από την Αττική ένα «επιβλητικό έλατο» το οποίο στόλισαν και φώτισαν προς τέρψη των ντόπιων που δεν γνώριζαν το βόρειο έθιμο του χριστουγεννιάτικου δένδρου. Έπειτα η ομάδα συνέχισε στην Πύλο, «την πατρίδα του Νέστορα», και τελικά στην Λευκάδα, όπου ο Νταίρπφελντ τους εξηγούσε γιατί είχε πειστεί – ύστερα από συγκριτική μελέτη της τοπογραφίας – πως εκείνη ήταν η πραγματική ομηρική Ιθάκη.²²

Ασφαλώς ο Βέμπερ ξεπερνούσε πολύ το επίπεδο του μέσου περιηγητή εξαιτίας της εκτεταμένης διαμονής, της προπαίδειας, της συνεχούς ενημέρωσης και κινητικότητάς του. Μεταξύ άλλων προσκύνησε στην Επίδαυρο και τον ναό του Ασκληπιού, στο «κάστρο του Φάουστ» στον Μιστρά – δις μάλιστα, χειμώνα και άνοιξη. Δικαίως περηφανευόταν πως είχε ανακαλύψει αξιοθέατα μέρη για τα οποία οι οδηγοί «Baedeker και Meyers δεν έγραφαν ούτε μια λεξούλα». Έτσι επισκέφθηκε το αρχαίο θέατρο των Οινιαδών Αχαρνάδας, όπου μόλις είχαν αρχίσει δοκιμαστικές ανασκαφές. Είχε απολαύσει την ανέγχιτη φύση του Ταΰγετου που «συγκαταλέγεται στις μόνιμες αναμνήσεις μιας ανθρώπινης ζωής». Ιδίως η χαράδρα της Λαγκάδας συνδύαζε μοναδική τρομακτική αγριότητα με ένα μεγαλείο που δύσκολα θα συναντούσε κανείς ακόμη και στις αλπικές χώρες, ενώ άμεσα ακολουθούσε η «θαυμάσια» ήπια και εύφορη πεδιάδα του Ευρώτα. Τις περισσότερες διαδρομές έκανε με μουλάρι ή ακόμη και πεζός, έτσι ώστε οι Γερμανοί αναγνώστες του γρήγορα συνήθισαν τον τεχνικό όρο *Agogiat*, καθώς και τα χούγια αυτής της τότε απαραίτητης και ενίοτε απρόβλεπτης κοινωνικής κάστας. Ήταν άλλωστε από τους λίγους Γερμανούς που ευχαρίστως κουτσόεπιναν και ρετσίνατο κρασί. Στις εξερευνήσεις του κάθε τόσο ανακάλυπτε διαχρονικές «ομηρικές εικόνες», προσεγγίζοντας του πιστού χοιροβοσκού της Οδύσσειας, Εύμαιου – ο οποίος μάλιστα αποδείχθηκε βασιλόπαις. Δεν δίσταζε όμως να επισημάνει και αρνητικά σημεία, εφόσον «όπου

²² Στο ίδιο, σ. 175 κ.ε., πρβλ. Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, επιφυλλίδα, εφ. *Πρωία*, 27.12.1933.

υπάρχει πολύ φως, συνυπάρχει και πολλή σκιά»: Μικρές ή μεγάλες «σκιές» ήταν «το συνηθισμένο ελληνικό χάσομέρι», η αταξία και η ανακρίβεια, το «μυοσχοβόλημα σκόρδου» – ιδίως στα χάνια και στην γ' θέση του σιδηροδρόμου, όπου αναγκαζόταν να προσφύγει σε αυτά. Ενίοτε παρατηρούσε μια έντονη αγένεια (συγκεκριμένα των Καλαματιανών!), καθώς συχνά και εμπορική πανουργία...

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί το καταληκτικό κεφάλαιο «Τι μας είναι η Ελλάς». Θα περιοριστώ εδώ στον ύμνο του για την «εθνική αποστολή» του άκρως «γόνιμου» Ουμανιστικού Γυμνασίου, ενώ τόνιζε πως «τα θεμέλια ολόκληρης της πνευματικής μας ζωής πρέπει να αναζητούνται στην αρχαιότητα» και πρωτίστως στην ιστορικά εννοούμενη «πατρίδα μας Ελλάδα», η οποία «αγγίζει τις βαθύτερες και πιο τρυφερές ρίζες ολόκληρης της πνευματικής μας ύπαρξης». Αντιθέτως, ένα επίσης «ευκαίο», μα πολύ ευκολότερα πραγματοποιήσιμο ταξίδι στην Ιταλία δεν θα έφερνε πλέον ανάλογο όφελος όπως στην εποχή του Γκαίτε. Ο Βέμπερ δεν παρέλειψε όμως να προειδοποιήσει πως ο «σεβάσμιος» θεσμός της ουμανιστικής εκπαίδευσης απειλούνταν θανάσιμα από «ένα παράξενο φαινόμενο»: Ανιστόρητοι «σκοτεινοί επίβουλοι» [*Dunkelmänner*], αλλά και εκπρόσωποι των ψυχρών θετικών επιστημών έσπερναν το ολέθριο σύνθημα *Los von Hellas* [Απαλλαγή από την Ελλάδα] με το κάλπικο επιχείρημα ότι ο ελληνικός λαός δεν αποτελούσε πια σημαντικό παράγοντα στη διεθνή σκηνή, οπότε το ίδιο ίσχυε και για τον Ελληνισμό, για τη γλώσσα και την κουλτούρα του.

Εντελώς άλλη κατηγορία περιηγητών αποτελούσαν διάφοροι εθνικόφρονες ζηλωτές, συνήθως καθολικοί, που ταξίδευαν για προσκύνημα στους ιερούς τόπους της Παλαιστίνης – με ενδιάμεσους σταθμούς στην Ελλάδα, ή/και στην Κωνσταντινούπολη. Χτυπητό παράδειγμα αποτελούν τα ταξιδιωτικά βιβλία του πολυγραφοτάτου και πολυδιαβασμένου επισκόπου P. W. von Keppler (1852-1926).²³ Θα αρκεστώ σε χαρακτηριστικά αποσπάσματα από κεφάλαιο για ταξίδι του στην πρωτεύουσα, το 1892:

Η παλαιά Αθήνα είναι νεκρή, ζει μόνο στα λείψανα και ερείπια. [...] Βιομηχανία και εμπόριο είναι ασήμαντα. Η χώρα έχει πτωχεύσει σχεδόν ανήκεστα, η πόλις αποζεί από τη δόξα και τα απομεινάρια της αρχαίας Αθήνας, από τις μεγαλοπρεπείς δωρεές των ευεργετών, από την ελεημοσύνη των πλουσίων. Ο χαρακτήρας του λαού δεν προσφέρει εγγυήσεις για το μέλλον: περισσότερο φασαρία παρά δράση, περισσότερο επαρμένες φαντασιώσεις παρά μόρφωση, περισσότερο ονειροπολήματα περί ελευθερίας παρά ελευθεροφροσύνη.

²³ Dr. Paul Wilhelm von Keppler, *Im Morgenland. Reisebilder*. [Στην Ανατολή. Ταξιδιωτικές εικόνες.], Φράιμπουργκ 1930, σ. 195-215. Πρόκειται για επιλογή από το μεγάλο βιβλίο του: *Wanderfahrten und Wallfahrten im Orient* [Περιηγήσεις και Προσκυνήματα στην Ανατολή], Φράιμπουργκ 1909.

Στον λόφο του Άρειου Πάγου, στα ίχνη του απόστολου Παύλου ο οποίος μετέτρεψε το ανώτατο δικαστήριο στον «πρώτο χριστιανικό άμβωνα της Ελλάδας, ο επίσκοπος εκστασιασάστηκε. Ανέπτυξε πώς ο Απόστολος (το 52 μ.Χ.) είχε κατακεραυνώσει τους εθελότυφλους και ελαφρόμυαλους «ειδωλολάτρες» Αθηναίους, οι οποίοι τον χλεύαζαν, αφού –υπό την επήρεια παρακμιικών φιλοσόφων– είχαν προσβληθεί από «νεωτεριστικό παραλήρημα»... Εντούτοις κατάφερε, όχι μόνο να προσηλυτίσει τον σοφό Διονύσιο Αρεοπαγίτη και μια «γυνή ονόματι Δάμαρις», αλλά ουσιαστικά εξέδωσε την εις θάνατον καταδίκη του παγανισμού, την οποία ύστερα, «στα τέλη του 4ου αιώνα, εκτέλεσαν ο Αλάριχος και οι Γότθοι του» [λησμονώντας πως εκείνοι ανήκαν στην χριστιανική αίρεση του Αρείου!]. Ανεβαίνοντας «με καρδιοχτύπι» στην Ακρόπολη – εναλλάξ υπό το εκτυφλωτικό φως του ηλίου, και τη νύχτα με πανσέληνο και με ειδική άδεια του αρμόδιου υπουργού– ο επίσκοπος ήταν διχασμένος. Αφενός αναγνώριζε την μοναδικότητα του «αθάνατου» μνημειακού τόπου και των δημιουργών του οι οποίοι είχαν σχεδιάσει «σύμβολα της θεότητας». Οι μεταγενέστεροι όμως

δεν λάτρευαν πια τη θεότητα, [...] μεθούσαν από δημιουργική ηδονή. [...] Εκείνο το χέρι καλλιτέχνη που πρώτο τόλμησε ιταμώς να αποσπάσει και το τελευταίο πέπλο που κάλυπτε το φυσικό άδυτο του ανθρώπινου σώματος, ιδίως του γυναικείου σώματος, το οποίο η παλαιά τέχνη είχε σεβαστεί με αγνότητα και ευλάβεια, μετέτρεψε την ελληνική τέχνη σε Κίρκη: Με το ερέθισμα του κάλλους μετέβαλλε τους ανθρώπους σε γουρούνια. Τέτοια ήταν η τέχνη η οποία προς το τέλος του αρχαίου κόσμου είχε γεμίσει όλη την Αθήνα με τα ωραία τέχνα αισθησιακής ηδονής. Αυτή ήταν η τέχνη που φρίκιαζε και εξόργισε τον Απόστολο [...].

Εντούτοις παραδέχθηκε πως ο Παρθενώνας «παρέμεινε ευγενής εκπρόσωπος ενός καλύτερου παρελθόντος» – αφού ως τέτοιο τον είχε σεβαστεί ακόμη και ο σκληρός Αλάριχος...²⁴

Εις πείσμα της άνωθεν (αυτοκρατορικής!) μείωσης των υποχρεωτικών ωρών εβδομαδιαίας αρχαίας διδασκαλίας κατά ένα τέταρτο, τα ουμανιστικά γυμνάσια εξακολουθούσαν να κατέχουν την κορυφή της πυραμίδας γοήτρου. Αυτό ίσχυε αποδεδειγμένα για όσους διαδύλωναν έμπρακτα τον φιλελληνισμό τους συμμετέχοντας ως περιηγητές, αν όχι ως προσκυνητές, σε οργανωμένες *Hellas-Fahrten*, ξεκινώντας με έκτακτο τραίνο μέχρι Τεργέστη, Γένοβα ή Βενετία και από κει με πλοίο στη «χώρα των ονείρων». Ενίοτε συμπεριέλαβαν στο πρόγραμμα της

²⁴ Ο Κέπλερ επανέλαβε μάλιστα αυτήν την σύζευξη δύο γεγονότων που είχαν μεταξύ τους απόσταση τρεις ήμισι αιώνων. (σ. 202, 215). Πράγματι, οι Γότθοι «βανδάλισαν» πολλά μέρη της Ελλάδας, του Πειραιά συμπεριλαμβανομένου, ενώ άφησαν ανέπαφη τη γειτονική Αθήνα!

επιστροφής και τις Συρακούσες ή άλλη πόλη της *Magna Graecia*. Από τα τέλη του 19ου αιώνα οι περιηγήσεις αυτές είχαν εξελιχθεί σε δημοφιλέστατο θεσμό, ιδίως στην Βαυαρία, την επίσης «γαλανόλευκη» γενέτειρα του πρώτου βασιλιά της Ελλάδας. Η τελευταία επί αυτοκρατορίας Hellas-Fahrt «για δασκάλους και μαθητές γερμανικών ιδρυμάτων», με προτεραιότητα εκείνους των ουμανιστικών γυμνασίων, είχε προαγγελθεί τον Δεκέμβριο 1913 με σκοπό να ξεκινήσει το καλοκαίρι του '14 με το ατμόπλοιο Prinz Heinrich χωρητικότητας 430 επιβατών. Τελικά όμως δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των μοιραίων πυροβολισμών στο Σεράγεβο (28 Ιουνίου) που προκάλεσαν προϋούσα πανευρωπαϊκή κρίση. Με την ανάμνηση των δύο Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913 η διαφημιστική ανακοίνωση είχε προνοήσει πως σε περίπτωση «παρεμποδίσεως του ταξιδιού εξαιτίας είτε πολιτικών ή πολεμικών περιπλοκών είτε επιδημιών» θα γινόταν επιστροφή των προπληρωτέων ναύλων – όπερ και έγινε. Ο κύριος οργανωτής της περιήγησης, καθηγητής γυμνασίου K. Reissinger, έπεσε στο «πέδιο της τιμής» κατά τον επακόλουθο *Μεγάλο Πόλεμο*. Στην Ελλάδα το θέμα της ελληνικής συμμετοχής οδήγησε στον εμφυλιοπολεμικό εθνικό διχασμό που παράλληλα επέφερε την πρώτη βαθιά τομή στις ελληνογερμανικές σχέσεις –αφού οι δύο χώρες ενεπλάκησαν σε επικαλυπτόμενες εσωτερικές και εξωτερικές διενέξεις σχισματικού χαρακτήρα– και συνάμα την περαιτέρω άνοδο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Εύστοχα ο Γιώργος Θεοτοκάς συμπέρανε:

Αρχηγός, σωτήρας, σύμβολο της μισής Ελλάδας, Σατανάς για την άλλη μισή, ήταν οπωσδήποτε για όλους ο Πρόεδρος των ελληνικών ζητημάτων, ο άξονας που γύρω του ξανάρχιζε να στροβιλίζεται το έθνος.²⁵

Αυτή η αποφθεγματική κρίση δεν ίσχυε όμως για τις «Κεντρικές Δυνάμεις» Γερμανία και Αυστρία όπου, τουλάχιστον από το 1916, η εικόνα του μεγάλου Κρητικού υπήρχε σχεδόν ανεξαιρέτως απaráλλαχτη: Αφορίστηκε ως «ο Μεφιστοφελής του ελληνικού δράματος», ο «μεγαλομανής κρητικός λήσταρχος» που είχε στασιάσει κατά του «πιστού» γερμανόφιλου Βασιλέως Κωνσταντίνου, σύροντας με ένοπλη γαλλική συνέργεια την ουδέτερη Ελλάδα στον Πόλεμο.²⁶ Αυτή η μανιχαϊκή εικόνα επέζησε μακράν του τέλους των εχθροπραξιών, αφού ο οργανωμένος φιλελληνισμός και εν γένει το γερμανικό ενδιαφέρον για την Ελλάδα είχαν μονοπωληθεί από υψηλόβαθμους εκπροσώπους της βασιλικής παράταξης. Όχι τυχαία, η μόλις (αρχές

²⁵ Γιώργος Θεοτοκάς, *Αργώ*, Β', βλ. σχετικά: Γιώργος Μαυρογορδάτος, «Ένας ιστορικός διαβάζει την Αργώ», *Νέα Εστία*, τχ. 1784 (Δεκέμβριος 2005), σ. 940-947.

²⁶ Βλ., π.χ., το βιβλίο του άλλοτε στρατιωτικού ακόλουθου στην Αθήνα, Ernst von Falkenhausen, *Die Erdrosselung Griechenlands* [Ο στραγγαλισμός της Ελλάδας], Βερολίνο/Βιέννη, (Μάρτιος!) 1918, σ. 34, 183, passim.

του '14) ιδρυθείσα Γερμανο-Ελληνική Εταιρεία τέθηκε «υπό την ευμενέστατη προστασία της Βασίλισσας Σοφίας», αδελφής του αυτοκράτορα Γουλιέλμου. Επίτιμα μέλη υπήρξαν ο διάδοχος Γεώργιος και έτεροι «Υψηλότατοι» και «Μεγαλειότατοι», ενώ στην Επιτροπή των ιδρυτικών μελών συγκαταλέγονταν ο ιερέας της αυλής, ο προσωπικός ιατρός και δύο υπασπιστές του Βασιλιά, καθώς και ο καθηγητής ελληνικής φιλολογίας August Heisenberg. Αργότερα ο τελευταίος θα υπηρετήσει ως δάσκαλος και σύνδεσμος στο επιτελείο του πλειοψηφικά «φιλοβασιλικού» 4ου Σώματος Στρατού, που το 1916 στην περιοχή της Καβάλας αρνήθηκε να πολεμήσει κατά των γερμανοβουλγαρικών στρατευμάτων. Έτσι, σε δέκα ειδικές αμαξοστοιχίες 6.400 άνδρες (συμπεριλαμβανομένων 430 αξιωματικών) μεταφέρθηκαν ως «φιλοξενούμενοι» στο Γκαίρλιτς της Σιλεσίας.²⁷ Στους τελευταίους ο Χάϊζενμπεργκ θα αφιερώσει βιβλίο στα τέλη του 1918 με τον λιτό τίτλο *Neugriechenland* [Νέα Ελλάδα], στο οποίο οι ρόλοι ήταν προκαθορισμένοι: Από τη μια «οι φίλοι μας» με ηγέτη τον εξόριστο πλέον Κωνσταντίνο, από την άλλη ο Βενιζέλος, αδιάστατο όργανο των Αγγλογάλλων που τον αντάμειψαν εγκραδιστώντας τον «ως δικτάτορα». Ακόμη και το 1963 ο Γερμανός πρέσβης αντιδρούσε στην προτροπή του Έλληνα πρόξενου της ΟΔΓ στα Χανιά να καταθέσει κατά την επίσκεψή του στην Κρήτη «συμφιλιωτικό» στεφάνι στον τάφο του Βενιζέλου, επειδή εκείνος (μισό αιώνα πριν!) είχε σπρώξει την Ελλάδα στον πόλεμο «κατά ημών».²⁸

Εξχωριστή περίπτωση περιηγητή απετέλεσε ο πετυχημένος φιλελεύθερος δημοσιογράφος Bernhard Gunther που χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Bernhard Guttman. Εκείνος, χριστιανός Γερμανοεβραίος με καλή ιστορική παιδεία, επισκέφτηκε την Ελλάδα το φθινόπωρο του 1923 και δημοσίευσε ήδη τον επόμενο χρόνο τις εντυπώσεις και τους προβληματισμούς του και σε βιβλίο. Ήταν ίσως ο πρώτος Γερμανός δημοσιολόγος που κράτησε αποστάσεις από τη μονοδιάστατη «ιστορική αλήθεια» του βασιλικού στρατοπέδου («Ψωμί, Ελιά και Κώτσο Βασιλιά!») προσπαθώντας, με σπάνια αντικειμενικότητα, να αναζητήσει τις ευθύνες και των δύο πλευρών στο φαινόμενο του ελληνικού διχασμού. Τον δικαίωσε αργότερα η σταδιακή επαναπροσέγγιση των δύο κρατών με επιστέγασμα την επίσκεψη του Βενιζέλου στο Βερολίνο το 1929.²⁹

²⁷ Hagen Fleischer, *Von Görlitz bis Geislingen. Griechische Arbeiter im Deutschen Krieg, 1917-1918 und 1941-1945*, στο Iason Chandrinos, Volker Mall (επιμ.), *Wir waren Menschen zweiter Klasse*, Norderstedt 2022, σ. 13-47.

²⁸ Hagen Fleischer, «Das deutsche Venizelos-Bild nach dem Ersten Weltkrieg», στο *Krieg und Nachkrieg*, ό.π., σ. 205-241.

²⁹ Στο ίδιο. Bernhard Guttman, *Tage in Hellas. Blätter von einer Reise*. [Μέρες στην Ελλάδα. Φύλλα από ένα ταξίδι], Φρανκφούρτη 1924, ελλ. μτφρ. δημοσιεύθηκε στα τέλη του αιώνα, *Στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα 1998, ιδίως κεφάλαια XIV και XVII.

Σταθμό επί του προκειμένου αποτελεί ο Franz Spunda (1890-1963), αφού μάλιστα το σημαντικότερο ταξιδιωτικό βιβλίο του³⁰ έχει δώσει την έμπνευση για τον τίτλο του παρόντος πονήματος. Όπως όλοι οι ονομαστικά προαναφερθέντες περιηγητές ούτε ο Σπούντα δεν είχε μετάσχει ποτέ σε ομαδικές επισκέψεις της περιπόδητης χώρας, αλλά την είχε περιηγηθεί και «φιλοσοφήσει» τουλάχιστον δεκαπέντε φορές, μόνος ή με ελάχιστους συνοδούς. Από τις δεκάδες ιστορικών μυθιστορημάτων του συγγραφέα, αρκετά αφιερώνονται σε ελληνικά θέματα ή πρόσωπα. Ξεχωρίζουν το «Ο Μίνωας ή η γένεση της Ευρώπης» και οι ενδελεχείς βιογραφικές προσεγγίσεις στον Πλάτωνα και στον Ηράκλειτο («Στοχαστής ανάμεσα στις μάχες»), αλλά –εμμέσως τουλάχιστον– και στον Αλάρικο και τον Αλή Πασά. Τον τάφο του τελευταίου επισκέφτηκε μάλιστα δύο φορές. Μέσα σε ένα χρόνο (1928) δημοσίευσε τα βιβλία *Έλληνες καλόγεροι και Άγιον Όρος – Τοπίο και μύθοι*, εντάσσοντας προσωπικές εμπειρίες. Η εκτίμηση που έτρεφε, με λίγες επιφυλάξεις, για το Βυζάντιο εκδηλώνεται ιδίως στο *Ιερόν του κόσμου*, ένα «γνωστικό μυθιστόρημα» του οποίου το πρώτο μέρος έχει θέμα την ανέγερση της Αγίας Σοφίας, το δεύτερο την Άλωση της Πόλης και την επακόλουθη «συσκότιση της Ευρώπης». Επιτυχία είχε και *Η ελληνική περιπέτεια*, την οποία διασκεύασε είκοσι χρόνια αργότερα υπό τον τίτλο *Ο πυρσός της Ελλάδας λάμπει. Μυθιστόρημα για τους Φιλέλληνες το 1821*. Λαμβάνοντας υπόψη το ασυνήθιστο εύρος του επισταμένου ελληνοκεντρικού έργου εκπλήσσει το γεγονός πως δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά ούτε ένα έργο του πολυγραφότατου περιηγητή. Επίδοξοι μεταφραστές θα είχαν προφανώς αποθαρρυνθεί από τη δυσμετάφραστη πλούσια, ενίοτε δίσημη γλώσσα του συγγραφέα και τους συχνούς υπαινικτικούς συνειρμούς με την ιστορική και τη μυθική αρχαιότητα...

Το πρώτο ταξίδι του Σπούντα στην Ελλάδα, το 1924, σε ηλικία 34 ετών, οφειλόταν μερικώς σε πρόσκληση του ποιητή Theodor Däubler – «συγγενική

³⁰ Βλ. σημ. 2. Ο τόμος αποτελεί δημιουργικό συγκερασμό πολλών ανταποκρίσεων σε γερμανικές και αυστριακές εφημερίδες. Επειδή όμως τους πιο αγαπητούς τόπους είχε επισκεφτεί πολλές φορές, προκύπτει πρόβλημα ενδεχομένης σύγχυσης - από την συγχώνευση των εκάστοτε εντυπώσεων κατά τη διάρθρωση σε τριάκοντα γεωγραφικά προσδιορισμένες ενότητες. Μια φορά μόνο ο Σπούντα ξεκαθάρισε αποκλίνοντα επίπεδα χρόνου: Στο κεφάλαιο «Σαντορίνη» δεσπόζει η δραματική επίσκεψη του συγγραφέα και της γυναίκας του (οι μόνοι που κατέβηκαν στο συγκεκριμένο νησί) με συνοδεία απειλητικές οπτικοακουστικές «ομοβροντίες» του ηφαιστείου της Νέας Καμένης που ύστερα από 60-χρονη σιωπή εξερράγη με «φρικώδη αγριάδα». Επομένως έβρισκαν στην «έρμη πόλη» Φηρά μόνο λίγα γερόντια, αφού ο ελληνικός πολεμικός στόλος είχε φυγαδεύσει σχεδόν όλο τον πληθυσμό στα γειτονικά νησιά. Για να μην τρομάξει όμως ο αναγνώστης του 1938 (και έπειτα), ο Σπούντα εξηγούσε πως το κείμενο ήταν ρεπορτάζ από περιήγηση του 1925, ενώ στο μεταξύ το «προϊστορικό τέρας του Ήφαιστου» είχε «επιστρέψει στην προηγούμενη κατάσταση αghαθότητας.»

ψυχή» που ήδη είχε ζήσει την Ελλάδα «από κοντά» επί τρία χρόνια, με αφετηρία την Αθήνα και την Αίγινα. Γρήγορα ανέπτυξαν φιλική σχέση που επέφερε βαθυστόχαστες συζητήσεις και κοινές περιηγήσεις.³¹ Ο ίδιος είχε επιλέξει τον «απλούστερο και φτηνότερο δρόμο για την Ελλάδα», δηλαδή μέσω Μπρίντιζι. Εκεί όμως αναγκάστηκε να περιμένει στην προβλήτα ώπου να φτάσει με δεκάωρη καθυστέρηση ο «Ατρόμητος», ένα «βρώμικο παλιοκάραβο» που του έφερνε αναγούλα. Μα ταχύτατα τον συνεπήραν ο διαπεραστικός «μπρούσκος, καθαρός αέρας που μοσχοβολούσε θάλασσα και πικάντικα ορεινά βότανα» από κοινού με το δυνατό «αληθώς θείο φως» που φανερώνει το κάθε τι, όπως είναι – σε αντίθεση με το κάτωχωρο, συχνά απατηλό ημίφως του Βορρά. Πλησιάζοντας την Κέρκυρα, ο ορεινός όγκος του Παντοκράτορα του έφερε στο νου το νησί των άγριων Κυκλώπων και όχι εκείνο των πράων Φαιάκων. Αργότερα, στο αρχαιολογικό μουσείο αντίκρισε τρομαγμένος το τεράστιο δωρικό αέτωμα της Μέδουσας Γοργούς με το «τρομερό χαμόγελο» της αποκρουστικής χθόνιας που τελικά αποκεφαλίστηκε από τον Περσέα, ενώ από το αίμα του τέρατος ξεπήδησε ο Πήγασος, το φτερωτό άλογο των ποιητών. Επόμενος σταθμός του περιηγητή ήταν το Αχιλλειον, όπου η ανεπανάληπτη πανοραμική θέα του νησιού, η απόλυτη αρμονία της υπέροχης φύσης με την ανθρωπίνη δημιουργία, «διδάσκουν τι εστί Ελλάδα, εξηγώντας τον λόγο γιατί στην ψυχή του κάθε Γερμανού κρύβεται η αγάπη προς αυτήν τη θεϊκή χώρα.» Τη Γοργώ θα «συναντήσει» ξανά στις Μυκήνες που σύμφωνα με τον μύθο κτίστηκαν από τον Περσέα, τον μοναδικό θνητό που είχε αντικρίσει το φορικό πρόσωπο της Μέδουσας –εμμέσως, στον καθρέφτη της αρωγού Αθηνάς– χωρίς να μεταβληθεί σε πέτρα. Η εκδικητική κατάρα της όμως κυνηγούσε όλους τους (Ατρείδες) απόγονούς του, καθώς και όλη την πόλη.

Για τον Σπούντα ο κόσμος του ελληνισμού ήταν διπολικός: «Ηδονή αγαλλιώσα απέναντι στην φρίκη – προσωποποιημένες ως Ναυσικά και Γοργώ.» Ο συγγραφέας υπέδειξε και άλλες ανταγωνιστικές σχέσεις. Τοξική είναι πρωτίτως η παντοτινή αντιπαράθεση μεταξύ Χάους και Κόσμου που χαρακτηρίζει την παγκόσμια ιστορία εδώ και 3.000 χρόνια. Υπάρχουν όμως και συμπληρωματικοί ανταγωνισμοί, όπως εκείνος του Απόλλωνα με τον Διόνυσο και τον Πάνα. Κι εδώ είναι αξιοσημείωτη η έμφαση στη διαχρονικότητα: «Ο Απόλλων ζει», αλλά και

³¹ Ο Ντόμπλερ έζησε συνολικά περισσότερο από τέσσερα χρόνια στην Ελλάδα, δημοσίευε λυρικές και άλλες εντυπώσεις από τις περιηγήσεις του σε εφημερίδες, περιοδικά και σε βιβλία (Άθως, Σπάρτη). Δεν κατάφερε όμως να συνδέσει και να ολοκληρώσει αυτά τα «θραύσματα» σε ένα «κοσμογονικό» συνοπτικό έργο «Ελλάς», όπως ήλπιζε επί χρόνια. Πέθανε το 1934. (Βλ. το άρθρο του Dieter Werner στο Kambas, Mitsou (επιμ.), *Hellas Verstehen*, σ. 15-34.) Ο Σπούντα (ό.π., σ.104) τον εκθείασε: «Σπανίως ένας ποιητής έχει αντιληφθεί ολόκληρη την Ελλάδα μέσα από τη ζωντανή δύναμή της.»

«ο μεγάλος Πάν δεν είναι νεκρός.» Απεναντίας, ο τραγοπόδαρος θεός είχε επιβιώσει στην φύση, την άγρια – όχι βέβαια στην επιτηδευμένη βουκολική εικόνα του αρκαδισμού. Μάλιστα ακόμη και σε άμεση γειτνίαση με την Αθήνα –στον Ύμηττό, γύρω από το μοναστήρι της Καισαριανής– ξυπνούσε τα καλοκαιρινά βράδια με το οργιαστικό τερέτισμα εκατομμυρίων τζιτζικιών και πουλιών – σαν να μην είχε λήξει ακόμα η δύο χιλιάδων ετών διαμάχη του με τον Χριστό. Αλλά και οι φυσιογνωμίες αρκετών γηγενών δεν έδειχναν να έχουν αλλάξει από τα ομηρικά χρόνια, ιδίως οι βοσκοί με τις γκλίτσες τους που θύμιζαν πάλι τον Εύμαιο του Οδυσσέα, και όχι μόνο στην Λευκάδα – όπου ο περιηγητής είχε αναζητήσει τον τρομερό λευκό βράχο απ' τον οποίο η Σαπφώ είχε κατακρημνιστεί δύομιση χιλιετίες νωρίτερα. Τόπους και πρόσωπα, που άλλοτε είχε ονειρευτεί στο θρανίο, ο ευσυνείδητος επίγονος του Παυσανία τα αναζητούσε πλέον στο αυθεντικό, φυσικό τους περιβάλλον:

Η Πύλη των Λεόντων. Όλος ο κόσμος την γνωρίζει από τα σχολικά βιβλία, σε κάθε γυμνάσιο μεταξύ Χάμερφρεστ και Γιβραλτάρ κρέμεται μια απεικόνιση. Και τώρα μπροστά μου, εντελώς αλλιώς από κάθε εικόνα.

Αναλόγως και

ο Πλάτων, τον οποίο διαβάξεις στην Αίγινα, είναι άλλος Πλάτων απ' αυτόν που ερμηνεύουν σε μας, στα φιλολογικά σεμινάρια.

Τα πρώτα χρόνια της συγγραφικής δραστηριότητάς του, ο Σπούντα είχε ασχοληθεί κυρίως με θέματα από το αινιγματικό ημίφως του αποκρυφισμού. Και ενίοτε του δημιουργήθηκε η εντύπωση πως διέθετε «κάτι σαν την έκτη αίσθηση». Πολλά βιβλία, που περιέχουν στον υπότιτλο επιθετικούς προσδιορισμούς όπως «μαγικό», «αλχημιστικό», «φανταστικό», «μυστικιστικό», «θεοσοφιστικό», «νεκρομαντικό»³² θα αποκτήσουν δεύτερη ζωή, χρόνια μετά τον θάνατο του δημιουργού. Και στην Ελλάδα ο Σπούντα είχε ιδιαίτερα σαγηνευτεί από τόπους που έκρυβαν ιερά μυστικά. Πρώτο παράδειγμα η ανώνυμη χθόνια θεότητα της Δωδώνης, του αρχαιότερου μαντείου στον ελλαδικό χώρο, όπου ανασκαφές ακόμα δεν είχαν αρχίσει καν. Οι ελληνικές αρχές που μόλις μια δεκαετία είχαν εγκατασταθεί στις πρώην τουρκοκρατούμενες Νέες Χώρες προσπαθούσαν αρχικά να τον αποτρέψουν, ενώ τελικά του διέθεσαν ένα άλογο και έναν έμπειρο Choriophylax ως συνοδό. Επιπλέον έφυγαν μια μέρα νωρίτερα από την δηλωμένη ημερομηνία για να παραπλανήσουν τους άγρυπνους ληστοσυμμορίτες, πρωτίστως αρβανίτες, που επιδίωκαν την απαγωγή

³² Βλ., π.χ., Franz Spunda, *Das ägyptische Totenbuch. Ein nekromantischer Roman*, Βιέννη, Λειψία, Μόναχο 1924.

επώνυμων αλλοδαπών για να αποσπάσουν πλούσια λύτρα. Ο κίνδυνος αυτός δεν είχε ελλείψει στις απόκεντρες περιοχές, εις πείσμα των εφησυχαστικών διαβεβαιώσεων του Baedeker και των ελληνικών Αρχών οι οποίες μάλιστα προσέφεραν αμοιβή 3.000 δραχμών για κάθε κομμένο κεφάλι ληστή. Ο επικεφαλής της Βασιλικής Χωροφυλακής Ιωαννίνων, Εμμανουήλ Σταράς, επιδείκνυε περήφανα στον σκεπτικό επισκέπτη ένα συρτάρι γεμάτο φωτογραφίες τροπαιούχων υφισταμένων του που επεδείκνυαν τα μακάβρια τρόπαια.³³

Ο Σπούντα αναζητούσε και αλλού ίχνη χθόνιων θεοτήτων, όπως το βοιωτικό μαντείο του μυθικού αρχιτέκτονα και ευεργέτη Τροφώνιου, τον οποίο ο Δίας είχε ανυψώσει στους αθάνατους. Ιστορείται πως το ιερό βρισκόταν σε σπηλιά πάνω από το ποτάμι της Λειβαδιάς που πήρε το όνομα από την όμορφη νύμφη Έρκυνα, κόρη του Τροφώνιου και φίλη της Περσεφόνης. Ο Πausanίας έζησε και περιέγραψε την θαυματουργή δύναμη του μαντείου, καθώς και τις δύο παρακείμενες πηγές που έτρεφαν το ποτάμι: τη *Αήθη*, όπου οι ζητούντες χρησμό έπιναν για να ξεχάσουν τις σκοτούρες τους, και την πηγή *Μνημοσύνη* για να θυμηθούν σωστά τον χρησμό. Ο επίγονος βρήκε την πρώτη πηγή καταχωμένη, ενώ στη δεύτερη δροσίστηκε «συμβολικά, αποχαιρετώντας το μυστηριώδες μαντείο». Μα ακόμη και στην πολυθέλητηρ Αθήνα –την οποία θεωρούσε «καρδιά της Ελλάδας»³⁴ (και η Ελλάς «καρδιά του Κόσμου»)– κατέταξε μετά την Ακρόπολη τον Άρειο Πάγο στη δεύτερη θέση. Εκεί δεν αναζήτησε το βήμα του Απόστολου Παύλου, όπως είχε κάνει ο επίσκοπος Κέπλερ, αλλά το αρχαιότερο ιερό της πόλης: Εκεί είχαν τόπο λατρείας οι «χθόνιοι» Ερινύες που μέσω μιας σχισμής στο έδαφος ανέβαιναν από τον κάτω κόσμο. Εκεί ήταν ο βωμός όπου δεχόντουσαν τις σπονδές των θνητών. Εκεί οι δικαστές συνεδρίαζαν και αποφάσιζαν για τη μοίρα του μητροκτόνου Ορέστη παρουσία του Απόλλωνος και της Αθηνάς, από τους κορυφαίους εκπροσώπους του –πολύ μεταγενέστερου– δωδεκαθέου. Εκεί οι εκδικητικές Ερινύες έγιναν Ευμενίδες – οι οποίες όμως δεν έδειχναν οίκτο για τον ένστολο ανώνυμο περιηγητή που επί γερμανικής Κατοχής αναζητούσε τη Ναυσικά...

³³ Παρεμπιπτόντως αξίζει ίσως να αναφερθεί πως και ο επικεφαλής του Β' Γραφείου της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης Δ. Ελλάδας Gebhard von Lenthe αναζήτησε, τον χειμώνα 1943-1944, το πανάρχαιο μαντείο της Δωδώνης. Ο γόνος παλαιάς αριστοκρατικής οικογένειας –απόφοιτος Ουμανιστικού Γυμνασίου– αφήφισε όλες τις προειδοποιήσεις και επισκέφτηκε «με λίγους ομοϊδέατες» του το απόκεντρο ιερό. Το προσκύνημα προφανώς δεν εγκρίθηκε από την τοπική θεότητα και διακόπηκε από ξαφνικό τουφεκίδι ανταρτών. Οι ανεπιθύμητοι περιηγητές γλύτωσαν παρά τρίχα, μπουσουλώντας «άδοξα και τετραποδητί» μέχρι το τζιπ τους ... (Συνομιλίες Λέντε με Χ. Φ., Δεκέμβριο 1971).

³⁴ Αντιθέτως κατακεραύνωνε τον Πειραιά σαν βρώμικη, λεβαντίνηκη «μπασταρδεμένη Βαλκανο-Αμερική με νεοπλουτίστικη αυθάδεια», μα «ούτε το παραμικρό ίχνος απ' εκείνη την Ελλάδα που ο κάθε Γερμανός κομίζει στην ψυχή του».

Φυσικά, ο περιηγητής αφιέρωνε ακόμα περισσότερο χρόνο και μελάνι για τους μυστηριώδεις τόπους της κλασικής περιόδου. Πρώτα στην Επίδαυρο, στον Ναό του Ασκληπιού ο οποίος είχε και μαντικές ικανότητες πέραν από τις γνωστές, σχεδόν απεριόριστες θεραπευτικές, που τεκμηριώθηκαν από τα αμέτρητα αναθήματα αφιερωμένα «Ασκληπιώ Σωτήρι»! Άλλωστε ο τόπος είχε προφανώς απορροφήσει τη θεραπευτική δύναμη του αρχαίου Σωτήρα: Ένας ιατρός που είχε εγκατασταθεί στο γειτονικό κεφαλοχώρι Λυγουριό, το εγκατέλειψε γρήγορα ελλείψει πελατείας ασθενών. Την πληροφορία έλαβε ο συγγραφέας άλλωστε από βοσκό που έβασκε το κοπάδι του δίπλα από το αρχαίο στάδιο: Ήταν 62 ετών, και είχε ακόμα όλα τα δόντια του!

Διαχρονικά απασχολούσαν τον Σπούντα τα Ελευσίνια Μυστήρια που κατά την παράδοση αναπαρίσταναν το εννιάμερο περιπλάνησης της θεάς Δήμητρας, αναζητώντας την κόρη της Περσεφόνη την οποία ο Άδης είχε αρπάξει για να την κάνει βασίλισσα του Κάτω κόσμου. Γνωρίζουμε επιφανειακές λεπτομέρειες των μυστηρίων, ελάχιστα όμως για το περιεχόμενο των εννιάμερων τελετών και ιδίως για την κορύφωση με την τέλεση της μύησης. Οι μύστες και οι αρχαίοι συγγραφείς είτε σεβάστηκαν τον όρκο εχεμύθειας –ότι δηλαδή «τα μυστήρια που είχε διδάξει η Δήμητρα δεν πρέπει ούτε να παραμελούνται ούτε να ερευνώνται ούτε να κοινολογούνται»– είτε φοβόντουσαν την απειλούμενη θανατική ποινή για όσους τον αθετούσαν. Σε κάθε περίπτωση το αποτέλεσμα ήταν το ίδιο: «Η Ελευσίνα είναι βουβή, το μυστικό της χάθηκε μαζί με τους τελευταίους ιερείς.» Και ο περιηγητής προσπαθούσε να βρει φιλοσοφική εξήγηση για την εντυπωσιακή «σιωπή ενός λαού που ανέκαθεν συγκαταλεγόταν στους λαλίστατους»... Συνάμα ενοχλήθηκε επειδή οι σημερινοί απόγονοι έκτισαν το μοναδικό εργοστάσιο παραγωγής τσιμέντου της χώρας δίπλα στον ιερό τόπο –βρομίζοντας και βεβηλώνοντας τον. Εις πείσμα των κραυγαλέων «νέων δαιμόνων» ο Σπούντα εξέδωσε το 1933 έναν πρώτο λυρικό κύκλο με τίτλο *Ελευσίνια Σονέτα*, με υπότιτλο *Ποιήματα μιας ελληνικής περιήγησης*, τον οποίο είχε αρχίσει το 1924.

Μεταθανάτια δημοσιεύτηκε η δεύτερη μεγάλη συλλογή του, «Ποιήματα και Ωδές», με τίτλο *Οι Φαιδριάδες* αναφερόμενη στους ακοίμητους βραχύδεις φρουρούς της ιερής Κασταλίας πηγής. Στην πρώτη του επίσκεψη στον *Ομφαλό της Γης* συμμετείχε και ο Ντόμπλερ και σε «απολλώνια» συζήτηση των δύο φίλων παρέμβαινε ξαφνικά ο τρόπος τινά «ντόπιος» Άγγελος Σικελιανός που τους ενημέρωνε και για τη «Δελφική Ιδέα» του. Στα γραπτά του, ο Σπούντα εντυπούσε σε ενδελεχή περιγραφή και ερμηνεία του Ηνίοχου, του «θαυμαστότερου χάλκινου αγάλματος της αρχαιότητας». Του θύμιζε βυζαντινή τέχνη ωσάν «ο Απόλλωνας να εξακολουθούσε να ζει, με βυζαντινή μεταμφίηση». Εντούτοις «το κοίλωμα των Δελφών μπορούσε να υποδέχεται μόνο τη γήινη διάσταση του θεού, το καθαυτό

βασίλειό του είναι ο Παρνασσός». Έτσι, ο Σικελιανός τους συμβούλευε στην αναζήτηση ενός αξιόπιστου αγωγιάτη για τη συνέχεια του ταξιδιού, μιας που εκείνος που πρόσφατα είχε συνοδεύσει τον Σπούντα από την Ανδρίτσαινα μέχρι τη θάλασσα στον Καϊάφα, αποδείχθηκε αισχρός και επικίνδυνος απατεώνας. Έτσι, με καλό αγωγιάτη από την Αράχοβα, οι προσκυνητές έφτασαν βράδυ στο βουνό των Μουσών. Ξεκουράστηκαν λίγες ώρες σε μια άδεια στρούγκα σε ύψος 2000 μέτρων απ' όπου ξεκίνησαν λίγο μετά τα μεσάνυχτα για να προλάβουν την ανατολή του ηλίου στην κορυφή. Εκεί ο συγγραφέας απόλαυσε και εξύμνησε «το φλεγόμενο φως του απολλώνιου θάύματος» που χρωμάτιζε οργιαστικά το πανόραμα ολόκληρης της Ελλάδας – από το Ιόνιο μέχρι το Αιγαίο, από τα ιερά βουνά Άθω και Όλυμπο μέχρι τον Ταύγετο, καθώς και «τις Κυκλάδες και Σποράδες, σαν στεφάνι από Λωτούς [*Lotuskranz*]». Κρυφά φύλαγε μάλιστα ένα λιθαράκι ως θυμητάρι για αυτή την «πιο θεσπέσια ώρα της ζωής» του.

Ωστόσο, η αντικλίμαξ της μνησίκαχης Γοργούς δεν άργησε. Κατεβαίνοντας προς τον Όσιο Λουκά το τοπίο άρχιζε να αγριεύει. Έφτασαν στο «Σταυροδρόμι του Μέγα», με αναμνηστικό πέτρινο σταυρό που τιμούσε τον «Ληστοφάγο» της λαϊκής μούσας, έναν θαρραλέο βοσκό,³⁵ ο οποίος όμως τελικά υπέκυψε στη συμμορία του αρχιληστή Χρήστου Νταβέλη. Αμέσως μετά έφτασαν στην Σχιστή οδό, το σταυροδρόμι που ο Οιδίποδας είχε λογομαχήσει με τον Λάιο και τελικά τον σκότωσε – αγνοώντας πως ήταν πατέρας του. Ο τόπος μύριζε σαπίλα και «όλες οι αισθήσεις αντιλαμβάνονται ότι τόπος όπου γιός σκότωσε πατέρα θα είναι καταραμένος εσαεί». Ελάχιστα χιλιόμετρα παραπέρα ο Αυστρο-Γερμανός περιηγητής διέσχισε το Δίστομο, όπου ακριβώς δύο δεκαετίες αργότερα συμπατριώτες από τη διπλή πατρίδα του διέπραξαν ένα από το πιο αποτρόπαια εγκλήματα της ναζιστικής Κατοχής, επαληθεύοντας τον μακάβριο «χρησμό» του. Μήπως ο Σπούντα διέθετε πράγματι κάποια στοιχεία από την «έκτη αίσθηση» της Κασσάνδρας;

Ο ίδιος χρησιμοποιούσε επανειλημμένα ένα είδος ψυχανέμισμα ως συνδετικό κρίκο μεταξύ διαφορετικών χρονικών επιπέδων, αν και συνήθως προς και από το παρελθόν. Όταν στις Μυκήνες δεν βρήκε τον τάφο της τραγικής μάντισσας, εκεί που τον είχε προσδιορίσει ο Πausανίας, ερμήνευσε τους αναστεναγμούς του αέρα ως την άχνα, την αύρα της ανέκαθεν αγνοημένης Κασσάνδρας. «Ποιος να είχε τη δύναμη να εξορκίσει όλες τις ευγενικές σκιές οι οποίες έχουν εξοριστεί εδώ κοντά στον τόπο της γήινης ύπαρξής τους!» Πράγματι κατέγραψε αρκετά επεισόδια κατά τα οποία οι ντόπιοι αρνούσαν να συνοδεύσουν τους ξένους επισκέπτες νύχτα σε αρχαίους τόπους - τάχα λόγω κινδύνων από άγρια τσοπανόσκυλα,

³⁵ Σύμφωνα με τους πληροφοριοδότες του Σπούντα. Επρόκειτο όμως για τον ανθυπολοχαγό Ιωάννη Μέγα.

λύκους ή ληστές, στην πραγματικότητα όμως φοβούμενοι αερικά και δαίμονες που φύλαγαν τα στοιχειωμένα ερείπια. Επομένως κτίστηκαν αμέτρητα παρεκκλησία σε αρχαίους τόπους για να εξουδετερώσουν τα φαντάσματα από το μακρινό παρελθόν. Άλλωστε και ο Σπούντα διαχώριζε ρητά τη θέση του από εκείνους που «από τη μακρινή πατρίδα τους φαντασιώνονται μια εύκολη, μα ψεύτικη εκδοχή μπαρόκ του Ομήρου» στο πλαίσιο μιας «ελεγειακής ρομαντικής των ερειπίων», αποσιωπώντας τις ενδογενείς διαστάσεις φρίκης, τρόμου και βίαιου θανάτου.

Το καλαισθητό εκτενέστερο ταξιδιωτικό βιβλίο του –με 64 ολосέλιδες στυλπνές φωτογραφίες– αποτελεί αμάλγαμα εντυπώσεων και προβληματισμών από τις επτά πρώτες περιηγήσεις του. Εκδόθηκε από τον φημισμένο οίκο Insel-Verlag το 1938, έκδοση από την οποία προέρχονται σχεδόν όλα τα παραθέματα του παρόντος χειμένου.. Τότε η αυστριακή πατρίδα του συγγραφέα είχε μόλις προσαρτηθεί με το *Anschluss* στο ναζιστικό Ράιχ, γεγονός που ο Σπούντα ως τοπικό στέλεχος τότε είχε υποστηρίξει.³⁶ Επομένως, ο σημερινός αναγνώστης –γνωρίζοντας μάλιστα πως τα βιβλία του μεταπολεμικά, έως το 1948, είχαν αποσυρθεί από τις δημόσιες βιβλιοθήκες– εξετάζει συλλογισμούς και διατυπώσεις. Ωστόσο, η «σοδειά» είναι πενιχρή: Μια φορά ο Σπούντα χρησιμοποίησε τον ύποπτο επιθετικό προσδιορισμό «άριο αίμα» –για την Κρήτη!– και μια φορά το όνομα Χίτλερ, όταν Ρώσος εμιγκρέ καλόγερος τον ρώτησε, αν πράγματι εκείνος είχε καταφέρει να ξεριζώσει στη χώρα του τον απαίσιο μπολσεβικισμό. Στον έτερο «ιδεολογικό» εχθρό, τους Εβραίους, αναφέρθηκε ελάχιστα με εξαίρεση μια σύντομη «περιήγηση», το 1936, στο παλαιό γκέτο της Βέροιας. Την «οσμή από σκόρδο και κρεμμύδι» την ήξερε βέβαια και από χριστιανικά σπίτια. Οι κάτοικοι «φαίνονταν άκακοι», με εξαίρεση μια γιαγιά που ψείριζε ένα εγγονάκι και «τον κοιτούσε με μίσος». Τελικά συμπέρανε πως οι Σεφαραδίτες διέφεραν από τους «γνωστούς» Ασκενάζιμ της Ανατολικής Ευρώπης: «Περιφέρονται ισορροπημένοι, σε αντίθεση με τη νευρική αστασία των ομόθρησκών τους στα δικά μας μέρη.»

Ως προς την «δεύτερη πατρίδα», εκείνη του Νότου, ο Σπούντα έζησε από κοντά το βασιλομεταξικό πραξικόπημα της 4ης Αυγούστου, όταν παρά λίγο να είχαν συλληφθεί με την παρέα του σαν πιθανοί ξένοι κομμουνιστές πράκτορες: «Ζήσαμε μια επανάσταση που για μας μάλλον έμοιαζε με σπερέτα». Αργότερα όμως χαιρέτησε στο εν λόγω βιβλίο, συνήθως εμμέσως, ορισμένες βελτιώσεις της καθημερινής ασφάλειας και άνεσης που οφείλονταν στο νέο «δραστήριο» καθεστώς: «Τώρα έχει αλλάξει εντελώς» η προηγούμενη χαοτική κατάσταση με

³⁶ Ήδη στην πρώτη φάση του πολέμου ο ειρηνόφιλος στοχαστής άρχισε να απομακρύνεται προς την λεγόμενη «εσωτερική μετανάστευση» [innere Emigration]. Κυριότερο έργο εκείνης της περιόδου ήταν το προαναφερθέν δίτομο βιογραφικό του Πλάτωνα, το οποίο εκδόθηκε μεταθανάτια.

ενοχλήσεις από απατεωνίσκους και πορτοφολάδες στο λιμάνι, μιας που «εκτενείς αστυνομικές έφοδοι το είχαν εκκαθαρίσει από όλους τους ύποπτους τύπους.» Επανειλημμένα ανέφερε πως νέοι αυτοκινητόδρομοι μείωναν ριζικά τη διάρκεια των ταξιδιών, ιδίως σε ορεινές και ημιορεινές περιοχές, π.χ. Σπάρτη-Καλαμάτα από άλλοτε μια ολόκληρη μέρα σε λιγότερο από δύο ώρες. Επισήμαινε όμως ότι ως προς την επέκταση του οδικού δικτύου είχαν προσφέρει και οι προηγούμενες κυβερνήσεις «όλων των κομμάτων». Άλλωστε να μην υπήρχε τέτοια οικονομική ανάγκη για τους ντόπιους, καθώς και για βιαστικούς τουρίστες της σειράς, αυτή η διευκόλυνση όμως αφαιρούσε την παραδοσιακή μαγεία της χώρας που απολάμβαναν οι ορκισμένοι περιηγητές. Επομένως ο ίδιος προτιμούσε να πορευθεί –στο Πήλιο, στον Ταΰγετο και αλλού– όπως άλλοτε με τα πόδια, με άλογο ή με μουλάρι, ακόμη και κατά την τελευταία πολύμηνη περιήγησή του το 1963. Αυτή όμως εξάντλησε τον 73χρονο υπερβολικά, έτσι ώστε λίγους μήνες μετά την επιστροφή του, αποδήμησε εις Κύριον ή, ίσως στους «παλαιούς θεούς» τους οποίους είχε αναζητήσει τόσες φορές, και τους είχε αφιερώσει το πιθανώς σημαντικότερο ταξιδιωτικό βιβλίο της εποχής.

Ως προς την επανάληψη των οργανωμένων ομαδικών ελληνικών περιηγήσεων, οι οποίες «εξαιτίας του ιδιάζοντα χαρακτήρα τους, είχαν αποκτήσει μια θέση στον πολιτισμικό βίο του λαού μας»³⁷ πλήθαιναν επί Δημοκρατίας της Βαϊμάρης οι σχετικές συζητήσεις και προτάσεις. Προδρομικό γεγονός θεωρήθηκαν, την άνοιξη του 1928, δύο επακόλουθες περιηγήσεις της ευρύτερης «Ανατολής», του Λεβάντε συμπεριλαμβανομένης της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου, εκ μέρους της 1847 ιδρυθείσας εταιρείας Hamburg-Amerika (HAPAG) ως συνειδητή συνέχεια της σχετικής «παλαιάς ένδοξης παράδοσης» ανάλογων κρουαζιερών – π.χ. με το πολυτελέστατο πλοίο «Kaiserin [Αυτοκρατορίσσα] Augusta». Ανάλογη ήταν η πολυποίκιλη σύνθεση του επιβατικού κοινού στο πλοίο Oceana: Ο γενικός διευθυντής του μεγαλύτερου ζυθοποιείου της Αν. Πρωσίας δίπλα από τον φημισμένο αμπελουργό της Μοζέλας. Η λίστα συμπεριλάμβανε τους αρχισυντάκτες δύο κορυφαίων εφημερίδων, γνωστούς τραπεζίτες, αριστοκράτες, βιομήχανους, πανεπιστημιακούς διαφόρων κατευθύνσεων, έναν Βαυαρό δήμαρχο και την «χαριτωμένη σύζυγό του», αλλά και έναν Ισπανό ταγματάρχη και έναν Ιταλό συνταγματάρχη «με τις ντάμες τους». Ιδίως οι πολυάριθμες «εκπρόσωποι του ωραίου φύλου» επεδείκνυν τις χορευτικές ικανότητές τους στο μπαλ μασκέ ακόμη και όταν πλοίο και παρκέ τραμπαλίζονταν. Ωστόσο, η φημισμένη Orientfahrt δεν ήταν απλώς κοσμικό γεγονός, αφού υπήρχε έντονο πολιτιστικό και ελληνιστικό καρύκειμα. Το ταξίδι «ξεκίνησε από τα ελληνικά ύδατα» στα οποία συγκαταλέ-

³⁷ Ανακοίνωση «Hellasfahrt 1934», κ.ά.

γονταν και οι ακτές της Δαλματίας με τις άλλοτε ελληνικές αποικίες. Πρώτος σταθμός ήταν η εαρινή Κέρκυρα, όπου οι ταξιδιώτες θαύμαζαν μεταξύ πολλών άλλων το Αχίλλειο, το αρχαϊκό ιερό της Γωργούς, «το οποίο είχαν ανασκάψει από κοινού ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος και ο καθηγητής Νταίρπελτ», αλλά και τις «χαριτόβρυτες μαθήτριες» στην αυλή του λυκείου κατά την ώρα της γυμναστικής. Κατά την μακρά διαδρομή προς την Αθήνα οι επιβάτες ενημερώθηκαν από έναν καθηγητή για τους καλλιτεχνικούς θησαυρούς που θα έβλεπαν εκεί, αλλά και με απαγγελία νεοελληνικής ποίησης. Στην πρωτεύουσα ανεξαιρέτως όλοι (και οι προηγούμενως άσχετοι!) κατενθουσιάστηκαν από την «πελώρια» εμπειρία των επισκέψεων στην Ακρόπολη και στο Εθνικό Μουσείο. Αντιθέτως τους απογοήτευσε η επόμενη στάση, στην Κωνσταντινούπολη – με εξαίρεση την Αγία Σοφία...³⁸

Η πρώτη «γνήσια» Hellas-Fahrt για Γερμανούς ελληνολάτρεις, μετά την πολυετή διακοπή, έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 1930 με ιταλικό βαπόρι. Την επόμενη χρονιά δεν βρέθηκε πλοίο σε προσιτές τιμές, κάτι που στάθηκε δυνατό το 1932 και το 1933 με ανοιξιάτικες περιηγήσεις συμπεριλαμβανοντας και την κλασική Ιωνία (Έφεσος, Πέργαμος, Hissarlik/Τροία). Οι οργανωτές συγκατέλεξαν τις περιηγήσεις αυτές στα ελάχιστα «ολότελα ευχάριστα γεγονότα» στην ταλαιπωρημένη από την οικονομική κρίση πατρίδα – αφού μάλιστα τα ταξίδια πραγματοποιήθηκαν με τη «δοκιμασμένη» Oceana, δηλαδή «σε γερμανικό έδαφος», ωφελώντας και τη γερμανική οικονομία! Εις πείσμα της κρίσης είχαν δηλώσει ενδιαφέρον πολύ περισσότεροι απ' όσους τελικά χωρούσαν. Έτσι, το καλοκαίρι του '33 η εταιρεία HAPAG προθυμοποιήθηκε να επαναλάβει και τον επόμενο χρόνο το εγχείρημα, ακόμη και με πρόγραμμα διευρυμένο – χρονικά (20 μέρες) και γεωγραφικά (Κωνσταντινούπολη και κάποιες ελληνικές παροικίες στη Μεγάλη Ελλάδα της Ν. Ιταλίας). Επομένως, τον Σεπτέμβριο υποβλήθηκε η προαγγελία της Hellasfahrt 1934 στο Βαυαρικό Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (Kultus) για να προωθηθεί στα πανεπιστήμια και όλα τα «ουμανιστικά» γυμνάσια. Αφού όμως ήδη πλήθαιναν οι ενδείξεις για αύξηση του ακόμα εμβρυακού μαζικού τουρισμού,³⁹ οι οργανωτές των Περιηγήσεων έδωσαν έμφαση στην τεράστια ποιοτική διαφορά: Τόνιζαν πως δεν είχαν καμία σχέση με τα εμπορικά ταξιδιωτικά πρακτορεία που παρείχαν «διασκέδαση και επιφανειακή ψυχαγωγία». Αντιθέτως οι ίδιοι πρόσφεραν, από καθαρά «ιδεαλιστικά κίνητρα», ένα αμιγώς εκπαιδευτικό ταξίδι με καθημερινές ενημερωτικές διαλέξεις και συζητήσεις για φίλους, δασκάλους και προχωρημένους

³⁸ «Von der Orientfahrt der "Oceana" 1928», HELLAS, τχ. 8,1, σ. 15 κ.ε.

³⁹ Πρβλ. την Επετηρίδα της Γερμανο-Ελληνικής Εταιρείας, *Hellas-Jahrbuch 1936*, σ. 7 κ.ε.: Tourismus in Griechenland.

μαθητές του αρχαίου πολιτισμού... Εντούτοις, οι «αρμόδιοι» παραλήπτες μάλλον δεν συγκινήθηκαν, η αίτηση απορρίφθηκε ή απλώς αγνοήθηκε, πάντως δεν έγινε δεκτή, αφού στη συνέχεια δεν υπήρξε «απτή» ανταπόκριση. Στο Κρατικό αρχείο της Βαυαρίας (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) ο γράφων δεν εντόπισε καμία απάντηση ή έστω σχετική αναφορά.

Στο Μόναχο δεν βασίλευε πια ο άναξ των Φιλελλήνων Λουδοβίκος Α΄, ούτε το πνέυμα του. Είχαν αναλάβει ναζί σφετεριστές που επομένως «τίμησαν» τον τόπο του αποτυχημένου χιτλερικού πραξικοπήματος (1923) με τον επίσημο τίτλο «Πρωτεύουσα του Κινήματος». Με δεκαετή «καθυστέρηση» ο Φύρερ τους είχε καταφέρει –με δική του ορολογία– να «αρπάξει την εξουσία» [Machtergreifung], αναγγέλλοντας τη γένεση ενός Τρίτου Ράιχ.⁴⁰ Επί του συγκεκριμένου βοήθησε μια αποκαλυπτική «περιήγηση» στο διαδίκτυο⁴¹ που έδειξε πως τον χειμώνα 1933-1934 η υπερήφανη χανσεατική HAPAG είχε υποκύψει σε δελεαστική προσφορά και εκμίσθωσε (το 1938 πούλησε) την Oceana στη DAF [«Γερμανικό Μέτωπο Εργασίας»] –τη «συνδικαλιστική» οργάνωση του νέου καθεστώτος– προκειμένου να διεξαγάγει τακτικές «λαϊκές» κρουαζιέρες στη Μεσόγειο και αλλού, για λογαριασμό της θυγατρικής KdF [Kraft durch Freude, Ισχύς μέσω χαράς]. Βέβαια, σε κάθε ταξίδι βολεύτηκαν περίπου 700 «άξιοι» εργάτες, υπερδιπλάσιοι των επιβατών στις προαναφερθείσες περιηγήσεις. Και πάλι προσφέρονταν «διαφωτιστικές» πολιτιστικές εκδηλώσεις - νέου τύπου εννοείται.

Οι αντιλήψεις της ναζιστικής ηγεσίας για την αρχαιότητα ήταν διχασμένες. Οι προκαταλήψεις των ακραίων προμάχων μίας «γερμανοποιημένης» ιστορίας –όπως του Χάινριχ Χίμλερ– στρέφονταν πρωτίστως κατά της πάλαι ποτέ ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και του, τρόπον τινά, διάδοχου σχήματος του καθολικού παπισμού στην ετέρα αιώνια πόλη! Ορισμένα κορυφαία στελέχη επιχειρούσαν με παράτολμα θεωρητικά κατασκευάσματα να «συμφιλιώσουν» ελληνολατρία και τευτονολατρία.⁴² Διαχρονικές⁴³ ήταν ιδίως οι αναφορές στη Σπάρτη, η οποία εκθειαζόταν από τον Χίτλερ ως προάγγελος «ευγονικής καθαρότητας» και

⁴⁰ Με «πρόδρομους» το μεσαιωνικό *Sacrum Imperium* και το βραχύβιο (1871-1918) Ράιχ του σιδερένιου καγκελάρου Otto von Bismarck.

⁴¹ Βλ. ιδίως [https://de.wikipedia.org/wiki/Oceana_\(Schiff,_1913\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Oceana_(Schiff,_1913)). Διαρκώντας του πολέμου η Oceana μετέφερε ανθρώπους και υλικό για το Ναυτικό, το 1946 παραδόθηκε στην ΕΣΣΔ – στο πλαίσιο του συμμαχικού προγράμματος επανορθώσεων - με το όνομα SIBIR μέχρι την οριστική διάλυσή της στο Βλαδιβοστόκ, το 1963.

⁴² Ο Χίτλερ συνδυάζει και το «κολοσσείο» στοιχείο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας που τον σαγήνευε. Για τα ακόλουθα, πρβλ. και Χ. Φλάισερ, «Η ναζιστική εικόνα για τους (Νέο-) Έλληνες και η αντιμετώπιση του άμαχου πληθυσμού από τις γερμανικές αρχές Κατοχής», στο Β. Κρεμμυδάς, Χ. Μαλτέζου, Ν. Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, Β΄, Πέδυμο 1986, σ. 369-394.

φυλετικής διάκρισης. Αντίθετα όμως με την καθιερωμένη γνώμη, η ναζιστική ελληνολατρία δεν περιοριζόταν στην «πόλη των ηρώων», όπου το 1936 ο «περιηγητής» Josef Goebbels «αισθανόταν σαν να βρίσκεται σε γερμανική πόλη». Στην Αθήνα σύμφωνα με το ημερολόγιο του, συγχλονίστηκε ιδίως από την Ακρόπολη, αυτό «το κραταιότερο μνημείο βόρειας δημιουργικότητας», ενώ ταυτόχρονα το σφετερίστηκε ως «σύμβολο της Νέας Ευρώπης»!⁴⁴ Επιπροσθέτως όμως εξήρε και τον αττικό πολιτισμό που και για τον Φύρερ ενσάρκωνε την αξεπέραστη τελειότητα της καλαισθησίας και του κάλλους⁴⁵. Εκείνος μάλιστα σάρκαζε σε στενό κύκλο τη προγονολατρική ιδεολογία των ΕξΕς:

Όταν οι πρόγονοί μας κατασκεύαζαν πέτρινες γούρνες και πήλινα κιούπια για τα οποία οι ειδήμονές μας κάνουν τόσο θόρυβο, στην Ελλάδα κτίστηκε η Ακρόπολις.

Επομένως συνιστούσε: Όποτε μας ρωτούν για τους προγόνους μας, να παραπέμψουμε στους Έλληνες.⁴⁶ Παρόμοια στρατηγική είχε εγκαινιάσει ο Χίτλερ ήδη στο αυτοβιογραφικό και προγραμματικό *Ο Αγών μου* (1925/26), αναφερόμενος σε μία «μείζονα φυλετική κοινωνία Βορείων», η οποία θα περιείχε ελληνικά και γερμανικά φύλα ως «ομοιογενή», ως «ομοούσια». Από τα φύλα αυτά, οι Έλληνες ως πιο ανήσυχοι ή τολμηροί είχαν μεταναστεύσει νωρίς προς τον άγνωστο μεσογειακό χώρο. Εκεί, χάρη στις ευνοϊκότερες κλιματικές συνθήκες, μπόρεσαν να αναπτύξουν καλύτερα την «κοινή αρχέγονη πολιτιστική δύναμη» που διέκρινε τους Βόρειους. Διαχρονικά πάντως το ελληνικό πνεύμα και οι τεχνικές επινοήσεις των γερμανικών φυλών αλληλοσυμπληρώνονταν και έθεται από κοινού τις βάσεις ενός πολιτισμού που επιβίωνε στις χιλιετίες.⁴⁷

Ο σφετερισμός της αρχαίας Ελλάδας και των «ομοούσιων» κατοίκων της εφαρμοζόταν και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα του ναζιστικού Ράιχ. Τα νέα προγράμματα διδασκαλίας αξίωναν όμως να διδάσκονται τα μαθήματα των αρχαίων γλωσσών και της ιστορίας με τέτοιο τρόπο, ώστε οι διδασκόμενοι «να αναγνωρίσουν κριτήρια συγγενικά του βόρειου, του τευτονικού [germanisch]

⁴³ Και μετά την πανωλεθρία του Στάλινγκραντ που παραβαλλόταν με τη θυσία του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες, η οποία όμως κατέστησε δυνατή την τελική νίκη – σε αντίθεση με τους αυτοχειροτόνητους επιγόνους.

⁴⁴ Αρχαία Υπ. Εξ/κών, Βερολίνο [PAAA], Γερμ. Πρεσβεία Αθηνών, 30.9.1936. Fleischer, *Krieg und Nachkrieg*, σ. 35.

⁴⁵ Π.χ.: Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Μόναχο ⁴²1938, σ. 287, 453, 470.

⁴⁶ Henry Picker (επιμ.), *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier*, Στουτγκάρδη 1976, 18.1. και 7.7.1942.

⁴⁷ *Mein Kampf*, ό.π., σ. 318, 433, 470, κ.ά.

ανθρώπου», δηλαδή να φανεί ότι Ρωμαίοι και Έλληνες ήταν «λαοί του βόρειου πολιτισμού». Μια καιροσκοπική αναβάθμιση της ναζιστικής εικόνας για τους σύγχρονους Έλληνες φάνηκε στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Βερολίνου το 1936, όταν ο Σπύρος Λούης προσκλήθηκε τιμητικά στην τελετή έναρξης, αλλά και έπειτα, με το πολυβραβευμένο φιλμ *Olympia* της Leni Riefenstahl. Εντύπωση προκάλεσε η δημόσια ανακοίνωση του Χίτλερ πως θα αναλάμβανε προσωπικά⁴⁸ τη χρηματοδότηση των ανασκαφών του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην αρχαία Ολυμπία. Ενίοτε, η εφημερίδα *Völkischer Beobachter*, φερέφωνο του ναζιστικού κόμματος NSDAP, φλυαρούσε υπαινικτικά για «παράλληλους βίους» Περικλέους και... Αδόλφου.

Αποκαλυπτική είναι μια σκληρή εσωτερική διαμάχη: Στο φθινόπωρο 1937 ο πρίγκιπας Victor zu Erbach-Schönberg, πρέσβης στην Αθήνα, έλαβε τα δοκίμια του λήμματος «Ελλάς», το οποίο επρόκειτο να συμπεριληφθεί σε εθνολογικό λεξικό υπό την αιγίδα του Χίμλερ. Ο πρέσβης ενοχλήθηκε ιδίως από την εξής διατύπωση:

Ο σύγχρονος ελληνικός λαός συνεχίζει την παράδοση των Βυζαντινών του Μεσαίωνα, οι οποίοι αυτοαποκαλούνταν Ρωμαίοι, δηλαδή Ρωμαίοι. Οι Βυζαντινοί, που από πολιτισμική άποψη αποτελούσαν ένα κράμα χριστιανικών και ανατολίτικων στοιχείων –και πολιτειακά ένα όψιμο ρωμαϊκό κράτος– ήταν απόρροια του εξελληνισμού ξένων λαών, ενώ ο αρχαίος ελληνικός λαός είχε πάψει να υφίσταται από την εποχή της μεγάλης μετανάστευσης των λαών.

Ο Έρμπαχ αντέτεινε, ότι οι αμφιλεγόμενες θεωρίες του Jakob Philipp Fallmerayer αποτελούσαν ανάθεμα για τους Έλληνες. Άλλωστε από την εγκαθίδρυση της μεταξικής δικτατορίας η θεωρία για τη συνέχεια της φυλής είχε γίνει και επίσημα αναπόσπαστο μέρος του ιδεολογικού οπλοστασίου της. Ως εκ τούτου, ο επίμαχος ισχυρισμός έπρεπε να απαλειφθεί. Εντούτοις οι συντάκτες και επιμελητές της έκδοσης πεισμάτωσαν:

Θεωρούμε απαραίτητο να αναφερθούμε στον αφανισμό των αρχαίων Ελλήνων, έστω και αν αυτό δεν αρέσει στους Νεοέλληνες.

Τότε ο πρέσβης έκρουσε τον κώδωνα κινδύνου στο υπουργείο Εξωτερικών. Σε δύο εκθέσεις αμφισβητούσε την υποτιθέμενη «διεθνή αναγνώριση» των θέσεων του Φαλμεράγιερ. Άλλωστε, ακόμη και ορθές να ήταν, δεν υπήρχε λόγος να προβληθούν από κρατικό γερμανικό φορέα. Κάθε επίσημη τοποθέτηση όφειλε

⁴⁸ Δηλαδή με τα έσοδα από το *Mein Kampf*, το οποίο μέχρι το 1945 κυκλοφορούσε σε δέκα εκατομμύρια αντίτυπα.

να «λάβει υπόψη και το κριτήριο της πολιτικής σκοπιμότητας» – εφόσον στους πρόσφατους εορτασμούς της εκατονταετίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, υψηλοί Άγγλοι και Γάλλοι επισκέπτες είχαν εκφραστεί ενθουσιωδώς υπέρ της «συνεχείας» της ελληνικής φυλής. Απροσδόκητα, ο πρίγκιπας βγήκε νικητής από την αντιπαράθεση: Όταν το εθνολογικό λεξικό εκδόθηκε, οι Νέο-Έλληνες υπήρξαν ο μόνος λαός για τις ρίζες του οποίου έλειπε κάθε επισήμανση ή έστω νύξη! Η ιστορική επισκόπηση ξεκινούσε πλέον απότομα με την 4η Σταυροφορία (1204), ενώ το προβλεπόμενο εγκωμιαστικό λήμμα «Φαλμεράγιερ» είχε παραλειφθεί εντελώς.⁴⁹ Ωστόσο, η επιτυχία του Έρμπαχ δεν αντικατόπτριζε τις πραγματικές αντιλήψεις και ισορροπίες που επικρατούσαν στο Βερολίνο, εφόσον οφειλόταν σε υποχώρηση σκοπιμότητας για να μη διγεί μια αρκετά φιλική χώρα σε στρατηγική θέση και με «συγγενές» καθεστώς – ενόψει μάλιστα μιας μεσοπρόθεσμα πιθανής γενικής πολεμικής σύρραξης.

Η υφέρπουσα ποσοτική συρρίκνωση των ουμανιστικών Γυμνασίων συνεχιζόταν: Στις παραμονές του Β' Μεγάλου Πολέμου ανέρχονταν μόνο σε 12% των ανώτερων σχολών του Ράιχ. Αναμενόμενο ήταν πως οι συγκεχυμένες αντιλήψεις για τους Νεοέλληνες θα αποσαφηνίζονταν μόλις θα περίττειναν οι υπολογισμοί και αναστολές της διεθνούς διπλωματίας. Και από αυτήν την άποψη η Κατοχή λειτούργησε καταλυτικά. Τα πράγματα όμως υπεραπλουστεύονται, όταν μια διατριβή με διεθνή απήχηση κατέληξε μονοσήμαντα πως οι Γερμανοί κατακτητές θεωρούσαν τους Νεοέλληνες συλλήβδην «ανάξιους και.. εκφυλισμένους».⁵⁰ Στην πραγματικότητα η αδόκητα σθεναρή εξάμηνη αντίσταση των Ελλήνων και η κατατρόπωση των Ιταλών είχαν οδηγήσει τον Χίτλερ στο συμπέρασμα, πως οι Έλληνες διατηρούσαν «στην ψυχή τους στοιχεία βόρειας φύσης!» Με επινίκιο λόγο στον Ράιχσταγκ εξέφρασε την «ειλικρινή» λύπη που η «διεφθαρμένη» ηγέτιδα τάξη της Ελλάδας παρασύρθηκε από την αγγλική προπαγάνδα στον πόλεμο.⁵¹ Είχε ήδη εκδώσει την πρωτόγνωρη για καταληφθείσα χώρα εντολή

⁴⁹ PAAA, φακ. Pol. IV/10, Griech. 5, passim. || Πρβλ. *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*, III, Βερολίνο 1938, σ. 99.

⁵⁰ Johann Chapoutot, *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η αρχαιότητα*. Αθήνα 2012, σ. 133.

⁵¹ «Υπήρξε δι' εμέ τον Γερμανόν, ο οποίος λόγω του τρόπου της διαπαιδαγωγικής μου [...] έτρεφον βαθυτάτην εκτίμησιν δια τον πολιτισμόν και τας τέχνας ενός λαού, από τον οποίον εξεπορεύθη άλλοτε το πρώτον φως της ανθρώπινης ωραιότητος και αξιοπρέπειας, δύσκολον και πικρόν να παρακολουθώ την εξέλιξιν [...] Χάριν της ιστορικής όμως δικαιοσύνης είμαι υποχρεωμένος να διαπιστώσω ότι εκ των αντιπάλων οίτινες μας αντιμετώπισαν, ο Έλλην στρατιώτης επολέμησεν ομοίως με παράτολμον θάρρος και υψίστην περιφρόνησιν προς τον θάνατον. Ευσυνθηκολόγει τότε μόνον, όταν πάσα περαιτέρω αντίστασις απέβαινεν αδύνατος και επομένως ματαία. [...] Διά τον ηττημένον και δυστυχή Ελληνικόν Λαόν αισθανόμεθα ειλικρινή λύπην. Είναι το θύμα του Βασιλέως του και μιας μικράς αποτυφλώσεως

να αφεθούν ελεύθεροι οι γενναίοι Έλληνες αιχμάλωτοι. Η χιτλερική «εκτίμηση» δεν αποτελούσε λοιπόν απλώς προπαγανδιστική πομφόλυγα. Ήδη διαρκούσης της εκστρατείας, ο «Φύρερ» είχε επισημάνει ότι

ο αγώνας κατά της Ελλάδας πίκραινε τη χαρά [του] για τις μεγάλες επιτυχίες [...]. Ήταν αδύνατο να παραμερίσει κανείς τελείως τα συναισθήματα [...]. Ουδέποτε θα είχε επιτεθεί στην Ελλάδα, αν εκείνη δεν είχε επιτρέψει να εισέλθουν οι Άγγλοι [...]. Οι Ιταλοί, μόνοι τους, ουδέποτε θα είχαν νικήσει τους Έλληνες.

Το αληθές του λόγου επιβεβαιώνεται και από τις προσωπικές παρηγορίες του Χίτλερ προς τη «Μιμή», την Ελληνίδα σύζυγο του αγαπημένου του γλύπτη Άρνο Μπρέκερ, αλλά και από ενδοϋπηρεσιακές αναφορές. Εντούτοις, ορισμένοι κήρυκες μιας γερμανο-βόρειας ανωτερότητας εμφανίζονταν βασιλικότεροι του Βασιλέως. Γενικά όμως, οι γνώμες ως προς το ενδεχόμενο μιας κάποιας φυλετικής συνέχειας των Ελλήνων δίσταντο – ακόμη και σε βαρύγδουπες «αναλύσεις» στα «φυλογενετικά» περιοδικά των ΕςΕς που επανειλημμένα αναγνώριζαν αρχαιογενείς αρετές των συγχρόνων Ελλήνων, αλλά και ελαττώματα γνωστά από την αρχαία ιστορία. Ορισμένα δημοσιεύματα ανακάλυπταν «γνήσιους Δωριείς» σε απόμερα χωριά της Κρήτης και του Μοριά, «κλασικές φυσιογνωμίες» και γυναίκες με «αριστοκρατική ομορφιά» ακόμη και στους δρόμους της Αθήνας. Όταν ναζιστικές υπηρεσίες αλίευαν πληροφορίες ως προς τη φυλετική «ποιότητα» της Ελληνίδας συζύγου του Γερμανού αρχαιολόγου Ρόλαντ Χάμπε, έλαβαν την αποστομωτική απάντηση πως εκείνη, από γνωστή οικογένεια, ανταποκρινόταν περισσότερο στο υπόδειγμα άριας φυλής από τις περισσότερες Γερμανίδες! Εντούτοις το OKW [Ανώτατο Στρατηγείο της Βέρμαχτ] απέκλεισε αργότερα γάμους με γυναίκες των αλλογενών βαλκανικών λαών, συμπεριλαμβανομένων των Ελληνίδων.⁵²

Αν και ο Πόλεμος είχε τερματίσει τις ιδιωτικές πρωτοβουλίες δραστηρίων και εύπορων *alutnae* των ουμανιστικών ιδρυμάτων για την οργάνωση ομαδικών περιηγήσεων, η νικηφόρα Βέρμαχτ λειτουργούσε ως *sui generis* τουριστικό γραφείο για τον ανδρικό πληθυσμό. Ξαφνικά εκατοντάδες χιλιάδες νεαροί Γερμανοί βρέθηκαν στην Ελλάδα, στην οποία, υπό άλλες συνθήκες, δεν θα

τάξεως ηγετών. Ηγωνίσθη όμως τόσον γενναίως, ώστε και αυτοί οι εχθροί του ακόμη δεν δύνανται να αρνηθούν την προς αυτόν εκτίμησιν». (*Rede Adolf Hitlers – Λόγος Αδόλφου Χίτλερ 4.5.1941*, Αθήνα 1941, σ. 11, 21, 27).

⁵² OKW, *Der deutsche Soldat und die Frau aus fremdem Volkstum* [Ο Γερμανός φαντάρος και η αλλόφυλη γυναίκα], Βερολίνο 1943, σ. 29· πρβλ. Hagen Fleischer, «Die "Viehmenschen" und das "Sauvolk". Feindbilder einer dreifachen Okkupation: der Fall Griechenland», στο: Wolfgang Benz et al. (επιμ.), *Intentionen deutscher Besatzungspolitik und Reaktionen auf die Okkupation*. Βερολίνο 1998, σ. 135-169, εδw σ. 139.

είχαν πατήσει ποτέ. Υπήρχαν όμως και αρκετοί που την είχαν αναζητήσει ή ήδη γνωρίσει, όχι μόνον με την ψυχή, αλλά και σώματι. Έτσι ο ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών της Βέρμαχτ εγκαινίασε τον Μάιο του 1941 μια σειρά δεκαπεντάλεπτων διαλέξεων ενός «φαντάρου, γνώστη της αρχαιότητας που είχε ζήσει εκεί μερικά χρόνια προπολεμικά». Επρόκειτο μάλλον για αρχαιολόγο του Γερμανικού Ινστιτούτου. Τίτλος της σειράς ήταν *Ξεναγήσεις διασχίζοντας την Ελλάδα*, που κυκλοφόρησε τον επόμενο χρόνο ως τόμος 199 σελίδων από το Τμήμα προπαγάνδας ΝΑ Ευρώπης. Εντυπωσιάζει η εν γένει θετική περιγραφή των Νεοελλήνων επισημαίνοντας μάλιστα «μια μικρή μα αναμφισβήτητη συνάφεια αίματος» με τους αρχαίους προγόνους. Ενδιαφέρουσα και η ρητή προτίμηση της αρχαίας Αθήνας, ενώ η «αξιοθαύμαστη σπαρτιατική τάξη δεν κρινόταν ως ύψιστο ιδανικό»!⁵³ Όμως και αυτό το μονόπλευρο «γερμανοελληνικό ειδύλλιο» δεν κράτησε πολύ. Όταν η διαρκώς κλιμακούμενη Αντίσταση φανέρωνε πως οι κατεχόμενοι δεν αποδέχονταν την προσφερόμενη θέση στο ημιυπόγειο της «Νέας Τάξης Πραγμάτων», πλήθαιναν οι καταγγελίες της ναζιστικής νομενκλατούρας για την «αγνωμοσύνη» των Γραικών – γεγονός που επίσης αποδείκνυε τη φυλετική διάβρωσή τους... Οι κληρονομημένες θεωρίες του Φαλμεράγιερ οργιάζαν. Από την καμπή του Πολέμου, το 1943, εκδόθηκαν βιβλία που ξεχείλιζαν από φυλετική αλαζονεία, ενώ δεν έκρυβαν την περιφρόνηση για τους ολόγουρά τους «φωνακλάδες Λεβαντίνους παραματευτάδες», οι οποίοι σφετερίζονταν το αρχαίο κλέος.⁵⁴ Παρόμοιες εκτιμήσεις παρουσίασε στο παρθενικό βιβλίο του και ένας φαντάρος με διακριτική συνεισφορά σε λόγο προπαγάνδας: Ο Έρχαρτ Κάιστνερ είχε λάβει εντολή να μετουσιώσει προσωπικές περιηγήσεις και εμπειρίες σε βιβλίο για τους φαντάρους.⁵⁵ Μεταπολεμικά απέκτησε τη φήμη ενός φλογερού φιλέλληνα συγγραφέα και παρασημοφορήθηκε από τον βασιλέα Παύλο!

Αδιευκρίνιστο παραμένει, αν ο τραγικός αφηγητής της «προσωπικής μου» *Hellas-Fahrt 1941-1944* γχρεμίστηκε ως αυτόχειρας στα σύγκαιρα Τάρταρα ή αν εκσφενδονίστηκε από το βάρβαρο καθεστώς βάσει ενός νεότευκτου νομοθετικού κακουργήματος: Ήδη τον Αύγουστο 1938 το OKW και προσωπικά ο Χίτλερ είχαν επεξεργαστεί μια δρακόντεια «Κανονιστική πράξη για το ειδικό ποινικό

⁵³ *Führungen durch Griechenland*. Eine Vortragsreihe des Deutschen Wehrmachtsenders Athen, χ.χ. [1942].

⁵⁴ Βλ., π.χ., Günther Müller / Fritz Scheuering, *Sprung über Kreta*, Όλντενμπουργκ 1944, σποράδην.

⁵⁵ Erhart Kästner, *Griechenland. Ein Buch aus dem Kriege* [Ελλάς. Ένας βιβλίο από τον Πόλεμο]. Βερολίνο 1942, ²1943. Βλ. σχετικά στο Β' μέρος του κοινού μας πρόλογου.

δίκαιο στον Πόλεμο και σε Ειδικές επιχειρήσεις». ⁵⁶ Αυτή η KSSVO [*Kriegs-sonderstrafrechtsverordnung*] τέθηκε σε ισχύ ένα χρόνο αργότερα, ⁵⁷ έξι μέρες πριν από την εισβολή στην Πολωνία! Η § 5 του νομοθετήματος όρισε την εσχάτη των ποινών για όσους «διαβρώνουν τη στρατιωτική ικανότητα και διάθεση του γερμανικού λαού» [*Wehrkraftzersetzung*]. Διαρκούντος του Πολέμου, η ερμηνεία και εφαρμογή της § 5 επεκτεινόταν και οξυνόταν ολοένα, λειτουργώντας υπέρ της προάσπισης της ιδεολογικής «συνοχής του Έθνους» κατά εκείνων που «υπονόμευαν τα περιθώρια για την τελική νίκη». Καταδικαστέοι εις θάνατον ορίζονταν όσοι εκδήλωναν αντιρρήσεις ή έστω αμφιβολίες για τις εντολές του «Φύρερ» ή για τη «νομιμότητα και για το νικηφόρο τέλος του αγώνα επιβίωσης που μας έχει επιβληθεί». Εξαιτίας της προϋούσας επιδείνωσης της κατάστασης, σκεπτικιστές καταγγέλλονταν ως δειλά, φυγοπόλεμα και προδοτικά όργανα του εξωτερικού εχθρού. *Volkschädlinge* [βλαβερά παράσιτα του Λαού] θεωρούνταν και οι παρασυρθέντες από *Humanitätsduselei* – μια καθεστωτική ύβρις για ενδείξεις ενός «αναχρονιστικού και νωθρού» ουμανισμού που «πρόδιδε» την ολοκληρωτική αφοσίωση στην τελική νίκη. Τα θύματα της § 5 KSSVO που ποινικοποιούσε την «ηττοπάθεια», σε έμπρακτη ή νοερή μορφή, ανέρχονταν σε δεκάδες χιλιάδες.

Με τέτοια μουντά δεδομένα δεν εκπλήσσει ότι πολλοί «διακεκριμένοι» Γερμανοί επέλεξαν μια βατή έξοδο από το τοξικό δίλημμα μεταξύ «ουμανιστικού» παρελθόντος και επίκαιρης απάνθρωπης καθηκοντολογίας. Έξοδο διαφυγής παρείχε φαινομενικά ο δυσμετάφραστος δεσμός *Sonderführer*: μια ιδιάζουσα βαθμίδα, αλλόκοτη για τις παραδόσεις του πρώσο-γερμανικού στρατεύματος. ⁵⁸ Όπως ο Ανδρέας Εμπειρικός σωστά συμπέρανε ⁵⁹, οι περισσότεροι «Sdf» δεν υπήρξαν «ανέκαθεν οπαδοί του μεγάλου Αρχηγού». Πολλοί ήταν νεοφώτιστοι, καιροσκόποι που θαμπώθηκαν από τις συσσωρευμένες εσωτερικές και εξωτερικές επιτυχίες

⁵⁶ Ο τελευταίος όρος αποδεικνύει πως «μεγάλα» –και πρωτίστως μεγαλομανή– πνεύματα συναντώνται και ετεροχρονισμένα. Πρβλ. τον υποχρεωτικό όρο «Ειδική επιχείρηση» του Πούτιν εν έτει 2022 με ποινικοποίηση του αληθινού: ΠΟΛΕΜΟΣ! (βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Μήνες Πολέμου, Δημόσια Ιστορία και Πολεμοκαπηλία», εναρκτήρια ομιλία, στο Ν. Αποστολόπουλος, Γ. Κόκκινος, Ζ. Παπανδρέου (επιμ.), *To MOG [Memories of the Occupation in Greece]* ως αντικείμενο μελέτης, Βερολίνο/Αθήνα 2023).

⁵⁷ *Kriegs-sonderstrafrechtsverordnung*, *Deutsches Reichsgesetzblatt* 1939 I/147, σ. 1455 κ.ε.

⁵⁸ Πρώτοι διδάξαντες στο διεθνές στερέωμα υπήρξαν οι παραστρατιωτικές υπηρεσίες των Αγγλοαμερικανών (Intelligence Service, Special Operations Executive, Office of Strategic Services, Political Warfare Executive, κ.ά.) των οποίων ο πυρήνας στο «ελληνικό μέτωπο» αποτελούνταν από αρχαιολόγους, ιστορικούς, λογοτέχνες και γλωσσολόγους. Δεν γνωρίζω επιστημονική μελέτη για τους Sdf, μόνο τον ομώνυμο τίτλο ενός μυθιστορήματος του 1948 που εκδόθηκε στην Ανατολική Γερμανία.

⁵⁹ Γιώργης Γιατρομανωλάκης (επιμ.), *Οι κύκλοι του Ζωδιακού*. Ανέκδοτα κείμενα του Ανδρέα Εμπειρικού. Αθήνα 2018, σ. 156-167: Der Sonderführer Nikolaus Schultz.

του «Φύρερ» στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του '30 ή που απλώς προσδοκούσαν να επωφεληθούν στην περαιτέρω σταδιοδρομία τους. Ωστόσο, το σημείο που ο περιγραφόμενος Nikolaus-Νικόλαος Schultz δεν αντιστοιχούσε στο πρότυπο, ήταν η πνευματική μετριότητα, ή μάλλον ανυπαρξία. Ιδίως στην Ελλάδα ποτέ δεν θα είχε οριστεί *Sonderführer* ένα κενόσφο «κομματόσκυλο» που μπέρδευε ακόμη και ξακουστό στίχο του Χαίλντερλιν! Ο θεσμός Sdf ιδρύθηκε τον Μάρτη του '37 για το ενδεχόμενο γενικής επιστράτευσης ή έναρξης εχθροπραξιών. Οι εγκέφαλοι της Βέρμαχτ ήλπιζαν να αξιοποιηθούν έτσι οι ιδιάζουσες «πολιτικές» [zivil] γνώσεις εμπειρογνομόνων που δεν είχαν επαρκή ή καθόλου στρατιωτική εκπαίδευση. Για να καλυφθεί το έλλειμμα, τους απονεμήθηκε για τη διάρκεια της στράτευσης βαθμός υπαξιωματικού, ή ακόμη και αξιωματικού σε εξέχουσες περιπτώσεις. Οι περισσότεροι ασκούσαν πλέον καθήκοντα διερμηνέων ή «επιστημονικών συνεργατών».

Θα αναφερθώ στην μάλλον πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση στον ελληνικό χώρο. Όταν το 1970 ξεκίνησα στο Δυτικό Βερολίνο τη «μετατοπισμένη» διατριβή μου (από την κατεχόμενη Δανία στην κατεχόμενη Ελλάδα), κανένα Πανεπιστήμιο της Γερμανίας δεν διέθετε καθηγητική έδρα για την Ιστορία της ΝΑ Ευρώπης. Μερική εξαίρεση αποτελούσε το Μόναχο, όπου διαχρονικά έδρευε το εξωπανεπιστημιακό Südost-Institut, που επί ναζισμού είχε παίξει ρόλο *think tank* για την πολυεπίπεδη διάβρωση των νοτιοανατολικών χωρών. Σημαντικός παράγοντας υπήρξε ο πολύγλωσσος βυζαντινολόγος και βαλκανολόγος Georg Stadtmüller που επιστρατεύτηκε το 1943 ως Sdf στην κατεχόμενη Ελλάδα με την ιδιότητα προσωπικού διερμηνέα του Στρατιωτικού Διοικητή Νοτίου Ελλάδος Hellmuth Felmy, όπως επεσήμαινε στα βιογραφικά σημειώματά του. Μονίμως όμως παρέλειπε να αναφέρει πως μετά την ίδρυση των πρώτων δωσίλογων Ταγμάτων αποσπάστηκε για λίγα φεγγάρια με εντολή στρατηγού ως σύνδεσμος αξιωματικός στο Τάγμα Ασφαλείας Λακωνίας με το συμβολικό τίτλο «Λεωνίδα».⁶⁰ Έπειτα έμεινε κοντά στον Φέλμυ, και μάλλον τον επηρέασε θετικά, έτσι ώστε ο έγκλειστος στο Χαϊδάρι εξαίρετος βυζαντινολόγος και λεξικογράφος Εμμανουήλ Κριαράς να μην εκτελεστεί, παραμονές της Απελευθέρωσης – μαζί με άλλους 59 αγωνιστές με την κατηγορία της κατασκοπείας.⁶¹ Παρά τις κατά καιρούς εξτρεμιστικές εξάρσεις του,⁶² ο Φέλμυ συγκαταλεγόταν τότε στους αξιωματούχους που συνηγορούσαν υπέρ μιας «ήπιας» αποχώρησης της Βέρμαχτ – σε

⁶⁰ Επί τούτου επιστολική ερώτησή μου έμεινε αναπάντητη.

⁶¹ Πρβλ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, 8 Σεπτεμβρίου 1944. *Η Αόρατη Στρατιά στο Απόσπασμα*. Αθήνα 2002.

⁶² Βλ. Φλάισερ, «Επιλογος», στο Αννίτα Παναρέτου, «...το φως τ'αρπάζει όποιος μπορεί...», *Ο Μιχάλης Ακύλας και οι Οκτώ Πρώτοι*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα (υπό έκδοση, καλοκαίρι 2024:)

αντίθεση με τον αδίστακτο αρχηγό της ναζιστικής Υπηρεσίας Ασφαλείας SD Dr. Walter Blume, με το απατηλό επώνυμο [Λουλούδι!]. Εκείνος σχεδίαζε να εξοντώσει κατά την επικείμενη διάλυση του στρατοπέδου μεγάλο ποσοστό των τελευταίων 2000 κρατουμένων. Κύριος στόχος δεν ήταν πια η Αριστερά, αλλά η «ελίτ της ευρύτερης αστικής τάξης» που θα διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στη μετακατοχική ζωή της χώρας – με πρώτους τους προσφάτως συλληφθέντες κομματάρχες Θεμιστοκλή Σοφούλη, Γεώργιο Καφαντάρη, Στυλιανό Γονατά, καθώς ενδεχομένως και τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Ο Μπλούμε ήλπιζε πως έτσι, την αποχώρηση της Βέρμαχτ θα τη διαδεχόταν το απόλυτο χάος ως «απόδειξη πως χωρίς τους Γερμανούς δεν υπάρχει τάξη»! Η σχεδιαζόμενη σφαγή ματαιώθηκε την ύστατη στιγμή εξαιτίας της αντίδρασης της μετριοπαθέστερης πτέρυγας της γερμανικής ηγεσίας στην Ελλάδα που απευχόταν μια «ληστρική αποχώρηση». Ο εφευρέτης της «Chaos-Theorie» καταδικάστηκε σε θάνατο από συμμαχικό δικαστήριο, γλύτωσε την κρεμάλα και αποφυλακίστηκε αισίως το 1955... Το 1973 απάντησε με *sui generis* απολογητική επιστολή σε εκτενές ερωτηματολόγιο του υποψήφιου διδάκτορα Χ. Φ.

Μεταπολεμικά ο Στάτμυλλερ πάλι παρέμεινε κοντά στον Φέλμυ: Από το καλοκαίρι του 1947 δραστηριοποιήθηκε ως ιστορικός σύμβουλος της υπερασπιστικής ομάδας για τους δώδεκα στρατηγούς της ΝΑ Ευρώπης που δικάστηκαν στο περίφημο *Case 7*, την έβδομη διαδοχική δίκη της Νυρεμβέργης (από συνολικά δώδεκα). Το κατηγορητήριο αφορούσε τις μαζικές εκτελέσεις «εκατοντάδων χιλιάδων ομήρων» σε Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα και Αλβανία [*Geiselmordprozess*]. Τον Φεβρουάριο '48 ο Φέλμυ καταδικάστηκε σε 15-ετή φυλάκιση, αποφυλακίστηκε όμως μαζί με τους άλλους ήδη τον Δεκέμβριο 1951 – τρεις εβδομάδες νωρίτερα από την αποφυλάκιση, στην Αθήνα, του στρατηγού Alexander Andrae ο οποίος το 1947 είχε καταδικαστεί τετράκις σε ισόβια κάθειρξη.⁶³ Ο συγχρονισμός των απονομών χάριτος –και σε άλλες πρώην κατεχόμενες χώρες!– οφειλόταν στις μυστικές διαπραγματεύσεις των ΗΠΑ με το νεότευκτο μόρφωμα ΟΔΓ για καμουφλαρισμένο επανεξοπλισμό των Δυτικογερμανών. Επωφελούμενοι από τον παγκόσμιο ψυχρό πόλεμο που κατά τόπους ήδη έλαβε καυτή μορφή –πρώτα στην Ελλάδα και έπειτα στην Κορέα– ξεθάρρευαν οι μέχρι πρότινος αναθεματισμένοι βετεράνοι. Μάλιστα διατυμπάνιζαν πως η Βέρμαχτ είχε αντιληφθεί καλύτερα τον πρωτεύοντα κομμουνιστικό κίνδυνο από ό,τι οι αφελείς Δυτικές δυνάμεις. Χιλιάδες Γερμανοί παλαίμαχοι –με επικεφαλής τον στρατηγό Hermann Rameke, με πλούσια δράση στην κατεχόμενη Γαλλία και στη Μάχη της Κρήτης– απαιτούσαν σε δημόσια συγκέντρωση να σταματήσει πάραυτα η «απαράδεκτη δυσφήμιση του

⁶³ Στο ίδιο.

Γερμανού στρατιώτη». Σε αντίθετη περίπτωση θα αρνούνταν να ξαναπάρουν τα όπλα για να προστατεύσουν τον Ελεύθερο Κόσμο κατά της κόκκινης απειλής!⁶⁴

Το 1981, ανήμερα της προσωρινής εθνικής εορτής της ΟΔΓ (17 Ιουνίου), ο τακτικός πλέον καθηγητής Στάτμυλλερ και 14 ομόφρονες συνάδελφοι συνέταξαν το διαβόητο «Μανιφέστο της Χαϊδελβέργης», με το οποίο προειδοποίησαν για την προϋούσα φυλετική διάβρωση του γερμανικού λαού και της κουλτούρας του από μυριάδες αλλοδαπών *Gastarbeiter*.

Η ένταξη μεγάλων μαζών ξένων αντίκειται στην προστατευτική διατήρηση του λαού μας και οδηγεί στις γνωστές εθνικές καταστροφές των πολυπολιτισμικών κοινωνιών.

Εντυπωσιάζει η ουσιαστική ταύτιση με βαρύγδουπες επισημάνσεις παρελθόντων χρόνων με θέμα τη ΝΑ Ευρώπη: σε τόμο μιας φιλόδοξης εκδοτικής πρωτοβουλίας του OKW για την επιμόρφωση των στρατευμένων οι συμμετέχοντες συγγραφείς δεν κατονομάζονται. Συνεπιμελητής του ιστορικού μέρους υπήρξε πάντως ο Στάτμυλλερ. Μεταπολεμικά επανέλαβε την άποψη πως ήδη οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής και του Βυζαντίου είχαν σταδιακά υποστεί «φυλετική συρρίκνωση» εξαιτίας αλληπάλληλων επιμειξιών με αλλόφυλους εισβολείς. Ως εκ τούτου

αυτοί οι Νεοέλληνες φυλετικά και πολιτιστικά να μην έχουν παρά ελάχιστα μόνον κοινά με εκείνους που άλλοτε τους είχαν δώσει το όνομα.⁶⁵

Αυτή η τοποθέτηση του OKW σε «επιμορφωτικό» βιβλίο για φαντάρους και αξιωματικούς δεν υπήρξε τυχαία, αλλά αποτελούσε συνειδητή σκληρήνυση ως αντίδοτο σε μια λανθάνουσα ροπή προς έναν δυνητικά επικίνδυνο φιλελληνισμό

⁶⁴ Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Αθήνα 2008, σ. 515. Πρβλ. Hagen Fleischer, «“Endlösung” der Kriegsverbrecherfrage: Die verhinderte Ahndung deutscher Kriegsverbrechen in Griechenland» [“Τελική λύση” του ζητήματος των εγκλημάτων πολέμου. Η παρακωλυομένη τιμωρία των γερμανικών εγκλημάτων πολέμου στην Ελλάδα], στο Norbert Frei (επιμ.), *Transnationale Vergangenheitspolitik*. Göttingen 2006, σ. 474-535.

⁶⁵ OKW (επιμ.), *Soldatenbriefe zur Berufsförderung*, τ. 48: *Der Südosten*. (Breslau 1943), σ. 43, 148. Πρβλ. Χ. Φλάισερ, *Η ναζιστική εικόνα*, σ. 381, όπου εικονίζεται το εξώφυλλο της έκδοσης με ιδιόγραφη σημείωση του Νίκου Σβωρόνιου: «Μου δόθηκε από τον G. Stadtmüller στην Ακαδημία το 1943.» Μετά τον θάνατό του Στάτμυλλερ (1985) πληροφορήθηκα πως είχε κρατήσει στην Ελλάδα πολεμικό ημερολόγιο σε «προσωπική κρυπτογραφική μορφή». Ο συνάδελφος Gerhard Grimm – ο οποίος κατείχε τη «μισή έδρα» του άλλοτε δασκάλου του – μοχθούσε να πείσει τη χήρα να αποκρυπτογραφήσει τις σημειώσεις, αλλά παρέλαβε μόνο λίγες σελίδες (επιστολές Γκριμ προς Χ. Φ., 13.8.1999, 25.3.2000). Συνέτεινε και ο φόβος της μην αμαυρωθεί η υστεροφημία του συζύγου. Ο Γκριμ πέθανε το 2004, η σχεδόν εκατόχρονη Mathilde Stadtmüller το 2018. Δεν γνωρίζω και δεν νομίζω πως είχε αποπερατώσει την ποικιλοτρόπως δύσκολη μεταγραφή...

που ακόμη χαρακτηρίζει αρκετούς Γερμανούς, πρωτίστως της «ουμανιστικής» σχολής. Πολλοί δεν είχαν ενδοιασμούς να προβούν σε εκτελέσεις «υποδεέστερων» σλαβικών πληθυσμών, εφόσον υφίστατο «στρατιωτική ανάγκη», δεν έδειχναν όμως την ίδια ανενδοίαστη «ελαφρότητα» όταν επρόκειτο για Έλληνες. Επομένως, παράλληλα με το φούντωμα του αντάρτικου το 1943, πλήθαιναν και οι συστηματικές προσπάθειες πολλών ιδυόντων να «αποδείξουν» ως αβάσιμη κάθε σκέψη για έστω μερική φυλετική «συνέχεια» των Ελλήνων. Οι απλουστευμένες θεωρίες του Φαλμεράγιερ ανασύρονταν και αναπτύσσονταν ευρύτατα. Καθώς η σχετική «σύγχυση» στο στράτευμα θεωρείτο σύμφορη, αρμόδιο περιοδικό εισηγήθηκε

να χρησιμοποιήσουμε για δύο διαφορετικούς λαούς, διαφορετικές ονομασίες, δηλαδή να γίνεται σαφής διαχωρισμός μεταξύ αρχαίων Hellenen και σημερινών Γραικών,⁶⁶

οι οποίοι επομένως δεν άξιζαν ιδιαίτερο σεβασμό.

Ο γράφω, στον απόηχο της στενόχωρης έρευνας για τα ματωμένα χρόνια της Κατοχής, δεν έβλεπε αισιόδοξα περιθώρια οσάκις επιχείρησε να ταυτιστεί με έναν αντίστοιχο Γερμανό, αναγκασμένο να «υπηρετήσει» στην υποδουλωμένη Ελλάδα: δηλαδή στη θέση ενός εκ των προτέρων συν-ένοχου συμπατριώτη ίδιας ηλικίας και (έστω ανολοκλήρωτης) «ουμανιστικής» εκπαίδευσης - μα γεννημένου σε λάθος εποχή, δηλαδή πρόωρα κατά λίγα μόνον δευτερόλεπτα στην αμείλικτη κλεψύδρα της Κλειούς. Προσπάθησα να παρουσιάσω το σχεδόν αδιέξοδο δίλημμα σε «ποιητική» μορφή. Στον αυτοβιογραφικό επίλογο για τον τιμητικό τόμο που εκδόθηκε από το Τμήμα μου στο ΕΚΠΑ αναφέρθηκα πρώτη φορά δημόσια σε αυτό το «ξεστράτισμα» και την πρωταρχική αιτία του:

Θα είχα, άραγε, περάσει τις εξετάσεις στο υπό διωγμό τότε μάθημα ανθρωπιάς και θάρρους; Διασώθηκε ένα κείμενό μου του 1972, απόσταγμα των προβληματισμών αυτών. Ίσως θα το δημοσιεύσω μια μέρα, σε δίγλωσση μορφή.⁶⁷

Μισό αιώνα μετά την αρχική συγγραφή της μοιραίας κατοχικής «Περιήγησης» και στο πλαίσιο της συνεργασίας μου στον τόμο για τον εμβληματικό κατοχικό εκτελεσθέντα Μιχάλη Ακύλα, μεταθανάτια «εξ αγχιστείας θείο» μου, αποφάσισα να κάνω το «ξεστράτισμα» πραγματικότητα.

Καταλήγω, γυρίζοντας στον θεσμό των «Ελληνικών περιηγήσεων». Μετά

⁶⁶ Ernst Holler, στο περιοδικό *Deutsche Höhere Schule*, τχ. X: 3 (1943), σ. 86 κ.ε.

⁶⁷ Κατερίνα Γαρδίκι, Άννα Μαρία Δρουμπούκη, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κώστας Ράπτης (επιμ.), *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40, Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αθήνα 2015, σ. 437.

την απείρως βαθύτερη δεύτερη διακοπή εξαιτίας της ναζιστικής Κατοχής 1941-1944/1945 ξεκίνησαν σχετικά νωρίς προσπάθειες να ξαναζωντανέψει. Αρχές του 1952, σχεδόν ταυτόχρονα με την αποφυλάκιση του Αντρέ, ουμανιστικής εκπαιδεύσεως βεβαίως, η ελληνική πρεσβεία της Βόννης απέστειλε μια επικουρική επιστολή στη Γενική Διεύθυνση Τουρισμού.⁶⁸ Σκοπός της ήταν να διευκολυνθεί ανάλογη περιήγηση καθηγητών και φοιτητών της Φιλοσοφικής Σχολής της Βόννης, «προσωρινής» γερμανικής πρωτεύουσας:

Έχοντες υπ' όψιν ότι οι κλασσικής μορφώσεως Γερμανοί διεκρίθησαν ανέκαθεν δια την ελληνολατρείαν των και απετέλεσαν πάντοτε χρησιμότατον πυρήνα διατηρήσεως αγαθών σχέσεων μεταξύ της πατρίδος των και της ημετέρας χώρας, εχαιρετήσαμεν μεθ' ικανοποιήσεως την κατά την λήξιν του πολέμου (και την εξαφάνισιν του βαναύσου χιτλερικού καθεστώτος) αναβίωσιν των κλασσικών σπουδών εν Γερμανία αι οποίαι θα δημιουργήσουν συν τω χρόνω μεταξύ της ανερχομένης γενεάς νέα φυτώρια ευγενούς φιλελληνισμού.⁶⁹

⁶⁸ ΑΓΕ, 1952/40/1: Ελληνική πρεσβεία Βόννης, 30.1.1952 με κοινοποίηση προς ΥΠΕΞ και Ελληνική Στρατιωτική Αποστολή, Βερολίνο. Πρβλ. στο ίδιο: τηλεγράφημα ελληνικής πρεσβείας, 4.4.1952 για εσπευσμένη θεώρηση διαβατηρίων των «ειρημένων» περιηγητών.

⁶⁹ ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ ANNITAS ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ: Δεν ανθίσταμαι στον πειρασμό μιας παρέμβασης στο κείμενο του Χάγκεν Φλάισερ, προκειμένου να παραθέσω τυχαίο «εύρημα», που επιβεβαιώνει τις παγιωμένες ακόμη και στην κοινή συνείδηση κατευθύνσεις «της εξωτερικής ημών πολιτικής»: σε δημοφιλές αστυνομικό μυθιστόρημα δύο Γερμανοί με σκοτεινή δράση κατά την ναζιστική κατοχή κινούνται ύποπτα στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1950. Ο εκπρόσωπος των ελληνικών αρχών αναγκάζεται να τους αφήσει ελεύθερους. «Δεν μπορούσαμε να τους κρατήσουμε. Δεν είχαμε τίποτα συγκεκριμένο σε βάρος τους. Βλέπετε είναι ξένοι και πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί. - Ξέρω, ξέρω, τον έχοφα. Η τουριστική πολιτική της χώρας μας, το ύψος του ξένου συναλλάγματος...» (Γιάννης Μαρής, *Περιπέτεια*, Αθήνα χ.χ., σ. 149).

Γερμανικές περιηγήσεις στην Ελλάδα:
Αυτοφάγοι, μνήμονες, και άλλοι

Μέρος Β΄

Στις παραπάνω σελίδες ο Χάγκεν Φλάισερ (Χ. Φ.) ανέτρεξε στην περιπετειώδη διαδρομή μιας ποικιλόμορφης παρουσίας της αρχαίας ελληνικής παιδείας στη γερμανική κοινωνία (ακριβέστερα: στα ανώτερα στρώματα της γερμανικής κοινωνίας) ξεκινώντας ιδίως από τα τέλη του 19ου αιώνα και φθάνοντας στα χρόνια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου και επικεντρώθηκε – δεδομένου του προσανατολισμού του ως ιστορικού. Στην αναδρομή αυτή, πέρα από το επιστημονικό στοιχείο προβάλλεται και μια παράμετρος εντελώς ανθρώπινη και εντελώς προσωπική, η οποία έδωσε το έναυσμα και ενεργοποίησε την ψυχική και συγγραφική επεξεργασία της ποιητικής σύνθεσης που φιλοξενείται στην έκδοση αυτή.

Παραλαμβάνοντας τη σκυτάλη στον κοινό τούτο πρόλογο στέκομαι στην προαναφερθείσα επικουρική επιστολή του Δημητρίου Νικολαρεΐζη.¹ Αν κάποιοι Έλληνες είχαν διαβάσει την επιστολή αυτή στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (και όχι μόνο) θα την αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη, καχυποψία και αγανάκτηση, καθώς λόγοι εξωτερικής πολιτικής και οικονομικής σκοπιμότητας οδήγησαν πολλές φορές σε αμνήστευση προσώπων και αδικημάτων (δηλαδή εγκλημάτων) της ναζιστικής κατοχής.

«Νέα φυτώρια ευγενούς φιλελληνισμού»! ;

Δηλαδή γερμανικού φιλελληνισμού: τα δύο συνθετικά του όρου έμοιαζαν τότε ασύμβατα, με κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις, που καταπνίγονταν στον κανόνα.

Εντούτοις, υπήρξε και τότε γερμανικός φιλελληνισμός (όπως άλλωστε αποδεικνύεται από τη μακρόχρονη ευδοκίμηση των ουμανιστικών γυμνασίων), ο οποίος ξεκίνησε και συμπορεύτηκε πρωτοποριακά με τον φιλελληνισμό άλλων εθνών, μέχρις ότου δύο ζοφερές ιστορικές τομές (στα 1914-1918 και στα 1939-1945) αλλοίωσαν - ιδίως η δεύτερη- το πνεύμα του και τον εξοστράκισαν από την ατραπό μιας ομαλής εξέλιξης.

Στην καμπή του 19ου αιώνα οι εκδηλώσεις του φιλελληνισμού διευρύνθηκαν με μια νέα δραστηριότητα, καθώς η πολιτιστική αφρόχρεμα του Ράιχ (κατά κύριο λόγο οι απόφοιτοι και δάσκαλοι των εννεατάξιων Ουμανιστικών Γυμνασίων)

¹ Ο Δ. Νικολαρεΐζης, διπλωμάτης και σημαντικός εκπρόσωπος (δοκιμιογράφος και κριτικός) των ελληνικών γραμμάτων διετέλεσε το 1952 επιτετραμμένος της ελληνικής Πρεσβείας στη Βόννη.

προσχώρησε με κάμποση καθυστέρηση σε μια μεταλλαγμένη μορφή του θεσμού του Grand tour:² πιθανότατα έχοντας ανά χείρας τον περίφημο ταξιδιωτικό οδηγό του συμπατριώτη τους Καρλ Μπαίντεκερ, τα μέλη της ξεκινούν την *Hellas-Fahrt*.

Ως τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου πολέμου η γερμανική «Ελλάδος Περιήγησις» δεν πρέπει να διέφερε ιδιαίτερα από τη αντίστοιχη όλων εκείνων των Ευρωπαίων ταξιδιωτών που γνώρισαν την Ελλάδα του Μεσοπολέμου – για παράδειγμα τότε που ο Lawrence Durrell, κάτοικος της Κέρκυρας για μακρό διάστημα, προσκαλούσε τον Henry Miller στην Ελλάδα του 1939, όπου κυοφορήθηκε *Ο Κολοσσός του Μαρουσιού*. Παράλληλα όμως, η ψυχική ανάταση μιας ομαδικής *Hellas-Fahrt* άρχισε να χρωματίζεται, διακριτικά στην αρχή, από τον νεοεμφανισθέντα φιλελληνισμό εθνικοσοσιαλιστικής κοπής που βαθμιαία επέφερε μια γενικευμένη σύγχυση ως προς τον τρόπο και τον βαθμό προσέγγισης και εκμετάλλευσης (μέχρι σφετερισμού) του κλασικού ελληνικού ιδεώδους, φτάνοντας, σχεδόν αναπόφευκτα, στο σημείο της (ενίοτε δικαιολογημένης) καχυποψίας, ότι ο έμπρακτος φιλελληνισμός είχε εκ των προτέρων κατασκοπευτικούς στόχους.³

Αδυσώπητη τομή αποτέλεσε αναπόφευκτα η εισβολή του Απριλίου 1941. Η παραδοσιακή «ελληνική περιήγηση» άλλαξε έκταση, ένταση, μορφή και ένδυση. Εκατομμύρια ένστολοι Γερμανοί πάτησαν πρώτη φορά στη ζωή τους σε ξένη χώρα, εκατοντάδες χιλιάδες πρώτη φορά στην Ελλάδα. Οι περιηγήσεις νέου τύπου οργανώνονταν και ελέγχονταν από το «ταξιδιωτικό γραφείο της Βέρμαχτ», το OKW. Τα πράγματα όμως είχαν γίνει αντιφατικά και δύσκολα εκατέρωθεν – και όχι μόνο από την πλευρά των γηγενών που εκ των πραγμάτων «λησμονούσαν» την αρχέγονη αρετή της φιλοξενίας.

Όσο για τον Χίτλερ και πολλούς υποτακτικούς του, θαύμαζαν τον ελληνικό πολιτισμό (με τον τρόπο που τον είχαν προσλάβει), επικεντρωμένοι όμως στα πρόσωπα και τα έργα των αρχαίων μεγαλοεργών, ενώ η φυλετική «καθαρότητα» των Νεοελλήνων είχε επίμονα αμφισβητηθεί ήδη έναν αιώνα νωρίτερα από τον συμπατριώτη Jakob Philipp Fallmerayer. Η εξίσου ιδιόμορφη σχέση του ναζισμού

² Από τον 17ο αιώνα εύποροι νέοι ευγενούς καταγωγής, κυρίως από την Αγγλία, συμπλήρωναν την πολιτιστική ενηλικίωσή τους με πολύμηνες περιηγήσεις στην Ευρώπη, κατά κύριο λόγο στην Ιταλία, λιγότερο στην Ελλάδα, αλλά και στην Εγγύς Ανατολή.

³ Αλλά και στα εκτός Ελλάδος ναζιστικά στρατόπεδα και φυλακές δεν ήταν σπάνιες οι περιπτώσεις που Έλληνες κρατούμενοι εκπλήσσονται ευχάριστα, διαπιστώνοντας ότι ανάμεσα στο ανώτερο προσωπικό συγκαταλέγονταν αρκετοί Γερμανοί και Αυστριακοί (ανάμεσά τους καθηγητές Πανεπιστημίων και αρχαιολόγοι) με κλασική παιδεία, γνώστες, θαυμαστές ή και λάτρες των ελληνικών γραμμάτων και του ελληνικού πολιτισμού. Πολλοί είχαν ταξιδέψει ή παραμείνει στην Ελλάδα είτε προπολεμικά είτε με τα στρατεύματα κατοχής – η καχυποψία για τους πραγματικούς σκοπούς της επίσκεψης βάραινε και αυτούς, φυσικά.

με τον χριστιανισμό⁴ μπερδεύει ακόμη περισσότερο την κατάσταση: η Ελλάδα προέκυπτε ως μια αλλοπρόσαλλη, απείθαρχη χώρα με ένδοξο παρελθόν, με μια υπαινικτική κατάταξη των σύγχρονων γηγενών μεταξύ σλαβικών πληθυσμών ποικίλης φυλετικής περιωπής⁵ και με σταθερή ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Όλα αυτά τα οξύμωρα ήταν φυσικό να προκαλέσουν -σε μια τουλάχιστον μερίδα του ναζιστικού στρατού κατοχής προεξαρχόντων και πάλι των «αναχρονιστικών ουμανιστών»- κάποια ψυχική αμηχανία ως προς την αντιμετώπιση της υποδούλης Ελλάδας και των κατοίκων της.

Και εδώ υπεισέρχεται η προσωπική παράμετρος. Μαζί με την ιστορία των όψεων της ναζιστικής παρουσίας στην Ελλάδα, ο Χ. Φ. μελέτησε αναπόφευκτα και την ανθρώπινη διάστασή της. Βρέθηκε απέναντι σε ποικίλες συμπεριφορές και αντιδράσεις, σε πολλές διαφορετικές ψυχολογικές καταστάσεις και σε άλλες τόσες απότοκες τους εκδηλώσεις, διαπιστώνοντας περίτρανα την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης φύσης και την καταλυτική επίδραση προσωποπαγών ολοκληρωτικών συστημάτων με ισχυρές προπαγανδιστικές πρακτικές. Η ερμηνεία τους υπήρξε ασφαλώς πρωταρχικό του ζητούμενο, με επακόλουθη την πρόκληση να ταυτιστεί με αντίστοιχο Γερμανό που αναγκάστηκε να “υπηρετήσει” στην υποδουλωμένη Ελλάδα: Αλλά με ποιον αντίστοιχο Γερμανό; Και με ποιες εντολές; Και με ποιο βαθμό υπακοής στις εν λόγω εντολές;

Πιθανότατα, οι περισσότεροι από το ετερόκλητο πλήθος κυρίως νεαρών στρατιωτών ορμώμενων από την αγροτική ύπαιθρο είχαν μόνο μια αμυδρή ή και καμία εικόνα της σημασίας της Ελλάδας, πέραν ίσως της Ακρόπολης και της Ολυμπίας – και αυτή μόνο χάρη στη φλόγα που είχε καταυγάσει τους Ολυμπιακούς αγώνες του Βερολίνου το 1936. Κάποιοι άλλοι, με ευρύτερη μόρφωση, θα κατάφεραν να προσαρμόσουν κατά το δοκούν την κλασική παιδεία τους στα ναζιστικά καλούπια, εξασφαλίζοντας έτσι όχι μόνο μια ήσυχη συνείδηση και σταδιοδρομία, αλλά και μια απατηλή αίσθηση του πολιτικώς ορθού ή εφικτού.

Ανάμεσά τους μπορεί πιθανώς να ενταχθεί η αμφιλεγόμενη (όπως και πολλές ανάλογες) περίπτωση του Erhart Kästner, γεννημένου το 1904, φιλόλογου και βιβλιοθηκάρου με ανώτερες φιλοδοξίες και δυνατότητες, μέλους του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος από τον Ιανουάριο του 1940, με αριθμό 7.936.245. Στο

⁴ Πρωτίστως οι Deutsche Christen, η φιλοναζιστική πτέρυγα των Διαμαρτυρομένων.

⁵ Δεν θεωρούνταν όλοι Σλάβοι «υπάνθρωποι». Τους Βουλγάρους παίνευε ο Χίτλερ ως «παντοτινούς πιστούς φίλους», τα νεογέννητα κράτη-δορυφόροι Κροατία και Σλοβακία είχαν αποκτήσει στάτους εταίρου, ενώ στις προσαρτημένες περιοχές της άλλοτε Πολωνίας, Τσεχίας, Σλοβενίας και υπόλοιπης Γιουγκοσλαβίας, υπήρχε «άφθονο πολύτιμο γερμανικό αίμα» που θα μπορούσε να ξανακερδηθεί για το Γερμανικό Ράιχ ύστερα από «εκκαθάριση επιφανειακών αλλόφυλων επιμειξιών».

πλαίσιο της καθεστωτικής αξιοποίησης των αμφίβολης πολεμικής απόδοσης και συνεπώς μάλλον «δεύτερης κατηγορίας» στρατευμένων, κλήθηκε ο Καίστνερ στο υπουργείο Πολεμικής Αεροπορίας, την επομένη της γερμανικής εισβολής στην Ελλάδα. Όταν ερωτήθηκε για τις επιδόσεις του στις ξένες γλώσσες, ο ουμανιστής ανέφερε ανερυθρίαστα τα νεοελληνικά, «χωρίς να καταλαβαίνει ούτε μια λέξη». Εντούτοις, όπως υποστήριζε, έγινε δεκτός ως διερμηνέας. Στο σημείο αυτό εκφράστηκαν αμφιβολίες ως προς την εκδοχή του Καίστνερ, αφού πρόσφατα εντοπίστηκε μια αποσιωπημένη επιστολή του της 12.3.1941 προς το υπουργείο Λαϊκής Διαφώτισης και Προπαγάνδας, με την οποία ζήτησε μια απασχόληση πιο συμβατή με τα προσόντα του. Επισύναψε μάλιστα ως δείγμα δουλειάς (και εθνικοφροσύνης;) ένα πρόσφατα δημοσιευμένο άρθρο του. Όπως και να έγινε πάντως, κατάφερε με ανορθόδοξο τρόπο να σταλεί στον «πολυπόθητο προορισμό», στην Αθήνα, όπου μάλιστα ανέλαβε αδιευκρίνιστες υπηρεσίες για τον διοικητή ΝΑ Ευρώπης της Λούφτβαφφε Wilhelm Mayer. Ο ευφραδής άλλοτε γραμματέας και έπειτα ψυχογός του νομπελίστα Gerhart Hauptmann⁶ έπεισε μάλιστα τον στρατηγό να του αναθέσουν τη συγγραφή εντυπώσεων από περιηγήσεις προς ενημέρωση και τέρψη των εν Ελλάδι υπηρετούντων στρατιωτών. Ήδη στα τέλη του 1942 τυπώθηκαν παρά τη σοβαρή έλλειψη χαρτιού 5.000 αντίτυπα μιας πρώτης έκδοσης με τίτλο *Griechenland. Ein Buch aus dem Kriege*.⁷ Το πρωτόλειο του εξασφάλισε προσκλήσεις από στρατηγούς και διπλωμάτες, καθώς και δέκα ενθουσιώδεις κριτικές σε σημαντικά έντυπα, ανάμεσά τους – και με απόσταση μόλις λίγων εβδομάδων – από δύο συντάκτες του κεντρικού οργάνου του ναζιστικού κόμματος NSDAP. Ο πρώτος το εξυμνούσε μάλιστα ως απόδειξη για την ανώτερη «πνευματική και ψυχική στάση με την οποία ο Γερμανός στρατιώτης εισέρχεται σε εχθρικό έδαφος»⁸.

Για να επιτύχει και την πολύτιμη συγγραφική συνέχεια –που θα τον απήλλαζε από τη δυσάρεστη ένοπλη υπηρεσία ρουτίνας – είχε εντάξει στο κείμενό του κεφάλαια και τοποθεσίες που αναμφίβολα θα άρεσαν και στους λογοκριτές. Επομένως αρκετά σημεία διέπονται από την αναφερθείσα θεωρία του

⁶ Ο Χάουπτμαν είχε επισκεφτεί την Ελλάδα και εκδώσει στα 1909 το βιβλίο του *Griechischer Frühling* [Ελληνική άνοιξη], το οποίο επίσης δεν ήταν ανεπηρέαστο από τις γνωστές απόψεις του Φαλμεράιερ.

⁷ Στον πρόλόγό του ο στρατηγός Mayer είχε εκφράσει την ευχή «να φέρει πιο κοντά σας τα μνημεία της Ελλάδας κι έτσι να αφυπνίσει και να ενισχύσει τη γνώση σας για την ωραιότητα και το μεγαλείο της αρχαίας Ελλάδας. Ελπίζω ότι το βιβλίο αυτό, γραμμένο από στρατιώτες για στρατιώτες, εμπνευσμένο από προσωπική εμπειρία και γνήσιο ενθουσιασμό, θα σας βοηθήσει να θυμόσαστε για πάντα αυτή τη χώρα, όπου σας έφεραν οι εντολές του Φύρερ!»

⁸ Εφ. *Völkischer Beobachter, Norddeutsche Ausgabe*, 23.2.1943 και 14.5.1943.

Φαλμεράιερ. Ο ένστολος ποιητής προχωρούσε όμως πιο πέρα, περιγράφοντας τους *Kameraden* ως μετενσάρκωση των ομηρικών ηρώων, που παλιννοστούσαν στα προγονικά εδάφη προς αποκατάσταση της φυλετικής και ιστορικής ομαλότητας. Το βιβλίο ξεκινάει με μια εμβληματική αναφορά σε στρατιώτες που γυρίζουν από τη Μάχη της Κρήτης – «μάχη πολύ πιο γενναία, ηρωική και αιματηρή απ' όλο τον Τρωικό Πόλεμο»! Οι φαντάροι έκαναν μπάνιο στη θάλασσα, με κλασική γυμνότητα στους πρόποδες του Ολύμπου, βουνού των δώδεκα θεών. Ο Καίστνερ εκστασιάζεται πάλι – όπως είχε κάνει ήδη σε ένθετο μεγάλης εφημερίδας:⁹

Ίδου οι Ξανθοί Αχαιοί του Ομήρου, οι ήρωες της Ιλιάδας. Κατέβηκαν από το Βορρά - όπως και αυτοί, με υψηλό ανάστημα, ξανθόμαλλοι, νέοι, απαστράπτοντες - όπως και αυτοί.... Ποιοι άλλοι επί γης θα είχαν άραγε μεγαλύτερο δικαίωμα να συγκριθούν μαζί τους; ... Ομηρικός αέρας φύσαγε... Σαν να είχε παλιννοστήσει μια φαινομενικά χαμένη - αλλά αθάνατη - φυλή, επανακτώντας τον χώρο της σαν να είχε ζήσει εδώ αδιάκοπα, στους αιώνες των αιώνων.

Το εν λόγω εδάφιο αποτελεί το πιο γραφικό, μα όχι μοναδικό δείγμα ταύτισης της Βέρμαχτ με το μυθικό παρελθόν της κατεχόμενης χώρας, δηλαδή την πραγματική φυλετική συγγένεια και συνέχεια. Λίγες μέρες αργότερα η εικόνα ενός καταρριφθέντος αεροπλάνου στον κόλπο της Ιτέας του θύμισε τον Ίκαρο: όπως ο υιός του Δαιδάλου, έτσι είχαν πετάξει και τα τέκνα της Γερμανίας και κείτονταν όπως κι εκείνος στον βυθό της θάλασσας. Τέτοιοι παραλληλισμοί αφορούσαν όμως σχεδόν αποκλειστικά τους εισβολείς, αφού «στη σημερινή Ελλάδα έχει απομείνει απειροελάχιστο ή καθόλου από το αίμα των αρχαίων Ελλήνων». Έτσι, οι Νεοέλληνες περιγράφονται συνήθως περιφρονητικά, π.χ. ως βρώμικος, κουρελιασμένος «μαυριδερός όχλος». Εντούτοις, «ως ευγενής Ευρωπαίος» ο Καίστνερ παραδέχεται γενναιόδωρα πως «υπό το καθαρώς ανθρωπινό πρίσμα» οι γηγενείς διαθέτουν «και πολλές καλές πλευρές».¹⁰

Το 1943 τυπώθηκαν άλλα 10.000 αντίτυπα για τη Βέρμαχτ, και περίπου 8.000 για το βιβλιοπωτήριο, από τα οποία όμως τα περισσότερα καταστράφηκαν στον μεγάλο βομβαρδισμό του Βερολίνου στις 16.12.1943. Αντικαταστάθηκαν από νέα απaráλλαχτη έκδοση τον Νοέμβριο 1944, ενώ ήδη από τον Μάιο του 1943 οι αρμόδιες αρχές τού είχαν εγκρίνει την αίτησή του για τη συγγραφή δύο συμπληρωματικών βιβλίων σχετικών με την Κρήτη και άλλα νησιά. Η ασυνήθιστη γενναιοδωρία της ναζιστικής λογοκρισίας οφειλόταν ασφαλώς στην προληπτική

⁹ Εφ. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 6.8.1941.

¹⁰ Erhart Kästner, *Ελλάδα. Ένα βιβλίο από τον πόλεμο*, Βερολίνο 1942, π.χ. σ. 9 κ.ε., 45, 83 κ.ε.

αυτολογοκρισία του συγγραφέα που του εξασφάλισε καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής μια προνομιασά άσπλη «υπηρεσία» στη Βέρμαχτ.¹¹

Τα τέσσερα χρόνια γνωριμίας με την Ελλάδα –ως την αιχμαλωσία του στις 8.5.1945– τον επηρέασαν αποφασιστικά, έτσι ώστε η βιογράφος του επέλεξε ως θέμα του ογκώδους βιβλίου που είχε προηγουμένως αποτελέσει τη διδακτορική διατριβή της την πρώτη φράση του διαχρονικού μπεστ-σέλλερ του Καίστνερ: «Η αγάπη μου για την Ελλάδα προήλθε από τον Πόλεμο.»¹² Πράγματι, η επισήμανση μιας *sui generis* «αγάπης» ταιριάζει για πολλούς – πρωτίστως, αλλά όχι μονάχα για τους «διαβασμένους» – από τους Γερμανούς στρατιωτικούς που πάτησαν ως κατακτητές το χώμα μας. Και εννοείται ότι συνυπήρχαν και συναγωνίζονταν ποικίλες αποχρώσεις της εκάστοτε αγάπης και ιδίως των εκάστοτε ερμηνειών του πολυεπίπεδου όρου ΕΛΛΑΣ.

Σε κάθε περίπτωση όμως εντυπωσιάζει το γεγονός πως ο Καίστνερ δείχνει να αιφνιδιάζεται από τον μακρόχρονο αντίκτυπο που είχαν στην ελληνική ψυχή οι ναζιστικές θηριωδίες. Διερωτάται πώς θα μπορούσε να κάνει κατανοητό ότι όλα αυτά οφείλονταν όχι στην εγγενή γερμανική αναληγσία, αλλά στην εντεταλμένη σκληρότητα, στην ενσταλαγμένη ιδεολογία, την καταπιεσμένη συνείδηση, τον στρατιωτικό φόβο, στην εκδήλωση ανθρώπινης αδυναμίας.¹³ Το ότι στην Ελλάδα οι μνήμες για τα γερμανικά εγκλήματα ακόμα είναι ζωντανές μπορεί να εξηγηθεί από τη μακρόχρονη, συστηματική, αμετανόητη και συχνά προκλητική αποσιώπησή τους από την πλευρά των θυτών. Ανώτεροι αξιωματούχοι της ΟΔΓ δεν δίσταζαν να αξιώνουν ενδοϋπηρεσιακά τη «σιωπηρή *Liquidierung* [που μπορεί να μεταφραστεί «εξόντωση» ή «εκκαθάριση»!] του Πολέμου και όσων συνιστούν τις μνήμες του» – πρωτίστως δηλαδή του «δυσάρεστου ζητήματος των λεγόμενων εγκλημάτων πολέμου».¹⁴ Σε πολλές δημοσιεύσεις, ο Χ. Φ. έχει τεκμηριώσει

¹¹ Στην Κρήτη τού διατέθηκε μέχρι και «Πελαργός» (αργοκίνητο εξερευνητικό αεροπλάνο) με έμπειρο πιλότο.

¹² Julia Freifrau Hiller von Gaertringen, *Meine Liebe zu Griechenland stammt aus dem Krieg. Studien zum literarischen Werk Erhart Kästners*, Βισμπάντεν 1994· πρβλ. Erhart Kästner, *Ölberge, Weinberge*. Βισμπάντεν 1953, σ. 12· βλ. και παρακάτω.

¹³ Τα σχετικά με τον Καίστνερ στοιχεία αντλήθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από δημοσιεύσεις ή πληροφορίες του Χ. Φ. (του απευθύνω ξανά τις ευχαριστίες μου) και από το άρθρο της έμπειρης μεταφράστριάς Michaela Prinzing <https://michaela-prinzing.eu/allgemein/literarische-wanderungen-eines-soldaten-erhart-kaestner-auf-kreta/>

¹⁴ Χ. Φλάισερ, «Liquidierung des Krieges und der damit zusammenhängenden Erinnerungen», *Πόλεμοι της μνήμης*, σ. 522, 592· του ιδίου, «Der lange Schatten des Krieges und die griechischen Kalenden der deutschen Diplomatie», στο Chrysoula Kambas, Marilisa Mitsou (επιμ.), *Hellas verstehen. Deutsch-griechischer Kulturtransfer im 20. Jahrhundert*, Köln κ.ά., 2010, σ. 205-240, εδω σ. 227.

εκφάνσεις και εφαρμογές αυτής της στρατηγικής η οποία για πολλά χρόνια έγινε δεκτή, σχεδόν αγόγγυστα, από διαφορετικές ελληνικές κυβερνήσεις. Μόλις τον Μάρτιο του 2014 ακούστηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, –στο μαρτυρικό χωριό της Ηπείρου Λυγγιάδες– από επίσημα χείλη η δύσκολη, δυσπρόφερτη λέξη Verzeihung (Συγγνώμη). Τόλμησε να την εκστομίσει – παρά τους δισταγμούς του γερμανικού ΥΠΕΕ –ο τότε ομοσπονδιακός πρόεδρος Joachim Gauck– παρουσία του Έλληνα ομολόγου του, Κάρολου Παπούλια και του Χ. Φ.¹⁵

Αναδρομικά αξίζει να επισημανθεί, ότι η προαναφερθείσα προκλητική ντιρεκτίβα της γερμανικής διπλωματίας περί σιωπής *Liquidierung* του Πολέμου και της μνήμης του απηχούσε πλήρως τις πεποιθήσεις της γερμανικής «κοινής γνώμης» συμπεριλαμβανομένων των περισσότερων «φιλελλήνων». Σε αυτό είχε συμβάλει πρωταγωνιστικά και ο Καίστνερ με το πολύκροτο βιβλίο του 1953, το οποίο για πολλά χρόνια αποτέλεσε το απόλυτο γερμανικό μπεστ-σέλλερ για την Ελλάδα. Για να φθάσει εκεί είχε αφαιρέσει τουλάχιστον το ένα τρίτο του αρχικού κειμένου ως επιλήψιμο ή ασύμφορο.¹⁶ Στο μάλλον «ιδεολογικά αθώο» υπόλοιπο «εκσυγχρόνισε» διατυπώσεις, εμπειρίες, εντυπώσεις και σημειώσεις από την τετράχρονη περιήγησή του στην κατοχική Ελλάδα – ή μάλλον τις μετέτρεψε σε ένα θελκτικό σύνολο όπου στην παλαιά αρχαιολατρική οπτική είχε προστεθεί και η χριστιανική ορθόδοξη. Με το ίδιο πρίσμα διαμόρφωσε και τα νέα κεφάλαια που αντικατέστησαν τα περικομμένα. Έτσι από το ουσιαστικά πολεμοχαρές *Buch aus dem Kriege* αφαιρέθηκαν αρχικά οι λέξεις «πόλεμος» και «στρατιώτης». Τελικά όμως ο Καίστνερ έκανε μερικές εξαιρέσεις στη ριζικά αναθεωρημένη έκδοση του 1953 με τίτλο *Ελαιώνες και Αμπέλια* [Ölberge, Weinberge]. Επανάφερε μάλιστα και το κεφάλαιο με τους αρχαιοπρεπώς γυμνούς λουόμενους στους πρόποδες του Ολύμπου, θυσιάζοντας όμως πομπώδεις εκφράσεις όπως «το φύσημα του ομηρικού αέρα». Στον εκδοτικό θρίαμβο των κατοχικών περιηγήσεων του Καίστνερ δεν συνέβαλε μόνο η αφαίρεση, μεταπολεμικά, «παρεξηγήσιμων» εδαφίων ή ολόκληρων κεφαλαίων, αλλά και η παράλειψη δύσκολων εξηγήσεων, που θα κατέστρεφαν την ειδυλλιακή εικόνα και μαζί την πνευματική τέρψη πολλών «διαχρονικών φιλελλήνων». Έτσι, στις εντυπώσεις του από τη Ρόδο δεν υπάρχει αναφορά ή έστω υπαινιγμός για το ανθρωποκνηνηγό και την κατοπινή μοίρα των

¹⁵ Hagen Fleischer, *Krieg und Nachkrieg. Das schwierige deutsch-griechische Jahrhundert*. (Βιέννη κ.ά. 2020, σ. 347). Ένα δεκαήμερο πριν από την προεδρική Hellas-Fahrt ο Χ. Φ., καλεσμένος επί τούτου ως ιστορικός σύμβουλος στο Βερολίνο, είχε πληροφορήσει εμφαντικά τον Γκάουκ για την κραυγαλέα παράλειψη όλων των προκατόχων του.

¹⁶ Αυτή η ανάγκη τον είχε απασχολήσει ήδη στα ενάμιση χρόνια της αιχμαλωσίας του σε βρετανικό στρατόπεδο στην έρημο της Αιγύπτου.

σχεδόν 2.000 Εβραίων του νησιού, που συνέπεσε με τη δική του παρουσία εκεί.

Ακόμα χειρότερο: Και στις δύο εκδοχές του περίφημου βιβλίου του παρέπεμψε εκτενώς σε ένα «διασκεδαστικό» επεισόδιο το καλοκαίρι του '42. Σταθμούς του στην Αρκαδία αποτέλεσαν μεταξύ άλλων τα Καλάβρυτα και η μονή του Μεγάλου Σπηλαίου, όπου τον φρόντισε ο μοναχός Συμεών. Ο πεζοπότης περιηγητής αφιέρωσε σχεδόν μια ολόκληρη σελίδα στην απελπισμένη αναμέτρησή του με σμήνη κοριών, αλλά δεν βρήκε ούτε μια λέξη για τον δραματικό επίλογο που εκτυλίσσεται τον επόμενο χρόνο στον ίδιο χώρο: το μεγαλύτερο μακελλείο στην κατεχόμενη Ελλάδα. Ως εκ τούτου αποσιώπησε επίσης ότι ανάμεσα στους εκατοντάδες «ανώνυμους» σφαγιασθέντες συγκαταλέγονταν ο φιλόξενος Συμεών μαζί με όλους τους μοναχούς, καθώς και ο δήμαρχος που είχε προσφέρει στον Καίστενερ μουλάρι και οδηγό για να ανέβει στις πηγές της Στυγός, του αρχέγονου ποταμού του Άδη.

Προφανώς ούτε ο Χάγκεν Φλάισερ ούτε το ποιητικό κείμενό του μπορούν να ταυτιστούν με την περίπτωση Καίστενερ.

Ωστόσο, μένει μία ακόμη ανθρώπινη κατηγορία – δυστυχώς ολιγάριθμη. Ήταν εκείνοι που δεν κατόρθωσαν να εναρμονίσουν την κλασική παιδεία τους και τον ανθρωπισμό με τη ναζιστική ύβρι ως ένα πρωτόγνωρο είδος χίμαιρας. Εκείνοι που τελούσαν εν κινδύνω, όχι μόνον τυπικά επειδή οι κρατούντες τους αντιμετώπιζαν ως ηττοπαθείς και δυνητικούς λιποτάκτες και προδότες, αλλά επειδή οι ίδιοι ένιωθαν να αποσυντίθεται το οικοδόμημα που συνέχιζε τη βαθύτερη υπόστασή τους. Με κάποιον τέτοιο νέο θα μπορούσε να ταυτιστεί ο αφηγητής. Και αυτή η σκέψη τον απασχολούσε βασανιστικά, ιδίως στο κρίσιμο έτος 1972. Όχι τυχαίως ήταν η χρονιά της προσωπικής συνάντησης με τον στρατηγό Αντρέ, που προσυπέγραψε την απόφαση για την εκτέλεση των πρώτων οχτώ Ελλήνων ομήρων.¹⁷ Λίγες μέρες κι νύχτες αργότερα, ο Χ. Φ. φαντάστηκε και έπλασε τον πρωταγωνιστή της «Ελληνικής περιήγησης 1941-1944», που αναζητούσε απελπισμένα τη Ναυσικά. Δεν δήλωσε καμιά πατρότητα, και ποτέ δεν του έδωσε όνομα.¹⁸ Συνειδητά προφανώς, αφού διατηρούσε την ελπίδα πως δεν επρόκειτο για μεμονωμένη περίπτωση. Επομένως δεν υπήρχε ανάγκη να διευκρινίσει με ποιο τρόπο, με ποια καθήκοντα είχε «αξιοποιηθεί» ο νεαρός από το καθεστώς. Ασφαλώς είχε τα προσόντα να διοριστεί και αυτός *Sonderführer*, αφού ήρθε στην Ελλάδα γερά προετοιμασμένος: γνώστης της αρχαίας ιστορίας και μυθολογίας,

¹⁷ Ανάμεσά τους βρισκόταν και ο Μιχάλης Ακύλας. Σχετικό βιβλίο της Α. Π. βρίσκεται υπό έκδοση.

¹⁸ Πάνω από το γερμανικό πρωτότυπο είχε γράψει «Βρέθηκε στα κατάλοιπα ενός άγνωστου Γερμανού στρατιώτη».

των φανερών και μυστικών συμβολισμών που έδιναν ψυχή στο ελληνικό τοπίο, των χώρων που καθαγιάστηκαν από θεία λατρεία και έξαρση. Υπήρξε λάτρης του πνεύματος, της τέχνης, του θεμελιώδους αξιώματος του πολίτη. Ιδίως όμως ήταν νέος, ενθουσιώδης, με φλέβα ρομαντική. Και όλα αυτά εμπεριείχαν κινδύνους και για τις δύο πλευρές – για τον περιηγητή και για τούς κρατούντες.

Αυτό που ορίζει ως ελληνικό δεν τον πρόδωσε, δεν το απογοήτευσε, δεν τον εξαπάτησε. Αλλά η δική του περιήγηση είχε εκ προοιμίου μεταστοιχειωθεί σε κατακτητική επέλαση, σε τρομοκρατική, ληστρική διαμονή, καθιστώντας την αφήγησή του λόγο και αντίλογο ατελέσφορους και οδυνηρούς στις αντιστίξεις τους. Η φιλοκαλία μετουσιώνεται σε λεηλασία, η πρακτικότητα σε κατασπατάληση φυσικών πόρων, κυρίως όμως κυριαρχεί η διαστρέβλωση του ουμανισμού όπως τον είχε διδαχθεί άλλοτε ο επιμελής γυμνασιόπαις και έπειτα φοιτητής – όσο δηλαδή πρόλαβε μέχρι τη γενική επιστράτευση. Και ο ανθρωποκεντρισμός του αμοιβαίου σεβασμού κατακρημνίζεται σε ένα όργιο λιμού, φωτιάς και ποταμών αίματος.

Απέναντι σε μια ακλόνητη ιεραρχία λέξεων, σεβάσμιων τοποσημών και ονομάτων (γη, φως, ελιά, θάλασσα, Δήλος, Όλυμπος, Δελφοί. Θήβα, Παρνασσός, Θερμοπύλες, Αχρόπολη, Λακεδαίμων, Ιθάκη, Αττική, Ιωνία, Κόρινθος, Όμηρος, Τροία, Περικλής, Πηνελόπη, Αθήνα, Ορφέας, Αθηνά, Ερινύες) αντιπαράτίθενται η βία, η καταστροφή, ο ζόφος, συνθέτοντας ένα βέβηλο γερμανικό έπος και διασφαλίζοντας τη συμπόρευση με τους φαύλους της Ιστορίας.

Ως αφοσιωμένος μαθητής ουμανιστικής παιδείας, ντρέπεται. Ως αφοσιωμένος στρατιώτης της Βέρμαχτ που είχε ορκιστεί απεριόριστη πίστη στον Φύρερ ντρέπεται επειδή ντρέπεται. Αν και είμαστε βέβαιοι ότι δεν είχε μετάρχει ενεργά σε φρικαλεότητες (είτε επρόκειτο για ανάληπτες εντολές άνωθεν είτε για βάνουσες ατομικές πρωτοβουλίες), αναφέρεται σ' αυτές χρησιμοποιώντας πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, αποδεχόμενος το μερίδιό του στη συλλογική ευθύνη και ενοχή. Αναρωτιέται αν μετά την *ipso facto* βέβηλη άλωση της Αχρόπολης συντελέστηκε και ο βιασμός της παρθενικής Αθηνάς - και αν ναι, σε ποιο βαθμό συμμετείχε στο ανοσιούρημα.

Όταν όμως πρόκειται για την προσωπική σχέση του με την Ελλάδα, είναι το πρώτο ενικό πρόσωπο που πραγματεύεται το όραμα και τις προσδοκίες, αλλά και που διαπραγματεύεται μια αναπάντεχα παγερή υποδοχή: η Ελλάδα, με τη μορφή και την ιδιοσυγκρασία της ομηρικής Ναυσικάς, έτσι όπως τη διδάχθηκε στο ουμανιστικό σχολείο του, δεν είναι φιλική. Δεν είναι ούτε εχθρική. Είναι περιφρονητικά αδιάφορη, απέναντι σε μια αμελητέα ανθρώπινη οντότητα, που όμως για κάποιους ενσάρκωνε το καύχημα της άριας φυλής, το άνθος της ναζιστικής ευγονικής, τον εγγυητή του «ζωτικού χώρου» – με τα κριτήρια του ακόρεστου Μεγάλου Αρχηγού.

Ο ήρωας, εκτός χρόνου και τόπου, αντιμετωπίζει ένα δίλημμα που τον υπερβαίνει, τον συνθλίβει. Τη μια πιθανή λύση θα τη δώσει ο ίδιος. Την άλλη, θα τη δώσει το καθεστώς του Φύρερ. Καμιά από τις δύο λύσεις δεν είναι λύση ζωής.¹⁹ Η αυτομολία του νεαρού αφηγητή δια της κατακρήμνισης στα Τάρταρα θα ήταν μια κάποια έξοδος από μπερδεμένα διλήμματα και ανυπόφορους εφιάλτες, δηλαδή από την ταπεινωτική υλική και κυρίως ηθική συντριβή του υποσχόμενου και προσδοκώμενου χιλιόχρονου Ράιχ και όλα εκείνα που θα ακολουθούσαν: το

¹⁹ Στο ακρογιάλι της ανέδοτης Ναυσικάς μπορεί να βρήκε ανάπαυση, ίσως και μια λειψή, εντελώς δική του μοναχική δικαίωση. Κάπως όπως τον ιχνογράφησε (και μαζί πλήθος άλλων συμπολεμιστών του) ο Μηνάς Δημάκης στο ποίημα «*Hier ruht ein unbekannter Soldat*» (Καλοκαίρι του 1941 - Σ' ένα ακρογιάλι της Κρήτης) [...] τόσους σκοτωμένους

Να φυτρώνουν στην ειρηνική αμμουδιά
Ξεσκίζοντας το πρώτο φως της αυγής
Με πολύχρωμα βεγγαλικά
Σκεπάζοντας τον άνεμο
Με φτερά ατσαλένια Κι να κατεβαίνουν απ' τον ουρανό
Σε τούτα τα περήφανα χόματα τα ματοβαμένα
Τόσον όμοιοι στη στολή και στο πρόσωπο
Για να ησυχάσουν παντοτινά
Κάτω απ' ένα ξύλινο σταυρό χωρίς όνομα δίχως δάκρυα:
«ενθάδε αναπαύεται ένας άγνωστος στρατιώτης»
Ένας λαός σκοτωμένοι
Για το δικό μας το θάνατο
Άγνωστοι με την άμμο αγκαλιασμένοι
Άγνωστοι με το κύμα αγκαλιασμένοι [...]
[...] τόσους σκοτωμένους
Να φυτρώνουν στην ειρηνική αμμουδιά
Ξεσκίζοντας το πρώτο φως της αυγής
Με πολύχρωμα βεγγαλικά
Σκεπάζοντας τον άνεμο
Με φτερά ατσαλένια Κι να κατεβαίνουν απ' τον ουρανό
Σε τούτα τα περήφανα χόματα τα ματοβαμένα
Τόσον όμοιοι στη στολή και στο πρόσωπο
Για να ησυχάσουν παντοτινά
Κάτω απ' ένα ξύλινο σταυρό χωρίς όνομα δίχως δάκρυα:

«ενθάδε αναπαύεται ένας άγνωστος στρατιώτης»
Ένας λαός σκοτωμένοι
Για το δικό μας το θάνατο
Άγνωστοι με την άμμο αγκαλιασμένοι
Άγνωστοι με το κύμα αγκαλιασμένοι [...]

άσβεστο στίγμα της γερμανικής πατρίδας, τα επερχόμενα χρόνια των προσωπικών αποριών και δικαιολογιών, της συγκαλυμμένης αλήθειας, της χειραγωγημένης συνείδησης και των δύσκολων αποφάσεων, της άρνησης της πραγματικότητας, ακόμη και παλινωδιών ή ψευδαισθήσεων για κάποια δυνητική παλινόρθωση ή επαναφορά της χιτλερικής κληρονομιάς.

Ήταν όλα εκείνα με τα οποία ήρθε σε επαφή, λιγότερο ή περισσότερο έμμεσα, ο Χ. Φ. – γεννημένος τον προτελευταίο χρόνο του Πολέμου, στον οποίο έμελλε να δοθεί όχι μόνο επιστημονικά, αλλά και ιδιωτικά. Μια σειρά από συγκυρίες, που συνδέθηκαν μεταξύ τους σχεδόν νομοτελειακά, τον είχαν οδηγήσει στην προσωπική του πολύχρονη *Ελληνική Περιήρηση*, που παγιώθηκε ως τελικός προσορισμός. Στα χρόνια της επτάχρονης εσωτερικής κατοχής της Ελλάδας βρήκε στο πρόσωπο της Ελένης τη Ναυσικά που θα αναζητούσε κάθε «Ξένος», ακόμη και ο απρόσκλητος. Εκείνη αποδείχθηκε ο κύριος λόγος που σταδιακά «έγινε (ΚΑΙ) Έλληνας» - τολμώντας την ουσιαστικά αυθαίρετη μετατόπιση της διατριβής του από την (συγκριτικά ηπίως) κατακτημένη Δανία στην (αγρίως) κατακτημένη Ελλάδα. Καθοριστική υπήρξε και η συγγενική σχέση της Ελένης με έναν από τους προαναφερθέντες οχτώ πρώτους εκτελεσμένους «ομήρους» της γερμανικής Κατοχής. Έκτοτε η συνεχής προφορική και γραπτή επικοινωνία με όλες τις βαθμίδες θυτών και θυμάτων σμίλεψε με τον τρόπο της τον Χάγκεν Φλάισερ που γνωρίζουμε σήμερα.

Μια ανάγκη εξιλέωσης απέναντι στη δεύτερη πατρίδα βρέθηκε σε σύγκρουση με την πρώτη - είναι πάντως ειρωνεία το γεγονός ότι οι πραγματικοί θύτες σπανιότατα βασανίζονται από ενοχές, οι οποίες τείνουν να ταλανίζουν συχνά τους αμέτοχους και απρόθυμους «κληρονόμους» του τρόπου τινά συλλογικού στίγματος.

Δεν είναι εύκολο να εξέλθει κανείς από την αύρα του ευρύτερου περιβάλλοντος μέσα στο οποίο γεννήθηκε και ανδρώθηκε, έστω κι αν συχνά μπορεί να αισθάνεται εσωτερικά αδέσμευτος, αδέσποτος, άπατρις. Νομίζω ότι, ακόμη και αποκηρυγμένη ενίοτε, η πρώτη πατρίδα παραμένει πατρίδα – «μητρική γλώσσα» γερμανιστί - αφενός διότι αποκλείεται να ενσαρκώνει μόνον το απόλυτο κακό και αφετέρου διότι οι αγαθές όψεις της δύσκολα διαγράφονται από την ψυχή.

Κατ' επέκταση, δεν πρέπει να ήταν εύκολα διαχειρίσιμη η σπίλωση του γερμανικού ονόματος (πιθανότατα αμετάκλητη για μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινής γνώμης των προηγούμενων δεκαετιών), ξεκινώντας από τον –ήδη χρονίο- νεολογισμό «Γερμανάρας», και φτάνοντας ως την απίστευτη διαβεβαίωση: «Ξέρεις κάτι; Είχε και καλούς ανθρώπους και στη Γερμανία, μη νομίζεις...».²⁰

²⁰ Το είχε πει η πολύπαθη σε γερμανικό στρατόπεδο συγχέντρωσης Πηνελόπη Κατάκου. Άλλωστε

Όπως συνάγεται λοιπόν, πλήθος αφορμών τοποθέτησαν από πολύ νωρίς τον Χάγκκεν Φλάισερ σε ένα από εκείνα τα μεταίχμια που συνιστούν μια ιδιόμορφη θέση. Μια άκρως δύσκολη και άχαρη θέση, την οποία κατόρθωσε να μεταβάλει σε σπουδαίο εύσημο, επειδή είναι αντισυμβατικός, απροκατάληπτος, αυτοδίδακτος της ζωής και επειδή ακολούθησε έντιμα την εσωτερική φωνή του. Η στιβαρή ποιητική σύνθεση «Αναζητώντας τη Ναυσικά. Ελληνική περιήγηση 1941-1944» είναι μια προσωπική εξομολογητική διακήρυξή του. Όπως φαίνεται λειτούργησε λυτρωτικά, απελευθερωτικά. Και μάλιστα δις: Πρώτα το 1972, όταν έγραψε το –κυριολεκτικά– *πόνημα* στη μητρική γλώσσα, και μισό αιώνα αργότερα, κατά τη δύστροπη μετάφραση στο ιδίωμα της οριστικής του πατρίδας.

Τον ευχαριστώ θερμά για την τιμή να μετάσχω ως διακριτική συνομιλήτρια στον πρόλογο αυτού του βαθύτερου υπαρξιακού και συνειδησιακού συγκερασμού, που αποτελεί παρακαταθήκη δικαιοσύνης, όχι μόνον για Έλληνες και Γερμανούς, αλλά και για κάθε άτομο ή εθνοτική ομάδα που καλούνται να επιβιώσουν με αξιοπρέπεια και αρμονία και να δράσουν δημιουργικά έξω από τα γεωγραφικά και ιστορικά σύνορά τους.²¹

και ο Χ. Φ. άκουσε άθελά του την πεθερά του να αναγγέλλει τηλεφωνικά σε συγγενικό πρόσωπο την καταγωγή του μελλοντικού γαμπρού: «Είναι Γερμανός, αλλά είναι καλός»...

²¹ Πρβλ. το συναφές αφιέρωμα του Αντώνη Λιάκου στον Χ. Φ., «Ένας Αχαιός στην Τροία», περ. *Χρόνος*, 17.9.2018.

Diese vorzüglichen Einrichtungen lassen eine Reise im Hochsommer sehr wohl durchführbar erscheinen und zudem betragt ja der Temperaturunterschied, wenn wir in Deutschland einen heißen Sommer haben, gegen Griechenland nur einige Grade. Das Schiff enthält auch viele Blockhäuser und zwei Schwimmhäuser, und es bedarf keineswegs viel im Meer gekocht. Im Uebrigen ist der Paradiesreichtum der griechischen Landschaft im Sommer am stärksten und schönsten.

Das Programm, das wir zusammengestellt haben, übertrifft an Vielseitigkeit noch das der früheren Hellasfahrten, und ermöglicht ein, wenn auch kurzes, so doch reichhaltiges Kennenlernen der wichtigsten Punkte.

Programm:

21. Juli	Fahrt mit Sonderzug München-Triest
23. Juli	Mittags-Abfahrt von Triest, Seefahrt durch die Adria
26. Juli	Seefahrt durch die Adria
27. Juli	morgens Ankomst in Katakolo, Besuch von Olympia
	nachmittags Abfahrt von Katakolo
28. Juli	morgens Ankomst in Nauplia, Besuch von Tiryns, Mykenai, Alt-korinth (Sonderzug)
	nachts Abfahrt von Kalamaki (Östungang des Kanals von Korinth)
	morgens Ankomst in Phaleron, Besuch von Athen
29. Juli	Athen
30. Juli	nachmittags Abfahrt von Phaleron
31. Juli	morgens Ankomst in Beika, Besuch von Hisarlik (Troja)
1. August	nachmittags Abfahrt von Beika
2. August	vormittags Ankomst in Konstantinopel, Besichtigung der Stadt
3. August	nachmittags Abfahrt von Konstantinopel, Fahrt durch den Bosphorus und zurück
4. August	nachmittags Ankomst in Delos, Besichtigung der Insel
	abends Abfahrt von Delos
5. August	morgens Ankomst in Kandia, Besuch von Knossos
	nachmittags Abfahrt von Kandia
6. August	zwischen Kandia und Triest Schiffeinfahrten
7. August	in den Buchten von Itaka, Leukas, Kattaro (Adria)
8. August	
9. August	Fahrt mit Sonderzug Triest-München.

Falls die Landung in Beika-Bai zum Besuch von Troja nicht möglich wäre, behält die Leitung sich vor, anstelle des Boudes von Troja und Konstantinopel irgend welche anderen Stätten in Kleinasien, Griechenland oder Sicilien aufzusuchen. Die Dauer der Reise würde die gleiche bleiben.

In den Sonderzügen München-Triest und Triest-München haben sich die Teilnehmer selbst zu verködigten.

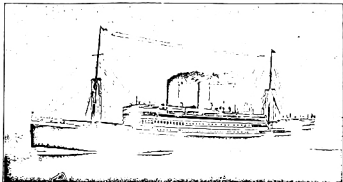
Der Preis der Reise beträgt für ein Bett:

in einem Schlafkabin	RM. 200.—	1. Klasse	Innenkabine	RM. 200.—
2. Klasse Innenkabine	RM. 200.—	1. Klasse B	Außenkabine	RM. 200.—
2. Klasse Außenkabine	RM. 210.—	1. Klasse	Innenkabine	RM. 200.—
2. Klasse Innenkabine	RM. 210.—	1. Klasse A	Außenkabine	RM. 200.—
2. Klasse Außenkabine	RM. 220.—			

Bayrisches Staatsministerium
für Unterricht und Kultur
Eingel. 13 SEP 1933
46 c 13/9.3

Hellasfahrt 1934

mit dem Doppelschraubendampfer „Oceana“ der Hapag (8500 t)

HELLAS-FAHRT

für Lehrer und Schüler deutscher Gymnasien
Sommer 1934!

„Wißt Ihr die Dichter recht verstehen,
Jahrt Die in Dichters Lande gehen.“

Diese Grundsatze hatte vor dem Kriege dem Schiff den Inhalt dazu gegeben, die hiesigen Hellasfahrten ins Leben zu rufen; sie sollten zu einer dauernden Einrichtung werden, denn nichts ist mehr geeignet, für den hohen Wert der humanistischen Schulbildung zu wirken, die Begünstigung für die Antike zu leisten und das Verständnis für die einseitige Scholastik und Größe der griechischen Kultur zu fördern, als ein solches Kennenlernen der hauptsächlichsten Punkte des alten Hellas – wenn auch nur während der kurzen Zeit zweier Wochen.

Viele Briefe nach jenen Reisen und auch während des Krieges zeigen den Eifer der Teilnehmer, auf wie fruchtbaren Boden ihre Ausgänge gefallen war, und nach dem Kriege blühten sich die Anfragen, ob es denn nicht möglich sei, jene Fahrten wieder aufzunehmen.

Nach jahrelangen Suchen fand sich nun ein prächtiges italienisches Schiff, das zu erschwinglichen Preisen zu haben ist und deshalb auch zu erschwinglichen Preisen eine fünftägige bis sechstägige Reise zum Besuch der klassischen Stätten ermöglicht.

Der Dampfer „Gang“ (Gangri) ist nahezu 13.000 Brutto-Register-Tonnen groß, 100 Meter lang und 20 Meter hoch, ein äußerst stattliches, wackeres, elegant ausgestattetes Schiff. Da dasselbe regulär den Indienst steht, so ist es mit allen Einrichtungen für heisses Klima ausgerüstet. Jedes der vierhundert Betten hat z. B. einen eigenen Ventilator und außerdem wird abgekühlte Luft durch eine große Ventilationsanlage in alle Kabinen und in die Schlafaleen geleitet.

BayHStA
27. 1934

Unsere Hellasfahrten haben sich, wie wir zu unserer Freude aus den Urteilen vieler Teilnehmer zu sehen können, durch ihre Eigenart einen Platz in dem kulturellen Leben unseres Volkes erworben. Daraus erwächst aber für uns auch die Verpflichtung alles zu tun, um sie auf der bisherigen Höhe zu erhalten. Sinken sie zu gewöhnlichen Vergnügungsfahrten oder zu touristischen Seereisen herab, so haben sie neben den zahlreichen Veranstaltungen solcher Art keine Berechtigung mehr. Ihre Eigenart als Studienreisen für verständnisvolle Freunde der antiken Kultur muß erhalten bleiben. Bei nur Vergnügen oder oberflächlicher Zerstreuung nicht, kann und soll bei uns nicht auf seine Behauptung kommen und wird sich daher besser eine andere Fahrgelegenheit wählen.

Besonders erwünscht sind uns Teilnehmer, die durch ihres Beruf Gelegenheit haben, die gewonnenen Anregungen weiterzugeben und auch für andere fruchtbar zu machen. Wir wenden uns daher an unsere Einladung für die

Hellasfahrt 1934

erster Linie an die Lehrer der deutschen Universitäten und Gymnasien. Aber auch aus anderen Kreisen sind uns Alle willkommen, die die große Bedeutung der antiken Kultur für unsere Gegenwart würdigen wissen und durch eigene Anschauung sich eingehende und lebendige Kenntnis von der Antike erwerben wollen. Sie werden es aber begrüßend finden, daß wir von ihnen einen Zuschlag von RM. 40.— erheben müssen, teils um dadurch die Plätze für diejenigen, für die die Fahrten in der Linie bestimmt sind, etwas zu verbilligen, teils um einige Freiplätze schaffen zu können.

Der alten Überlieferung unserer Fahrten entsprechend sollen Schüler humanistischer Gymnasien diesem Zuschlag befreit sein.

Da wir für die Hellasfahrt 1933 weit mehr Anfragen hatten, als wir befriedigen konnten, hatten wir daran gedacht, im Frühjahr 1934 zwei Reisen nebeneinander auszuführen. Es lassen uns aber die Bedenken, ob es gelingen würde, unser Schiff zur jetzigen Zeit zweimal zu fügen. Denn nur von alle Plätze des Schiffes besetzt sind, lassen sich die Reisen in der bisherigen Weise und zu den bisherigen Preisen durchführen.

Wir möchten daher auch im kommenden Jahre nur eine Reise unternehmen und dabei den Versuch machen, sie etwas länger auszudehnen, d. h. anstatt 15 von 19 oder 20 Tage auf See zu sein. Auch werden die Kosten natürlich höher, aber im Anbetracht der langen Anfahrtsstrecken mit der See und mit dem Schiff ergibt sich hieraus die Möglichkeit, die Reise in Griechenland selbst zu ausdehnen, und damit ein Gewinn für alle Teilnehmer.

Nausikaa suchend
Großdeutsche Hellas-Fahrt* 1941 - 1944

Nachgelassene Notizen eines gescheiterten «Wehrkraft-Zersetzers»**
gefunden 1972, mehrmals wiedergefunden und redigiert: zuletzt 2023

*Ich bin nach Hellas gekommen
doch nicht allein
ans Tor klopfen wir nicht
Wir zertraten es*

*Ilions Ebene
nie hörte sie solches Eisengebrüll
Der Skamander
nie färbte er sich so rot
Unsere Flotte
beherrschte sogar die Luft*

*Den Olymp erstürmten wir
Wir fanden ihn leer
Die Thermopylen überrannten wir
Ephialtes benötigten wir nicht
Doch seine Leprafinger salutierten uns
vom Dunghaufen der Geschichte*

Anmerkungen eines Neuzeit-Historikers, viel später:

* Zum Stellenwert der Hellas-Fahrten für das humanistisch geschulte Bildungsbürgertum vgl. etwa die Aufrufe für die Fahrten 1914, 1930 und 1934 [Faksimile].

** Die «Erläuterungen» des OKW zur **«Kriegssonderstrafrechtsverordnung»** postulierten bereits vor Kriegsausbruch [1938]: «Wegen Zersetzung der Wehrkraft wird mit dem Tode bestraft: wer öffentlich dazu auffordert oder anreizt, die Erfüllung der Dienstpflicht [...] zu verweigern oder sonst öffentlich den Willen des deutschen [...] Volkes zur wehrhaften Selbstbehauptung zu lähmen oder zu zersetzen sucht.» - Während des Krieges diente dieser Paragraf, zunehmend extensiv interpretiert, als Waffe jeden «zersetzenden Defaitismus», welcher die weltanschauliche Geschlossenheit und somit die Chancen für den «Endsieg» unterminierte. Im Gefolge der fortschreitenden Verschlechterung der Kriegslage wurden die Nachdenklichen, die Skeptiker, die «Weichlinge» als «Volksschädlinge» defamiert. Zahllos sind die Ausfälle Hitlers und seiner Vasallen gegen die «Gefühls»- bzw. «Humanitätsduselei», die den expansiven großdeutschen Intentionen abträglich war.

Damit blieb kaum Raum für optimistische Assoziationen, so oft der Vf. – im Rahmen seiner Dissertation zur Okkupation Griechenlands – sich fast zwangsläufig in die Lage eines damals dort «dienenden» Soldaten versetzte - gleichaltrig, mit humanistischer Schulbildung, doch 20 Jahre früher geboren – eine knappe Sekunde der Weltgeschichte...

Wir erstiegen die Akropolis
sie war nicht leer
Athene Promachos wachte
Einige
so ich
verharrten in scheuer Ehrfurcht
Doch viele
so ich
warfen grölend die jungfräuliche Zeustochter
auf den Rücken

Vielleicht entschlüpfte sie
nur ein besudeltes Gewand wurde gefunden
Ich schämte mich
und schämte mich meiner Scham

Perikles war längst besiegt
von der Pest
unbesiegbar gleich uns
Wir frohlockten
auf seinen Stuhl setzten wir
Dreissig mal Dreissig mal Dreissig Tyrannen
uns Frevler

Viel Platz blieb leer
und wieder frohlockten wir grölend

*
 * *

Ich frage
Ich zweifle
Ich schreie
Das ewige Hellas
hat viele Barbaren erlebt
überlebt
Fremde sowie Hellenen
jeweils die anderen_

*Wir füllten die Ölbäume nicht
wir dachten ökonomisch
wir wollten das Öl
Wir zerstörten die Brunnen nicht
wir dachten praktisch
wir wuschen unsere Panzer
Wir plünderten nur einen Sommer gründlich
wir dachten ästhetisch
wir ertrugen nur einen endlosen Winter
die Hungerleichen auf den Straßen*

*Rede und Gegenrede
streiten in mir
Die erste gellt lauter
Die zweite dringt tiefer*

*
* *

*Der Beste war ich
in Geschichte
in alter
sagenhaft alter
Homerische Lust
spülte mich über tödliche Klippen
Skylla und Charybdis überwindend*

*Ich wusste
ich werde es sehen
das erträumte Land
τὸ ἄστυ
Stadt der Pallas Athene
Delos
ärmste der Kykladen
und heiligste
Theben
das siebentorige*

Pelion und Parnass
zu besteigen träumte ich
in Delphi
mich Pythias göttlichem Rausch ergeben

Ich träumte
doch war ich kein Träumer

Ich wusste
Jahrtausende waren vergangen
doch als Wächter bewahrten

Die Erde
Lakedämons kraftvolle Armut

Das Meer
Ioniens Leichtheit
und die schaumgeborene Göttin

Das Licht
Attikas Anmut und Macht

Der Ölbaum
korinthische Schnörkel

Vertraut also die hundertste Generation

Nausikaa würde ich finden
bei den Phäaken Wurzeln schlagen
und Homer korrigieren
Denn kein Ithaka galt es zu suchen
keine Penelope

So träumte ich
πάλαυ

*
 * *

*Tausend Jahre verfliegen
oder hundert Geschlechter*

*So bin ich nach Hellas gekommen
doch anders
tausendmal verdammt
Kein Traum ward wahr
ungeträumte wurden grässliche Wirklichkeit
ohne Erwachen*

*Die Erde hasst uns
denn wir rissen sie auf
Drachenzähne zu säen
doch dem Schoß entsprang Drachenbrut
kein Theben*

*Delos erreichten wir nie
Poseidons Dreizack zerwühlt das Meer
sobald wir in See stechen
Aiolos entfesselt elf wilde Söhne
die Frevler zu strafen
nur den sanften Zephyr
sperrt er in den Windschlauch*

*Wagen wir uns in die Berge
Pythia zu befragen
Kentauren zu jagen
verstummt Vogelgezwitscher
stattdessen Geiergekrächze
kein nächtlicher Ruf von Athenes Eule
nur Wolfsgeheul*

*Sogleich
versiegen Quellen
verdorren Ölbäume
wuchern Dornbüsche*

*verwirren Kreuzwege
verengt sich der Weg
verbirgt sich der Pfad*

*spaltet die Erde
klaffen Abgründe
blendet gleißendes Licht*

Das Licht

*der Hyperboräer ewiger Traum
es lockt und täuscht
es verbrennt*

*Vandalenschicksal
Gotenschicksal
Mottenschicksal*

Die Stadt der Pallas

*ist auch die der Erinnyen
seit Orest dem rächenden Muttermörder
Uns blieben nur die Erinnyen
Uns wurden sie nicht Eumeniden*

Kein einziger weißer Stein fiel für uns

Nausikaa

*Als Schiffbrüchiger bin ich ihr begegnet
Sie war keine Königstochter
sie war unendlich mehr*

Sie fand mich

*zwischen Klippen
in tobender Brandung
kraftlos und nackt*

Rehfüßig eilte sie

*dem Fremden beizustehen
ihn zu umarmen*

Leben und Liebe zu spenden
Dann erkannte sie
den Frevler
Sie zog ihn nicht an Land
sie stieß ihn nicht zurück
sie entzog ihm den Blick
sie verließ ihn
verließ mich
Sie war die letzte Instanz

So denn
Hellas lehrte mich die Lyra
Aufspielen werd ich für Thraziens Mainaden
die seit Orpheus
äonenlang
Frevler jagen
Gatten begehren
zum kathartischen Akt

Nachtrag von anderer Hand

Der Beste war er
in Geschichte
in mythisch alter
Die neue
die neueste
zerschmetterte ihn
im Tartarus

Αναζητώντας τη Ναυσικά
Ελληνική περιήγηση 1941-1944

Στην Ελλάδα ήρθα

όχι μόνος

Στην Πύλη εμείς δεν χτυπήσαμε
τη σπάσαμε

Της Τροίας ποτέ η πεδιάδα

δεν άκουσε παρόμοιο χαλύβδινο βρυχηθμό

Ο Σκάμανδρος τόσο κόκκινος

δεν βάρφτηκε ποτέ

ως και τον ουρανό κυρίεψε

ο δικός μας ο στόλος

Εμείς τον Όλυμπο εκπορδήσαμε

τον βρήκαμε άδειο

τις Θερμοπύλες κατακτήσαμε

και χωρίς Εφιάλτη

μα τα λεπρά του δάχτυλα

μας χαιρέτησαν HEIL

απ' τον βόθρο της Ιστορίας

Στην Ακρόπολη σκαρφαλώσαμε

δεν τη βρήκαμε αφύλαχτη

η Πρόμαχος αγρυπνούσε

Κάποιοι

κι εγώ μαζί

νοιώσαμε δέος

Οι περισσότεροι όμως

κι εγώ μαζί

γρυλίζοντας ρίξαμε στην πλάτη

τη γλανκώπιδα παρθένα κόρη του Δία

Μα ίσως ξεγλίστρησε

ένα κηλιδωμένο ένδυμα μονάχα βρέθηκε

Ντρεπόμουν

και ντράπηκα για τη ντροπή μου

Στη θέση που άλλοτε κατείχε ο Περικλής
 ώσπου τον νίκησε ο Λοιμός
 ανίκητος όπως εμείς
 βάλαμε Τύραννους Τριάκοντα
 επί τριάκοντα επί τριάκοντα
 τους βέβηλους εαυτούς μας
 Πολύς χώρος έμεινε κενός
 και πάλι αλαλάξαμε

*
 * *

Αναρωτιέμαι
 Τυραννιέμαι
 Ουρλιάζω
 Η αιωνία ΕΛΛΑΣ
 επιβίωσε από βαρβάρους πλείστους
 ξένους μα και αυτόχθονες
 τους εκάστοτε αντίθετους

Εμείς τις ελιές δεν τις κόβαμε
 σκεφτόμασταν οικονομικά
 γιατί θέλαμε το λάδι

Εμείς τα φρέατα δεν τα φράξαμε
 Σκεφτόμασταν πρακτικά
 γιατί πλέναμε τα PANZER

Ένα μονάχα καλοκαίρι λεηλατήσαμε εμβριθώς
 σκεφτόμαστε πολιτισμένα
 αφού έναν ατελείωτο χειμώνα μόνο
 αντέξαμε να σκοντάφτουμε
 σε λιμοκτονούντες και σε κουφάρια

Στα σωθικά μου ερίζουν
 Λόγος και Αντίλογος
 ο ένας βροντερότερος
 βαθύτερος ο άλλος

*
* *

Πρώτος μαθητής υπήρξα
στην Ιστορία την αρχαία
στη μυθολογία

Ηδονή ομηρική
με ξέβραζε σε έδαφος στέρεο
σώος ξεπερνώντας Σκύλλα και Χάρυβδη

Ήξερα πως θα την έβλεπα αυτή τη γη
την ονειρεμένη χώρα
της Παλλάδας το κλεινόν άστυ
την επτάπυλη Θήβα
τη Δήλο των Κυκλάδων φτωχότερη
και ιερότερη
στο Πήλιο και τον Παρνασσό θα ανέβαινα
στους Δελφούς θα αφηνόμουν σε έκσταση θεϊκή

Κατ' όναρ τα ζούσα
μα δεν ήμουν ονειροπόλος
Ήξερα πως αιώνες αμέτρητοι πέρασαν και έφθναν
μα έμειναν φύλακες αέναοι

η ΓΗ
της Λακεδαίμονος η ρωμαλέα λιτότητα
η ΘΑΛΑΣΣΑ
της Ιωνίας ο ρυθμός και η αφρογένηνητη θεά
το ΦΩΣ
της Αττικής η δεινή γοητεία
η ΕΛΙΑ
της Κορίνθου οι ελικοειδείς κίονες

Και η εκατοστή γενιά
θα μού ήταν οικεία
Τη Ναυσικά θα έβρισκα
στους Φαίακες θα ρίζωνα
διορθώνοντας τον Όμηρο

Δεν θα αναζητούσα καμιά Ιθάκη
αφού Πηνελόπη δεν περίμενε
Έτσι ονειρευόμουν
πάλαι

*
* *

Χίλια χρόνια εξανεμίζονταν
ή εκατό γενιές

Τελικά έφτασα στην Ελλάδα
μα αλλιώςτικά
χιλιάκις καταραμένος
Κανένα όνειρο δεν αληθεύτηκε
Τα ανονείρευτα όμως
έγιναν αλήθεια αλγεινή
δίχως ξύπνημα

Η γη μας μισεί
γιατί τη σκίσαμε
σπέρνοντας στον κόλπο της
δόντια δράκων
Θήβα καμιά δεν επωάστηκε
μα γονή δράκων

Η Δήλος απλησίαστη
για μας
Ποσειδώνια τράινα
φουρτουλιάζει το πέλαγος
οσάκις αποπλέουμε
Τιμωρός Έβρης ο Αίολος
ελευθερώνει τους ένδεκα άγριους γιους
μονάχα τον ούριο Ζέφυρο
στο ασκί φυλακίζει

Οσάκις ξεθαρρεύουμε
στα βουνά εισβάλλοντας

για Πυθίας ανάκριση
 για κυνήγι Κενταύρων
 βουβαίνουν αηδόνι και καρδερίνα
 σιγάει το νυχτολάλημα
 της θεικής κουκουβάγιας
 αντ' αυτών κρώξιμο ορνέων
 και λύκων αλύχτισμα
 Παρευθύς
 στερεύουν πηγές
 ξεραίνονται ελιές
 φουντώνουν πυράκανθοι λαμπαδιασμένοι

Δρόμοι στενεύουν
 μονοπάτια κρύβονται
 τρίστρατα παραπλανούν

Τρέμει η γη
 κρημνίζονται βράχοι
 χάσκουν βάραιθρα
 τυφλώνει τιμωρό φως

Το ΦΩΣ
 αιώνιος πόθος Υπερβορείων
 σαγηνεύει
 στραβώνει και ξεγελάει
 κατακαίει
 μοίρα Βανδάλων
 μοίρα Γότθων
 μοίρα σκόρων

Της Παλλάδας η πόλις
 έχει προστάτιδες και τις Ερινύες
 εφόσον συμφιλώθηκαν με τον Ορέστη
 εκδικητή μητροκτόνο
 Για μας οι Χθόνιες δεν έγιναν Ευμενίδες
 για μας έμειναν Ερινύες
 για μας ούτε μια ψήφος δεν ρίχθηκε λευκή

Ναυαγός πλέον
την Ναυσικά πρωταντίκρισα
στο πλήρωμα του χρόνου
Βασιλέως θυγατέρα δεν ήταν
ήταν απείρως πιο πολλά
Στους θαλασσοδαρτους βράχους
με βρήκε γυμνό και γδαρμένο
σαν ελαφίνα ελαφροπάτητη βιάστηκε
τον Ξένο να συντρέξει
φιλί ζωής να δωρίσει

Μα αίφνης διέκρινε
πως ο ξένος ήταν βέβηλος
Δεν τον τράβηξε στη στεριά
ούτε πίσω τον έσπρωξε
το βλέμμα μόνο απέστρεψε
τον παράτησε
με παράτησε
Ήταν η τελεσίδικη κρίση

Ας είναι
η Ελλάδα μου έμαθε τη λύρα
Στις Θράσες Μαινάδες θα παίξω
που αιώνες μετά τον Ορφέα
κυνηγούν βέβηλους
ποθούν συζύγους
οργιαστικά να σμίξουν
σε καθαρήρια πράξη

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ - από άλλο χέρι

Πρώτος ήταν
στο μάθημα της Ιστορίας
της αρχαίας
της μυθικής
Η νεότερη
η σύγχρονη
τον γκρέμιζε στα Τάρταρα

